สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาค ๑๙)

สำนักวัดราชบพิธ

รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต

จัดพิมพ์ร่วมในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

895.916
ท 254 ส

ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๔๙๙

หอสมุดแห่งชาติ
8 ต.ค. 2527
กรมศิลป

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

สาส์นสมเด็จ

ลายพระหัตถ์

สมเด็จเจ้าฟ้า กรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์

และ

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

(ภาค ๑๙)

สำนักวัดราชบพิธ

รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต

จัดพิมพ์ร่วมในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพ

สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

ณ พระเมรุมาศ ท้องสนามหลวง

วันที่ ๒๒ เมษายน ๒๔๙๙

หนังสือ ร 02ว 104
เลขหมู่ 895.916
ร254ส
เลขทะเบียน น.ปพน.ว00ปส.

ทรงถ่ายเมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ พ.ศ. ๒๔๓๖

คำนำ

ด้วยหอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร ได้รับแจ้งจาก พระธรรมปาโมกข์ วัดราชบพิธว่า ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยิกาเจ้า ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง กำหนดในวันที่ ๒๒ เมษายน นั้น ในฐานะที่ทรงเป็นพระอุบัฏฐายิกา ทรงเกื้อกูลแก่พระภิกษุสงฆ์วัดราชบพิธ ด้วยภัตตาหาร และจัดดอกไม้ในพระอุโบสถวันกฐิน ตลอดพระชนมายุของพระองค์ คณะสงฆ์ในวัดจึงพร้อมใจกันเป็นเอกฉันท์ที่จะโดยเสด็จในพระราชกุศล ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ได้โปรดเกล้าฯให้พิมพ์หนังสือพระราชทานในงานพระราชพิธีนี้ โดยได้ขออนุญาตจัดพิมพ์เรื่องสาส์นสมเด็จภาคที่ ๑๙ อันมีเรื่องราวของสมเด็จพระศรีสวรินทราบรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยิกาเจ้า เมื่อคราวเสด็จประพาสเมืองปีนังในพ.ศ. ๒๔๘๐ ปรากฏอยู่ด้วย เพื่อถวายและแจกแด่บรรดาท่านที่มาในงานพระราชพิธีนี้ร่วมไปกับหนังสือพระราชทานแจก ซึ่งกรมศิลปากรก็ได้อนุญาตให้พระธรรมปาโมกข์นำฉบับไปจัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

หนังสือเรื่องสาส์นสมเด็จนี้ เป็นลายพระหัตถ์สมเด็จเจ้าพ่อกรมพระยานรศรานุวัดตวงศ กับสมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงมีโต้ตอบกันในบั้นปลายแห่งพระชนมชีพ เมื่อทรงวางภาระทางราชการงานเมือง และทรงพักผ่อนอย่างเงียบ ๆ พระปรีชาสามารถของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอทั้งสองพระองค์

นี้ ย่อมเป็นที่รู้ชัดอยู่ทั่วไปในหมู่นักศึกษาโบราณคดี ศิลป-กรรม และวรรณกรรม ฉะนั้นผู้ที่สนใจในแขนงวิชาเหล่านี้จึงนับถือสาส์นสมเด็จว่าเป็นประหนึ่งกุญแจที่จะไขไปสู่ความสว่างในปัญหาต่าง ๆ ไม่น้อยทีเดียว สาส์นสมเด็จนี้มีอยู่มากด้วยกัน กรมศิลปากรเคยนำลงในวารสารศิลปากร อันเป็นวารสารเผยแพร่ความรู้ในสาขาวิชาต่าง ๆ ซึ่งเป็นงานของกรมศิลปากร และอนุญาตให้ผู้มาขอพิมพ์หนังสือจากต้นฉบับของหอสมุดแห่งชาติตัดตอนพิมพ์เป็นภาค ๆ ไปรวมแล้ว ๒๖ ภาค หรือจะเลือกพิมพ์ภาคใดภาคหนึ่งใน ๒๖ ภาคนี้ก็ได้ สำหรับภาคนี้เป็นภาคที่ ๑๙

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลซึ่งคณะสงฆ์วัดราชบพิธมีพระธรรมปาโมกข์เป็นประธาน ได้มีสมานฉันท์ พิมพ์หนังสือนี้แจกจ่ายเป็นสาธารณประโยชน์ โดยมีกตัญญูกตเวทิตาธรรมเด่องค์พระอุปัฏฐายิกาเป็นที่ตั้ง ขออำนาจแห่งกุศลนี้ จงสัมฤทธิผลดลบันดาลให้สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยิกาเจ้า จงเสวยอิฏฐวิบุลมนุญผลตามฐานคตินิยมสมดั่งปณิธานจงทุกประการเทอญ.

หลวงวิเชียรแพทยาคม

รักษาการในตำแหน่งอธิบดีกรมศิลปากร

๑๒ มีนาคม ๒๔๙๙

แจ้งเจตนา

สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยกาเจ้าพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ ได้ทรงมีพระราชศรัทธาบริจาคพระราชทรัพย์พระราชทานเป็นค่าภัตตาหารแก่ภิกษุสามเณรสำนักวัดราชบพิธ ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๓๒ สืบมาตราบเท่าทุกวันนี้เป็นเวลาถึง ๖๗ ปี เป็นพระราชกุศลที่ยั่งยืนไม่ขาดสาย ภิกษุสามเณรสำนักวัดราชบพิธได้พึงพระมหากรุณานุปถัมภ์อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ด้วยความผาสุกตามอัตภาพ กับได้พระราชทานการจัดดอกไม้เป็นพุทธบูชาในพระอุโบสถเฉพาะวันรับพระราชทานผ้าพระกฐินเป็นประจำ และได้ทรงบำรุงสามเณรเปรียญให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุในพระอารามตามควรแก่สมัยอีกด้วย แต่น่าเสียดายพระเปรียญเหล่านั้น มิได้ครองพรหมจรรย์เฉลิมพระราชศรัทธาสืบมา ต่างได้ลาสิกขาออกสู่ฆราวาสวิสัยหมด พระมหากรุณาธิคุณเหล่านี้ เตือนจิตภิกษุสามเณรสำนักวัดราชบพิธทุกยุคให้รำลึกถวายพระพรอยู่มิวาย

เมื่อพระองค์เสด็จสู่สวรรคต ตราบถึงสมัยถวายพระเพลิงพระบรมศพ ณ พระเมรุมาศท้องสนามหลวง นับเป็นวาระอันสมควรยิ่งที่ภิกษุสามเณรในปัจจุบันและศิษยานุศิษย์ฆราวาสผู้เคยบรรพชาอุปสมบทในสำนักวัดราชบพิธ จะถวายกฐินจึงถวายพระพรขอพระบรมราชานุญาต เพื่อพิมพ์หนังสือสาส์นสมเด็จ ภาค ๑๙ ร่วมในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพก็ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาต เป็นพระมหากรุณาธิคุณแก่สำนักวัดราชบพิธอย่างยิ่ง

การเลือกหนังสือสำหรับสมเด็จ ภาค ๑๙ ขนพิมพ์ในครั้งนี้ เนื่องด้วยในภาคมีข้อความกล่าวถึงพระองค์ในคราวเสด็จประพาสปีนัง ร่วมอยู่แม้หนังสือภาคนี้จะได้เคยพิมพ์มาแล้วครั้งหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๕๘๙ ก็ตาม แต่ด้วยหวังเทิดทูนพระคุณธรรมให้ประจักษ์ส่งเด่นยิ่งขึ้น ถึงจะเก่าเพราะพิมพ์มาแล้ว แต่คงใหม่ด้วยพระคุณธรรมที่ได้พระราชทานพระอุปถัมภ์สำนักวัดราชบพิธมาเนิ่นนาน ควรแก่การถวายพระราชกุศลในงานถวายพระเพลิงพระบรมศพโดยแท้

ภิกษุสามเณรและศิษยานุศิษย์สำนักวัดราชบพิธ ขอน้อมอุทิศกุศลผลบุญที่ต่างได้บำเพ็ญมาแล้วตามลำดับกาล จงร่วมเป็นมหากุศลธรรมบรรณาการแด่สมเด็จบรมบพิตร สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวีพระพันวัสสาอัยกาเจ้า พระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ เพื่อประโยชน์สุขในดุสิตสวรรค์ สมเจตนาอุทิศถวายทุกประการ เทอญ.

พระธรรมปาโมกข์ (วาสน)

วัดราชบพิธ

วันที่ ๔ เมษายน ๒๔๙๙

ทรงถ่ายเมื่อ ร.ศ. ๑๑๖ พ.ศ. ๒๔๔๐

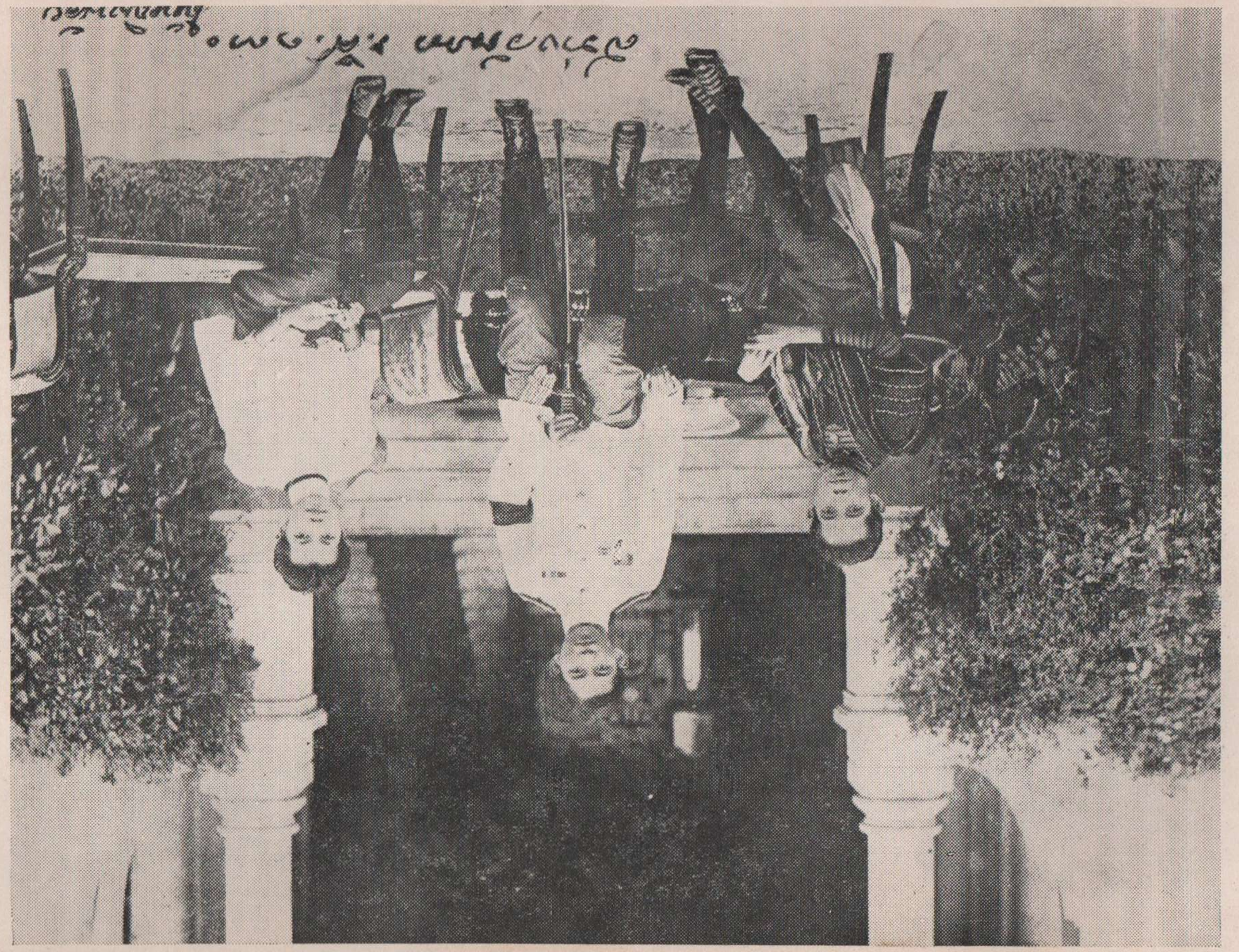

สาส์นสมเด็จ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๖ มีนาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ได้รับประทานแล้ว เรื่องหม่อมเจ้าบีย์ะพร้อมทั้งเรื่องจางวางรอด ซึ่งทรงทราบเรื่องมาก ตรัสเล่าประทานไปนั้น สนุกดี นิกประหลาดใจที่จางวางรอดกับลูกน้องช่างกล้าหาญเสียเหลือเกิน สมบัติของหม่อมเจ้าบีย์ะซึ่งกรมศิลปากรรับซื้อไว้นั้น พระยาอนุมานก็ตื่นหนังสือ บอกเกล้ากระหม่อมว่าหนังสือดี ๆ มีมาก เกล้ากระหม่อมก็อดไม่ได้ ได้พูดตักเตือนว่าระวังเถิดถ้าทะมีหนังสือที่ไม่ควรเชื่อเจือปนอยู่ในนั้น

หนังสือแจกงานศพพระยาโบราณ เชื่อแน่ว่าเจ้าภาพคงจะจัดส่งมาถวายในโอกาสอันควร ไม่ละลืม แล้วจะทำนายต่อไปว่า เขาคงจะส่งของอันเป็นที่ระลึกมาถวายอีกด้วย

ถ้อยคำเจ้าสมัย ที่ว่าท้อใจในการที่จะเข้าวิสาสะกับเกล้ากระหม่อม ด้วยได้ทราบจากเจ้าโป๊ะ ว่าต้องกระทำความเพียรอยู่ถึงสิบ ดูเหมือนหนึ่ง พวกอสุรกระทำความเพียรเพื่อจอพระผู้เป็นเจ้าฉะนั้น เกล้ากระหม่อม รู้สึกว่าต้องอธิกรณ์เป็นความเสียหายอยู่ อยากจะกลับตัวปลงอาบัติ สำรวมระวังต่อไป แต่คำหาในอธิกรณ์นั้น เกล้ากระหม่อมจะต้องทูลปฏิเสธว่า นัตถิ ภันเต เกล้ากระหม่อมเองก็มีใจใคร่แสวงวิชาช่าง ไม่ว่าของชาติใด จะได้มากหรือน้อยก็เป็นไปตามฐานะของผู้สมัครเล่น เพราะเหตุดังนั้นเมื่อเจ้าโป๊ะ เธอได้วิชาช่างทางฝรั่งเข้ามา เกล้ากระหม่อม ก็มีใจใคร่ที่จะวิสาสะกับเธอเท่ากับที่เธอใคร่จะวิสาสะกับเกล้ากระหม่อม เหมือนกัน เมื่อใจตรงกันเช่นนกเกิดความชอบพอกัน เห็นจะภายในไม่ถึงเดือน ไม่ใช่ตั้งปี

ปราสาทพลับพลา ซึ่งเจ้าสมัยจะคุมไปแสดงที่พิพิธภัณฑ์ในปารีสนั้น เกล้ากระหม่อมก็ได้ทราบข่าวจากลูกชายใส เธอแสดงความหนักใจว่า ปราสาทนั้นกรมศิลปากรทำถอดหมายเข้าบรรจุหีบ เจ้าสมัยไม่ได้เห็นนอกจากได้รับแต่กระดาษ แล้วจะไปคุมด้วยใช้กุลีฝรั่งที่เมืองนอก น่ากลัวจะลำบาก เกล้ากระหม่อมได้ไล่เลียงว่าปราสาทนั้นทำเป็นอย่างไร เธอบอกว่าเหมือนเมรุ โตก็เท่าเมรุ กลางเมรุมีบุษบก เอ๊ะ ในบุษบกตั้งอะไร ถามเธอด้วยความตกใจสงสัย เธอบอกว่าตั้งข้าว สันเดาะห์ไปเถิด ให้นึกว่ามันไม่เหมาะจะเป็นที่ตั้งของแสดงพิพิธภัณฑ์เสียดอก กระมัง

พระพรหมพิจิตรเห็นจะถนัดเมรุมาก มีเรื่องที่ควรจะเล่าถวายพ่วงไปด้วย วันหนึ่งเจ้าพระยายมราชพูดกับเกล้ากระหม่อมว่า เขาวานให้เป็นธุระช่วยจัดการสร้างศาลหลักเมืองที่สุพรรณบุรีใหม่ ท่านได้ว่าวานหลวงวิจิตรวาทการ อธิบดีกรมศิลปากร ไปตรวจและคิดแบบที่จะก่อสร้าง เมื่อทำแบบแล้วจะขอนำมาหารือเกล้ากระหม่อมขอความเห็น ต่อมาอีกนานวันหนึ่งเจ้าพระยายมราชมาหา หอบแบบพาพระพรหมพิจิตรมาด้วย ว่าจะได้เป็นผู้อธิบาย เมื่อคลี่แบบออกดูก็เห็นเป็นเมรุหลังหนึ่ง เกล้ากระหม่อมจึงสอบถามว่า สิ่งที่จะตั้งในนั้นเป็นอะไร จะเป็นของดูได้สี่ด้านสมกับแบบศาลที่คิดทางขนส์ทศน์นั้นแล้วหรือ ศาลเก่าเป็นอย่างไร มีสิ่งใดอยู่บ้าง เทวรูปเล็ก ๆ มีหรือไม่ ถ้ามีจะเอาขึ้นไปตั้งไว้บนศาลใหม่อันมีช่องคูหาใหญ่สี่ทิศ ไม่มีบานปิดจะรักษาไม่ให้หายไปได้โดยง่ายแล้วหรือ อนึ่งศาลซึ่งราวกับว่าเมรุนั้นตั้งอยู่อย่างไร มีที่แคบกว้างเท่าไร มีถนนหนทางติดต่อทางไหน คำถามเหล่านี้ ไม่มีใครตอบได้สักอย่างเดียว เกล้ากระหม่อมจึงว่า ถ้าเช่นนั้นก็คอเชียนรูปเมรุมาให้เกล้ากระหม่อมตรวจว่างามหรือยัง เกล้ากระหม่อมก็จะบอกได้ว่างามแล้ว เจ้าพระยายมราชรู้สึกเดือดร้อน ว่าจะแต่งคนขึ้นไปตรวจแล้วก็เงียบหายไปจนบัดนี้

ช่างที่ควรจะนับว่าเป็นช่างดี จะต้องประกอบด้วยองคคุณสองประการ คือต้องประกอบด้วยฝีมือดีอย่างหนึ่ง ประกอบด้วยความคิดรู้ทควรมีควรอีกอย่างหนึ่ง ประการหลังนั้นแหละสำคัญมาก ถ้ามีแต่ฝีมือดีก็จะเป็นได้แต่ลูกมือเสมอไป ต้องมีความคิดด้วยจึงจะเลื่อนขึ้นเป็นนายช่างได้

เมื่อกล่าวถึงข้อนี้ทำให้นึกถึงครอกต่าง แม่โตหยิบดาราตราจักร์ออกมาวางไว้เตรียมจะติดเสื้อให้เข้าไปในงานรัชมงคล เห็นเข้าก็จับตาพาให้พิจารณา รู้สึกในใจว่าครอกต่างเธอเป็นช่างทำความคิดรู้ดูรู้ชั่วอย่างสง สมควรจะให้วัวได้ ที่จริงเกล้ากระหม่อมก็รู้ตัวมานานแล้วว่าสู้เธอไม่ได้

หม่อมเจ้ากลับเข้าไปถึงกรุงเทพฯ ไปหาเกล้ากระหม่อม แต่ไม่ได้พบ เพราะเกล้ากระหม่อมเข้าวังในการพระราชพิธีรัชมงคลเสีย แกฝากของแก่ลูกไว้ให้ มีผัดของผ่าพระบาทประทานไปเล่มหนึ่ง กับรูปท้องนาทำด้วยฟางตัดประดับของแกเอาเข้าไปฝากเองรูปหนึ่ง เป็นของพึงชมทั้งสองอย่าง แต่ของผ่าพระบาทแพ้ของหม่อมเจ้า ด้วยน่าชมน้อยกว่า แม้กระนั้นก็ดี ย่อมรู้สึกน้ำพระทัยได้ว่าทรงพระเมตตารำลึกถึงเกล้ากระหม่อมเป็นอันมาก เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า ขอถวายบังคมแทบผ่าพระบาท ให้หลงใหลไปในรูปท้องนาซึ่งประดับด้วยฟางนั้นเป็นอันมาก ที่ตรงฝีมือนั้นไม่ประหลาดอะไร เป็นของทำได้ง่าย ๆ ที่ประหลาดนั้นอยู่ที่ความคิด คิดดีจริง ๆ นั่นแหละแสดงว่าคนคิดเป็นนายช่างอย่างที่กราบทูลมาแล้วทีเดียวทำง่ายด้วยดูดีด้วย

งานรัชมงคลไม่มีอะไรจะกราบทูล เพราะเป็นการทำตามเคย มีแปลกจากที่เคยทำไปแต่เชิญเอาการตั้งสมณศักดิ์ ซึ่งเคยตั้งในงานเฉลิมพระชันษาย้ายมาตั้งในงานรัชมงคล พระสงฆ์ซึ่งได้รับตั้งสมณศักดิ์เป็นตำแหน่งในหัวเมืองเป็นพัน พอรับตั้งแล้วสังฆการีเขาก็รับเอาผัดมาบิ๊กไว้ ณ ที่นั่ง ส่วนองค์พระสงฆ์นั้นลงไปครองไตร นั่งพิจารณา

ดูพัดซึ่งเขานำมาบิกไว้เป็นแถว รู้สึกเห็นพัดชนิดที่เรียกว่าพุดตานสลับสี เป็นงามล้ำเลิศ ใจกลางเป็นผ้าล้ารบับ กลีบบัวชั้นในสีน้ำเงิน กลีบบัวชั้นนอกสีแดงมีบิกทองแต่ลวดขอบล้อมลาย ดูเห็นจะแจ้งงามดีกว่าพัดพุดตานอย่างเอกที่บิกลายทองถมไปทั้งตัวนั้นเสียอีก เห็นได้ว่าเป็นของที่นายช่างเขาคิด ของที่จัดว่าอย่างดีนั้นเห็นได้ว่าคนไม่ใช่ช่างเขาคิดแก้ไขเปลี่ยนแปลง เช่นพัดแฉกตาดเป็นต้นเอาทองบิกทอง จะหางามได้ที่ไหน ชั้นกับลายกระทบกันเห็นอะไรไม่ได้ เป็นแต่ได้ความพูมใจว่าได้ใช้ของดีเลิศทำหมดทั้งสิ้นด้วยกันเท่านั้น

คำที่เรียกว่าพัดพุดตานนั้นเห็นว่าผิดเพราะที่จริงเป็นดอกบัวไม่ใช่ดอกพุดตาน อยากจะหาความว่าเรียกชื่อพัดพุดตานจะเกิดขึ้นไม่แก่กว่ารัชกาลที่ ๓ เพราะลายเทศพุดตานเกิดขึ้นรัชกาลนั้น เป็นแฟชั่นที่ใช้ชื่อนั้นตลอดไป จนถึงพระที่นั่งพุดตานด้วย น่าสงสัยว่าพัดพุดตานนั้นแต่ก่อนท่านจะเรียกกันว่าพัดอะไร

ไปนั่งอยู่ในงานราชพิธี ตาก็กวาดดูอะไรต่ออะไรไป เห็นของที่ทำในรัชกาลที่ ๑ เช่นพระแท่นเศวตฉัตรและพานพระมหากฐินเป็นต้น ช่างงามจับใจเสียจริง ๆ เป็นสิ่งซึ่งเป็นครูได้อย่างยากที่จะทำตามถึงทุกวันนี้ พานพระมหากฐินได้ใส่ใจจำไปเขียนหลายหนแล้ว แม้ท่านทุกที ไม่มีข้ามไปได้เลย ทำไมช่างในรัชกาลที่ ๑ จึงแข็งมือหนัก คงล้วนแต่เป็นคนเก่าที่ตกทอดมาแต่แผ่นดินพระเจ้าบรมโกศกรุงเก่า แล้วทำไมช่างในแผ่นดินนั้นจึงเชี่ยวชาญหนัก ถึงที่ฝ่าพระบาทจะทรงพยากรณ์ได้

เห็นหนังสือพิมพ์ไทย ๆ เขาลงพิมพ์รูปสถานที่ซึ่งจางซัวเหลียงจับเจียงไกเช็คไปขังไว้ เป็นสถานที่อันเจาะหน้าผาเข้าไปเป็นห้อง อย่างเดียวกับพวกวิหารเก่าในเมืองอินเดีย รู้สึกประหลาดใจด้วยไม่นึกว่าในเมืองจีนจะมี แต่รูปที่เขาลงพิมพ์ก็แมวเต็นทน ดูที่เป็นฝรั่งไม่เจ็กเลย หนังสือพิมพ์เป็นของไว้ใจยาก อาจเอาอะไรมาหลงหลอกให้ก็ได้

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

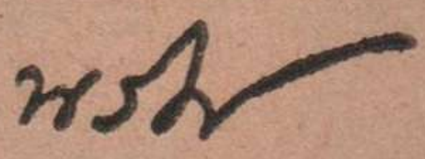

◎ ◎ ◎

บ้านซินนามอน บีนัง

วันที่ ๑๑ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๖ มีนาคมแล้ว ความที่จะทูลสนองลายพระหัตถ์ฉบับนี้บางข้อจะเป็นเรื่องแปลกประหลาดอยู่บ้าง แต่จะทูลเรียงตามลำดับข้อในลายพระหัตถ์

หนังสือของหม่อมเจ้าบีย์ภักดีนาถนั้น หม่อมฉันเห็นจะทูลได้ว่า
เคยเห็นหมดหรือโดยมากทีเดียว ที่เป็นหนังสือดีจริงนั้นคือหนังสือฉบับ
หอหลวงเขียนในรัชกาลที่ ๑ เธอได้ไว้หลายเรื่อง เช่นสมุดภาพกระบวน
แห่เพชรพวงเป็นต้น เรื่องใดที่หม่อมฉันได้ขออนุญาตเธอคัดสำเนา
ไว้ในหอพระสมุดแล้วทั้งนั้น ครานี้ได้ตัวต้นฉบับกลับมาก็ควรยินดี
เหตุใดหม่อมเจ้าบีย์จึงได้หนังสือฉบับหอหลวงไว้มาก เป็นเรื่องพิลึก
อยู่ ควรจะทูลโดยพิสดาร

หนังสือหอหลวงเดิมก็เก็บรักษาไว้ในห้องอาลักษณ์ อยู่ตรงหน้า
พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ครั้นเมื่อจะรื้อตึกแถวนั้นทำเป็นตึกยาวที่กรม
วังอยู่เดี๋ยวนี้ เวลานั้นกรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณเป็นจางวางกรม
อาลักษณ์ ท่านจึงให้ขนหนังสือหอหลวงไปเก็บรักษาไว้ที่วัง ครั้นถึง
ร.ศ. ๑๐๐ (พ.ศ. ๒๔๒๔) มี "เอกสิบิเชน" (๑) ที่ท้องสนามหลวง เนื่อง
ในการสมโภชพระนคร ขอแรงเจ้านายและใคร ๆ ที่มีแก่ใจจะช่วยให้
จัดของมาแสดงเรียงกันเป็นห้อง ๆ กรมหลวงบดินทรเอาสมุดหอหลวง
มาแสดง อยู่ต่อกับห้องของนาย ก. ส. ร. กุหลาบ แสดงหนังสือฉบับพิมพ์
ต่าง ๆ เช่นใบปลิวประกาศในรัชกาลที่ ๔ เป็นต้น ซึ่งเขาได้พยายาม
รวบรวมไว้มาก นายกุหลาบได้เห็นหนังสือหอหลวงเรื่องต่าง ๆ เมื่อเอก-
สิบิเชนนั้น เกิดอยากได้สำเนาหนังสือพวกพงศาวดารต่าง ๆ พอเสร็จ
การเอกสิบิเชนจึงไปประจบประแจงอย่างถวายตัวเป็นศิษย์ กรมหลวง

---

(๑) Exhibition

บดินทรก็ทรงพระเมตตา แต่ทูลขอคัดสำเนาหนังสือหอหลวงท่านไม่ประทานอนุญาต ตรัสว่าเป็นของหวงแหนห้ามปรามมาแต่ก่อน นายกุหลาบจึงคิดกลอุบายทูลขอยืมไปอ่านเพียงครั้งละเล่มแล้วรีบส่งคืนมิให้ช้ากว่าวันหนึ่ง กรมหลวงบดินทรทรงกลนายกุหลาบยอมให้ยืมหนังสือหอหลวงไปอ่าน นายกุหลาบได้หนังสือไปก็เอาข้ามไปทิวัดอรุณ ฯ เอาเสื่อม้วนปูที่พระระเบียง คลี่สมุดออกวางตลอดเล่มจ้างเสมียนให้ช่วยกันคัดคนละตอน คัดหน้าหนึ่งแล้วกลับสมุดคัดอีกหน้าหนึ่ง พอบ่ายก็คัดเสร็จทั้งเล่ม เอาหนังสือกลับมาบ้านเหมือนอย่างเอามาอ่าน พอรุ่งเช้าก็เอาถวายคืนกรมหลวงบดินทรได้ตามสัญญา กรมหลวงบดินทรก็ตายพระทัย ยอมให้นายกุหลาบยืมหนังสือหอหลวง "ไปอ่าน" ได้โดยสะดวก นายกุหลาบจึงลักคัดหนังสือหอหลวงด้วยวิธีดังกล่าวมานี้ หม่อมฉันทราบเมื่อภายหลังจากพวกทหารมหาดเล็กชั้นเก่า ว่า "นายเมธะแปลว่ารู้ นายเมธปสิมา" บุตรจ่าอัศวราช เมื่อยังเป็นทหารมหาดเล็กเคยไปรับจ้างนายกุหลาบคัดหนังสือที่วัดอรุณดังว่ามา เมื่อนายกุหลาบได้สำเนาหนังสือหอหลวงไปแล้ว เกิดวิตกเกรงว่าถ้าใครเห็นเข้ารู้ว่าสำเนาหนังสือหอหลวงจะเกิดความ จึงคิดทำกลอุบายอีกอย่างหนึ่ง ด้วยแก้ความและถ้อยคำในหนังสือเสียบ้าง พอให้ผิดกับต้นฉบับหอหลวงเผื่อเกิดความจะได้อ้างว่าได้ฉบับมาจากที่อื่น หนังสือของนายกุหลาบความและสำนวนจึงวิปลาสหมดทุกเรื่องด้วยเหตุนี้ จะยกเป็นอุทาหรณ์เช่นเรื่องพงศาวดารรัชกาลที่ ๓ ซึ่งนายกุหลาบลัก

คัดไป ตอนพรรณนาว่าด้วยแห่พระบรมศพพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย นายกุหลาบไปคัดเอารายการแห่พระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์มหาราชในหนังสือพระราชพงศาวดารฉบับพิมพ์ ซึ่งมีว่าสมเด็จพระเพทราชาทรงโปรดวิชนีเป็นสัญญาให้เดินกระบวนแห่มาแทรกลงว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดวิชนี เพื่อให้ผิดกับฉบับที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์แต่ง นายกุหลาบเห็นจะพยายามคัดหนังสือหอหลวงอยู่หลายปี ได้สำเนาไปหลายเรื่องทีเดียว เรื่องแรกที่เอาออกพิมพ์นั้น ดูเหมือนจะเป็น "คำให้การขุนหลวงหาวัด" โรงพิมพ์หมอสมิทที่บางคอแหลมพิมพ์ขาย อ้างว่าได้ฉบับไปจากนายกุหลาบ สมัยนั้นเผอิญประจวบเวลาแรกตั้งหอพระสมุดวชิรญาณ สมาชิกกำลังเอาใจใส่เรื่องพงศาวดาร เห็นหนังสือคำให้การขุนหลวงหาวัดก็ออกจะตื่นกัน ด้วยไม่เคยอ่านกันโดยมาก และไม่มีใครรู้ว่านายกุหลาบได้ฉบับมาแต่ไหน นายกุหลาบก็เริ่มมีชื่อเสียงว่ามีตำหรับตำรามาก จนได้เข้ามาเป็นสมาชิกหอพระสมุด และดูเหมือนจะได้ให้หนังสือพวก "วิปริต" อย่างเดียวกันไว้ในหอพระสมุดด้วยหลายเรื่อง ต่อมาก็เลยตั้งตัวเป็นนักปราชญ์ออกหนังสือพิมพ์ "สยามประเภท" เอาสำเนาหนังสือหอหลวงที่ทำไว้วิปริตแล้วลงพิมพ์เรื่อยมา กรมพระสมมตทรงปรารภกับหม่อมฉันเนืองๆ ว่าหนังสือที่นายกุหลาบพิมพ์นั้นดูเป็นเท็จปนจริง จะว่าเท็จทีเดียวหรือจริงทีเดียวไม่ได้ทั้ง ๒ สถาน จึงเรียกกันว่าหนังสือ "กุ" (หม่อมฉันได้รวมไว้ตู้หนึ่งต่างหากที่ในหอพระสมุดวชิรญาณ)

เรื่องที่บรรยายมาตอนนี้ เป็นปฐมเหตุที่หนังสือหอหลวงจะกระจายไปทีละน้อย ขั้นแรกกระจายไปแต่ลำเนาก่อน

ต่อมาเมื่อ กรม พระสมมตเป็นราชเลขาธิการ และได้ทรง บัญชาการกรมอาลักษณ์ด้วย จะให้ขนหนังสือหอหลวงที่อยู่วังกรมหลวงบดินทร กลับไปรักษาไว้ในออฟพีศหลวง พวกชาววังกรมหลวงบดินทร (จะเป็นบุคคลชั้นไหนไม่ทราบ) ยักเอาหนังสือดีๆ ไว้ไม่ส่งคืน ฝ่ายกรมพระสมมตไม่ทรงทราบว่าหนังสือหอหลวงมีหนังสือเรื่องอะไรบ้าง ก็ทรงรับไว้โดยชื่อเพียงเท่าที่ส่งไป แต่นั้นพวกชาววังกรมหลวงบดินทรก็เริ่ม (หรืออาจจะลักก็เป็นได้) เอาหนังสือหอหลวงซึ่งยักไว้ที่วังกรมหลวงบดินทรออกขายเป็นอาณาประโยชน์ หม่อมเจ้าบีย์ะเล่าให้หม่อมฉันฟัง แต่เธอไม่บอกแหล่งหรือตัวคนที่ซื้อ เป็นแต่ว่ามีคนเอาหนังสือเก่าๆ เที่ยวขาย พวกเยอรมันซื้อสมุดรูปภาพไตรภูมิส่งไปยุโรปเล่ม ๑ ให้ราคาถึง ๑,๐๐๐ บาท เธอกลัวหนังสือฉบับเก่าๆ ของไทยจะออกไปยุโรปเสียหมดเธอจึงรับซื้อไว้บ้าง แต่เลือกซื้อเฉพาะฉบับที่เขียนงาม (คือไม่เอาใจใส่ส่วนตัวเรื่องเท่าใดนัก)

ครั้นมาถึงสมัยตั้งหอพระสมุดสำหรับพระนคร กรรมการปรึกษากันเห็นว่าหอพระสมุดควรจะคิดหาหนังสือไทยที่เป็นฉบับเขียนของเก่าเสียก่อน เพราะหนังสือฉบับพิมพ์จะซื้อเมื่อใดก็ซื้อได้ แต่หนังสือไทยฉบับเขียนกระจัดกระจายอยู่มาก ถ้ายิ่งช้าไปก็จะเป็นอันตรายหายสูญมากไปทุกที หม่อมฉันจึงคิดอุบายหาหนังสือฉบับเขียนด้วยไปขอตาม

ที่มีเป็นแหล่งใหญ่เช่นในวังหน้าเป็นต้น หรือที่เจ้าของเอามาให้เองก็มี
ได้หนังสือมาด้วยประการฉะนี้อย่างหนึ่ง แต่การหาหนังสือที่กระจัดกระจาย
อยู่ในพื้นเมืองเป็นการยาก ด้วยไม่รู้ว่าจะมีอยู่ที่ไหนบ้าง หม่อมฉัน
จึงใช้อุบายอีกอย่างหนึ่ง ขอแรงพนักงานในหอพระสมุด ให้เที่ยวเล่าลือ
ว่าถ้าใครเอาสมุดฉบับเชียนมาขายหอพระสมุดจะซื้อ ก็เริ่มมีคนเอา
หนังสือมาขายหอพระสมุด หม่อมฉันประสงค์จะหาหนังสือเรื่องแปลก ๆ
เป็นสำคัญ จึงคิดวิธีซื้อขึ้นใหม่ คือ ๑. ไม่ให้ถามว่าผู้ขาย
ได้หนังสือมาจากที่ไหน ด้วยนึกว่าถ้าเป็นหนังสือดีถึงลักมาเจ้าของมา
พบก็จะคืนให้ เป็นแต่ขอคัดสำเนาไว้ก็จะเป็นประโยชน์ไม่เสียเงินเปล่า
(แต่ก็ไม่มีเหตุเช่นนั้นเลย) ๒. หม่อมฉันเป็นผู้เลือกซื้อแต่ผู้เดียว ให้
ราคาตามที่หม่อมฉันเห็นเป็นค่าของหนังสือ บางทีเจ้าของตีราคาบาท ๑
หม่อมฉันให้ตั้ง ๔ บาท ๕ บาท ก็มี ที่ผู้ขายตีราคาสูงหม่อมฉันไม่
เห็นเป็นเรื่องสำคัญจะให้ราคาต่ำ ๆ หรือไม่ซื้อทีเดียวก็มี อาศัยวิธี
นี้มีผู้เอาหนังสือมาขาย หรือไปเที่ยวหาหนังสือมาขายหอพระสมุดมาก
ขึ้น และบรรดาคนขายไม่ตีราคาเอง บอกว่าสุดแล้วแต่จะประทานเป็น
ประเพณีมา ในกาลครั้งหนึ่งมีผู้เอาหนังสือพงศาวดารฉบับพระราชหัตถ์
เลขามาขายสักสองสามเล่ม หม่อมฉันเห็นเข้าก็ประหลาดใจตีราคาให้
เล่มละ ๑๐ บาท และเกิดพิศวงว่าเหตุใดหนังสือมีลายพระราชหัตถ์
เลขานั้นจึงไปตกอยู่ในท้องตลาด กระซิบสั่งให้สืบดูเงียบ ๆ ได้ความว่า
คนที่เอามาขายนั้นเคยเป็นมหาดเล็กกรมหลวงบดินทรอยู่แต่ก่อน เมื่อ
คนขายนั้นได้ราคาสูงเกินคาดก็เอามาขายให้อีก ซื้อไว้ได้หมด ต่อมา

ยังเก่งขึ้นไปกว่านั้นอีก คนนั้นเองเอาหนังสือกฎหมายต้นฉบับหลวง ประทับตรา ๓ ดวงมาขายหอพระสมุด ๕ เล่ม หม่อมฉันให้ราคาเล่มละ ๒๐ บาท ก็ยินดีถึงออกปากว่า "ไม่รู้อย่างนี้เลย เอาไปขายให้นายกุหลาบ ๒ เล่ม นายกุหลาบให้เล่มละ ๒ บาทเท่านั้น" (กฎหมายที่นายกุหลาบซื้อไป ๒ เล่มนั้น ยังไปมีเรื่องเล่าจะยืดยาวนัก จะทูลแต่ว่าลงที่สุดก็ได้มาเป็นของหอพระสมุดเหมือนกัน) ผู้ขายหนังสือคนนั้นเลยเป็นเจ้าจำนำเอาหนังสือมาขายหอพระสมุดมาอีกนาน จนบอกว่าหนังสือที่มีขายหมดแล้ว หม่อมฉันจึงเข้าใจว่าหนังสือฉบับหอหลวงที่ตกค้างอยู่กับพวกชาววังกรมหลวงบดินทรเท่าใด หอพระสมุดซื้อได้จนหมด และเมื่อเร็ว ๆ นี้หม่อมฉันทราบความตามจดหมายของพระยาอนุมานราชธน ว่ากรมราชเลขาธิการส่งหนังสือสมุดไทยที่เคยเก็บรักษาไว้ในกรมนั้นสัก ๓,๐๐๐ เล่มมาให้หอพระสมุด ก็เป็นอันว่าหอพระสมุดวชิรญาณได้หนังสือหอหลวงหมดแล้วด้วยประการต่าง ๆ ดังทูลมา

ปราสาทที่สร้างไปตั้งแสดงพิพิธภัณฑ์ที่ปราจีนนั้น เจ้าชายสมัยได้เอารูปฉายมาให้หม่อมฉันดู รูปคล้ายปราสาทโรงโขน คือปราสาทมีมุขยาวหน้าหลัง ตรงกลางตั้งฐานทรงฝรั่งวางพานรองอะไรรูปเป็นพุ่มข้าวบิณฑ์อยู่บนนั้น ขนาดปราสาทเล็กกว่าที่ชายใส่ประมาณจะเท่า ๆ กับพลับพลาซึ่งสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงสร้างไว้ในถ้ำเขาสามร้อยยอด ถ้าหากท่านยังมิได้เสด็จไปทอดพระเนตร หาที่เปรียบแห่งอื่นดู

ก็จะขนาดประตูยอดทางเข้าลานพระมหาปราสาท แต่ทว่าเจ้าสมัยมิได้ดู
เมื่อเวลาปรุงและปลดตัวไม้นั้น ดูประมาทมากที่เดียว
เรื่องศาลเจ้าหลักเมืองสุพรรณบรรณ หม่อมฉันจะทูลถึงเป็น
เรื่องตำนานด้วยเคยเกี่ยวข้องกับตัวหม่อมฉันด้วยมาก แต่ยังไม่เคย
เขียนลงเป็นหนังสือ จึงจะเลยทูลบรรเลงเรื่องมาแต่ต้น เมื่อ ร.ศ. ๑๑๑
(พ.ศ. ๒๔๓๕) หม่อมฉันเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเมื่อขึ้นปีใหม่
พอถึงเดือนตุลาคม ในปีนั้นก็ไปตรวจหัวเมืองเหนือ ขากลับหมายจะขึ้น
เดินบกที่เมืองอ่างทองไปเมืองสุพรรณแล้วกลับกรุงเทพ ฯ จึงสั่งให้เรือ
ไปคอยรับที่เมืองสุพรรณ ครั้นกลับลงมาถึงเมืองอ่างทองเวลานั้นพระยา
อ่างทอง (ชื่อเดิมหรือชื่อไรสงสัยอยู่ แต่เคยเป็นหลวงนายฤทธิ์อยู่
นานคุ้นกับหม่อมฉันมาแต่เด็ก) แกพูดจาออดแอดจะไม่ให้ไปว่าทางยัง
กันดารเป็นน้ำเป็นโคลนเดินทางลำบากนัก หม่อมฉันบอกว่าอย่างไร ๆ
ก็ต้องไปด้วยให้เรือไปคอยรับอยู่ที่นั่นแล้ว แกเห็นห้ามหม่อมฉันไม่อยู่
จึงกระซิบพูดกับพระยาวรพุฒิว่า "นี่ในกรมไม่ทรงทราบหรือ ว่าเขา
ห้ามไม่ให้เจ้านายเสด็จไปเมืองสุพรรณมาแต่บรมโบราณ" พระยา
วรพุฒิตกใจรีบมาบอกหม่อมฉัน ๆ ให้กลับไปถามว่าห้ามเพราะเหตุใด
ได้ความกลับมาบอกว่าที่เมืองสุพรรณนั้นเจ้าหลักเมืองศักดิ์สิทธินัก และ
เจ้าหลักเมืองนั้นไม่ชอบเจ้านาย ถ้าหม่อมฉันไปเกิดภัยอันตรายอย่างใด
แกก็จะมีความผิดฐานไม่ทักท้วงห้ามปราม หม่อมฉันจึงให้พระยา
วรพุฒิกลับไปบอกว่า ธรรมดาเทวดาย่อมเป็นคนดีมีศีลสัตย์มาแต่ก่อน
ผลบุญจึงบรรดาลให้เป็นเทวดา การที่หม่อมฉันไปเมืองสุพรรณนั้น ไม่

ได้ประสงค์จะไปประพฤติความชั่วร้ายอย่างไร ตั้งใจจะไปทำนุบำรุงบ้านเมืองและราษฎรให้อยู่เย็นเป็นสุข หม่อมฉันเห็นว่าเจ้าหลักเมืองจะยินดีเสียอีก ไม่เห็นว่าจะมาทำอันตรายหม่อมฉันด้วยเหตุใด แกก็จนถ้อยคำสำนวน ได้ออกจากเมืองอ่างทองวันรุ่งขึ้นเวลาเช้า แต่ทางยังลำบาก จริงดังแกว่า ต้องขี่ม้าราว ๘ ชั่วโมงจึงไปถึงเมืองสุพรรณ วันรุ่งขึ้นหม่อมฉันไปทำพลีกรรมที่ศาลเจ้าหลักเมือง ตัวศาลรูปร่างอย่างไทยทำด้วยไม้มุงกระเบื้อง สร้างไว้บนโคกอันหนึ่ง ในศาลมีเทวรูปศิลา ๒ องค์ เป็นรูปพระวิษณุแบบเก่ามาก คืออย่างที่เหมือนใส่หม้วกเตี้ก ตัวอย่างในพิพิธภัณฑ์สถานกรุงเทพ ฯ ก็มี แต่รูปพระวิษณุที่ศาลหลักสุพรรณจำหลักเป็นอย่าง Bas relief ติดอยู่กับแผ่นศิลาข้างหลังสูงสักราว ๓ ศอก หม่อมฉันเห็นศาลทรุดโทรมมาก จึงออกเงินมอบให้กรมการจีนที่เป็นคนจัดพิธีบวงสรวง ให้เขาสร้างศาลเสียใหม่ให้เป็นถาวรมั่นคง เขาก็จัดการด้วยยินดีแล้วบอกมาว่าได้จัดการสร้างศาลเสร็จแล้ว และว่ามีผู้บริจาคทรัพย์ช่วยก็หลายราย หม่อมฉันไปเมืองสุพรรณอีกครั้งหนึ่งจึงได้เห็นว่าศาลที่สร้างใหม่นั้นเป็นเก๋งจีนแต่ทำเรียบร้อยดี ถึงมีเสียกงอยู่ประจำศาลด้วยคนนับถือมากทั้งไทยและจีน ต่อมาในปีหนึ่งหม่อมฉันทำโปรแกรมเสด็จประพาสเมืองสุพรรณ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัสว่าเข้าทีดีหนักหนา แต่เขาห้ามมิให้เจ้านายไปเมืองสุพรรณว่าถ้าขืนไปจะเป็นบ้ามิใช่หรือ หม่อมฉันก็ทูลเล่าเรื่องที่หม่อมฉันขืนไปให้ทรงทราบ ครั้นเสด็จไปเมืองสุพรรณทรงพลีกรรมที่ศาลเจ้าหลักเมืองแล้ว พระราชทานเงินให้สร้างบริเวณศาลเพิ่มเติมที่หม่อมฉันได้สร้างไว้

จึงก่อเขื่อนรอบเนินศาล และทำชานทคนบูชามีกำแพงแก้ว และศาลา
ต่อออกมาข้างหน้าศาล แต่ทำตามแบบจีนให้เข้ากับเก๋งศาลทั้งนั้น แต่
ชั้นหลังมาเขาจะแก้ไขเพิ่มเติมอะไรอีกหม่อมฉันหาทราบได้ เหตุที่จะคิด
ทำปราสาทที่ตรัสก็เห็นจะเป็นด้วยเก๋งเดิมชำรุดทรุดโทรมอย่างไรไปจึงคิด
จะสร้างตัวศาลใหม่

พัดยศพระอย่างใหม่ที่ตรัสชมมานั้น ดูเหมือนหม่อมฉันจะไปมี
ส่วนช่วยเจ้าพระยาวิชิตวงศ์คิดด้วย เกิดขึ้นเมื่อตั้งพระราชบัญญัติปก
ครองคณะสงฆ์ อนุโลมตามแบบปกครองฝ่ายอาณาจักร จะมีพระครู
คณะแขวงทุกอำเภอจึงคิดแบบพัดยศสำหรับพระครูขึ้นนั้น พัดยศพระ
หัวเมืองแต่ก่อนมา พันสักหลาดเอาทองแผ่ลวดตัดติดเป็นลายรูปพัดพระครู
สังฆปาโมกข์เจ้าคณะเมืองเหมือนพัดแฉกพระราชาคณะ พัดพระครูที่
มิได้เป็นสังฆปาโมกข์เป็นเหมือนพัดพุดตาน กับมีพัดพระมอญไปอีก
อย่างหนึ่ง พัดที่คิดใหม่นั้นมีแต่พัดพุดตานอย่างหุ้มแพรแดงล้วนสำหรับ
พระครูเจ้าคณะแขวงที่ไม่มีราชทินนาม ที่มีขาบแทรกตรงกลางสำหรับ
พระครูคณะแขวงที่ได้รับสัญญาบัตรมีราชทินนาม หม่อมฉันเคยเกี่ยว
ข้องด้วยเพียงเท่านี้ มาถึงสมัยสมเด็จพระมหาสมณะจะทรงแก้ต่อไป
อย่างไรอีกหม่อมฉันหาทราบไม่

ทูลถึงเรื่องพัดยศ นึกอะไรขึ้นได้อย่างหนึ่งซึ่งดูเหมือนหม่อมฉัน
ยังจะไม่ได้เคยทูล ได้อ่านในหนังสือรายงานทูตลังกาที่เข้ามาขอพระสงฆ์
ครั้งรัชกาลพระเจ้าบรมโกศพรรณนาถึงไปเฝ้าสมเด็จพระสังฆราชที่วัด
มหาธาตุ ว่าสมเด็จพระสังฆราชประทับบนบัลลังก์มีพัดตั้ง ๒ ข้าง ๆ

หนึ่งเป็นพัดบักทองยอดแหลม อีกข้างหนึ่งเป็นพัดงารูปกลมรี แล้วมี
พระฐานานุกรมยืนประนมมือข้างละองค์ดังนี้ พอหม่อมฉันอ่านก็นึก
ขึ้นทันทีว่าสร้อยราชทินนาม สมเด็จพระราชาคณะ ที่ลงท้ายว่า
"คามวาสี อรัญวาสี" คงหมายความว่าเป็นใหญ่แก่พระสงฆ์ ทั้ง
คามวาสีและอรัญวาสีมีพัดยศ ๒ เล่ม ส่วนพระราชาคณะผู้ใหญ่ชั้นรอง
ลงมาท้ายสร้อยซึ่งมีแต่คามวาสีหรืออรัญวาสี ชั้นนั้นมีแต่พัดเล่มเดียว
พวกคามวาสีถือพัดแฉก พวกอรัญวาสีถือพัดงาสาน หม่อมฉันได้นำ
ความไปทูลสมเด็จพระมหาสมณะ ท่านตรัสว่าความคิดนั้นถูกทีเดียว
แต่ทรงเสียดายอยู่ที่หม่อมฉันไปทูลท่านช้าไป ท่านทรงคิดแบบตราตำแหน่ง
เจ้าคณะอยู่ก่อนนั้นไม่นานนัก ทำแต่รูปพัดแฉกอย่างเดียว ถ้าได้
ทรงทราบเสียก่อน ตราสมเด็จพระราชาคณะจะทำรูปพัดแฉกข้างหนึ่ง
พัดงาสานข้างหนึ่ง

เรื่องผีมือช่างโบราณนั้น ตามที่หม่อมฉันสังเกตเข้าใจว่าในสมัย
ครั้งกรุงธนบุรี ช่างไทยเห็นจะเหลือน้อยเต็มที ผีมือของที่ทำครั้ง
กรุงธนบุรีอยู่ข้างหยาบมาก ผีมือช่างมากลับดีขึ้นเมื่อรัชกาลที่ ๑ เห็น
จะเป็นช่างที่หัดขึ้นใหม่ทั้งนั้น และจะกวดขันการผีกหัดมาก เพราะต้อง
สร้างของต่าง ๆ ตั้งแต่เครื่องราชูปโภค ราชมนเทียร สถานราชยาน
ตลอดจนวัดวาอาราม และรัชกาลที่ ๑ ถึง ๒๘ บจึงเกิดช่างผีมือดีมี
ขึ้นมาก แต่พึงสังเกตได้อย่างหนึ่งว่าของที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ ทำตาม
แบบอย่างครั้งกรุงศรีอยุธยาทั้งนั้น ถึงรัชกาลที่ ๒ จึงคิดแผลงไปต่าง ๆ

เรื่องวัดพระพุทธศาสนาในเมืองจีนที่สร้างตามถ้ำนั้น ตามเรื่องพงศาวดารว่าเดิมประเทศมองโกเลียเป็นประเทศใหญ่ พระพุทธศาสนารุ่งเรืองมาก เพราะอยู่ใกล้อินเดีย พระศาสนาแผ่ขึ้นไปทางเหนือขึ้นไปถึงประเทศมองโกเลียก่อนแล้วจึงไปถึงเมืองจีน ประเทศมองโกเลียถูกจีนปราบปรามในภายหลังจึงได้ทรุดโทรม วัดวาอารามร้างมาจนบัดนี้

ในสัปดาห์นี้หม่อมฉันส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ตอนที่ ๑๐ ท่อนที่ ๕ มาถวายท่อนหนึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

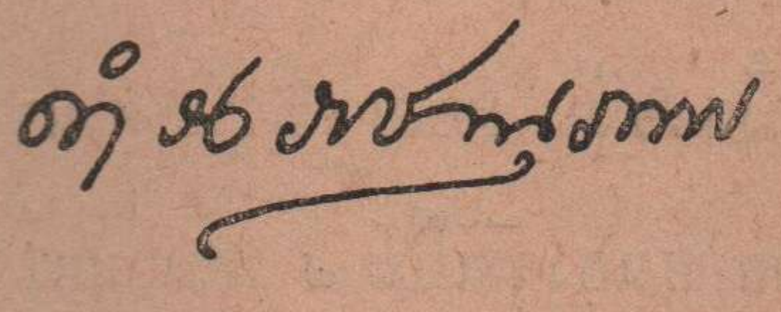

◎ ◎ ◎

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า
ตอนที่ ๑๐ (ต่อ)
เที่ยวเมืองร่างกุ้งเมื่อขากลับ

วันพุธที่ ๑๒ กุมภาพันธ์ วันนี้จะไปดูเนติสภา Legislative Council (ปาเลียเมนต์) เมืองพม่า จะเล่าถึงลักษณะที่อังกฤษปกครองเมืองพม่าให้รู้เค้าเสียก่อน เมื่ออ่านถึงพรรณนาว่าด้วยเนติสภาจะได้เข้าใจง่ายขึ้น ประเทศพม่าอยู่ต่อแดนอินเดีย อังกฤษมาตีเมืองพม่าครั้งใดใช้กำลัง

ในอินเดียมาตีทุกครั้ง ครั้งใดได้อาณาเขตของพม่าไปเท่าใดก็เอาไปเพิ่ม
เข้าในอาณาเขตอินเดีย จนที่สุดเมื่อได้ประเทศพม่าทั้งหมดเมื่อ พ.ศ ๒๔๒๙
อังกฤษก็กำหนดประเทศพม่าทั้งหมดเป็นภาค Province ของอินเดียภาค ๑
เอาวิธีการปกครองของอินเดียมาอนุโลมใช้ปกครองประเทศพม่า มีเคา-
เวอเนอ Governor เป็นผู้สำเร็จราชการทั้งภาค กับทั้งเจ้ากระทรวงต่างๆ
ตั้งอยู่ ณ เมืองร่างกุ้งเป็นเมืองหลวง และกำหนดอาณาเขตปกครองแยก
เป็น ๒ ส่วน คือ อาณาเขตพม่าส่วน ๑ อาณาเขตไทยใหญ่ Shan States
ส่วน ๑ รวมหัวเมืองที่พม่าเคยปกครองโดยตรงหรือได้โอนให้อังกฤษแต่
ก่อนคือ เมืองพม่า มอญ ทวาย ตะนาวศรี และยักไข่ เหล่านี้เป็นส่วนที่
อังกฤษปกครองเองจัดเป็น ๙ มณฑลเรียกว่า Division คือ:

๑. มณฑลยักไข่	Arakan	มีจังหวัดเรียกว่า District	๔ จังหวัด
๒, มณฑลตะนาวศรี	Tenassarim	มี	๖ จังหวัด
๓. มณฑลพะโค	Pegu	มี	๕ จังหวัด
๔. มณฑลเอราวดี	Irawadi	มี	๕ จังหวัด
๕. มณฑลมัณฑเล	Mandalay	มี	๕ จังหวัด
๖. มณฑลสะแคง	Sagaing	มี	๔ จังหวัด
๗. มณฑลมักติลา	Meiktila	มี	๔ จังหวัด
๘. มณฑลมินบู	Minbu	มี	๔ จังหวัด

แต่ละจังหวัดยังแบ่งท้องที่เป็นอำเภอ เป็นตำบล ต่อลงไปจนเป็นหมู่บ้านเป็นชั้นต่ำในวิธีปกครองท้องที่ คล้ายกับในเมืองไทยเราเมื่อยังมีมณฑล

ส่วนพนักงานในการปกครองนั้น ที่เป็นตำแหน่งผู้บังคับบัญชา Executive แม้จนนายอำเภอใช้คนอังกฤษทั้งนั้น พม่าเป็นได้แต่ตำแหน่งที่อยู่ในบังคับบัญชา Subordinate เพราะว่าในสมัยนั้นพม่าที่เรียนรู้ภาษาและขนบธรรมเนียมอังกฤษยังมีน้อย และอังกฤษไม่ไว้ใจพม่านัก

ส่วนเมืองไทยใหญ่ Shan States นั้น จำนวนเมืองมีมาก ที่เป็นเมืองประเทศราชเจ้าเมืองมีศักดิ์เป็น "เจ้าฟ้า" Saw Bwa กีม ที่เป็นเมืองชั้นนอกเจ้าเมืองมีศักดิ์แต่เป็น "เจ้าเมือง" Saw Miung กีม เดิมพวกไทยใหญ่ปกครองกันเอง เป็นแต่ต้องถวายราชบรรณาการและส่งเงินส่วยแก่พม่า ทำนองเดียวกับเมืองประเทศราชและหัวเมืองชั้นนอกของไทยเราเมื่อก่อนรัชกาลที่ ๕ เมื่ออังกฤษได้เมืองพม่าก็ให้พวกไทยใหญ่ปกครองบ้านเมืองของตัวเองอยู่เช่นนั้นต่อมา เป็นแต่ตั้งข้าหลวงอังกฤษไปอยู่กำกับและให้กองทหารไปตั้งอยู่ตามที่สำคัญเป็นแห่ง ๆ แต่ให้เจ้าบ้านพานเมืองปกครองตามอนุมัติของอังกฤษ อังกฤษกำหนดเมืองไทยเป็น ๒ ฝ่าย เรียกว่า "เมืองไทยใหญ่เหนือ" Northern Shan States ฝ่าย ๑ เรียกว่า "เมืองไทยใหญ่ใต้" Southern Shan States ฝ่าย ๑ เมืองไทยใหญ่ฝ่ายเหนือล้วนเป็นเมืองใหญ่ ๆ มีแต่ ๕ เมืองด้วยกัน ฝ่ายใต้มีเมืองย่อยมากรวมถึง ๓๘ เมือง การที่อังกฤษกำกับเมืองไทย

ใหญ่ฝ่ายใต้จึงแบ่งเป็น "ดิวชัน" Divisoin เทียบกับมณฑลน้อย ๆ ชั้นหนึ่ง ๔ มณฑล

๑. มณฑลมเยลัต และ ยองยเว Myelat and Yaungway มี ๑๖ เมือง

๒. มณฑลกลาง Central Division มี ๙ เมือง

๓. มณฑลฝ่ายตะวันออก Eastern Division มี ๑๑ เมือง

๔. มณฑลเชียงตุง Kentfung Division มีเมืองเดียว

ที่นับเมืองเชียงตุงเป็นอย่างมณฑลหนึ่ง เพราะเป็นเมืองใหญ่และอาณาเขตติดต่อทั้งแดนจีนแดนฝรั่งเศสและไทย ต้องระวังเหตุการณ์ยิ่งกว่าเมืองอื่น

จะเล่าเรื่องเนื่องกับเมืองเชียงตุงแทรกลงตรงนี้สักหน่อย เมืองเชียงตุงนั้นอาณาเขตตกลำน้ำสลวินทางตะวันตกด้าน ๑ ตกลำน้ำโขงทางตะวันออกด้าน ๑ แต่พื้นเมืองเป็นเทือกภูเขาเรียงกันไปทั้งนั้น มิใคร่มีที่ราบสำหรับทำนา ในหนังสือเรื่องเมืองพม่า Burma เซอร์ยอชสก็อตแต่ง ว่าเมืองเชียงตุงมีสินค้าที่เกิดในพื้นเมืองสำหรับขายนอกประเทศเป็นสิ่งสำคัญแต่ ๓ สิ่ง คือ ฝ้าย ขายไปทางเมืองจีน สิ่ง ๑ ไม้ขอนสัก (คัดลงลำน้ำโขง) ขายไปทางเมืองขึนของฝรั่งเศส สิ่ง ๑ กับฝิ่นขายมาทางประเทศสยาม สิ่ง ๑ จำนวนเงินแผ่นดินรายได้ของเมืองเชียงตุงราวปีละ ๑๑๕,๖๘๗ รูปี ต้องเสียเงินส่วยแก่อังกฤษปีละ ๓๐,๐๐๐ รูปี เมื่อถึงสมัยสันนิบาตชาติประสงค์จะกำจัดฝิ่น อังกฤษ

ไปว่ากับเจ้าเชียงตุงจะให้เลิกปลูกฝิ่นในเขตของเมืองเชียงตุง เจ้า-
เชียงตุงร้องทุกข์ว่า ถ้าห้ามมิให้ปลูกฝิ่นราษฎรก็พากันเดือดร้อนด้วย
ไม่มีทางทำมาหากินเหมือนแต่ก่อน เงินรายได้สำหรับใช้การบ้านเมือง
ก็จะตกต่ำถึงขาดแคลนจะเอาเงินที่ไหนไปเสียส่วย อังกฤษเห็นอก
จึงผ่อนผันยอมให้ชาวเมืองเชียงตุงปลูกฝิ่น แต่เอาสัญญาว่าให้ขาย
กันแต่ในพื้นเมือง มิให้ส่งฝิ่นไปขายในแดนพม่าหรือประเทศอื่น แต่
การที่ห้ามนั้นไม่เป็นได้จริง เพราะพวกค้าฝิ่นเถื่อนทั้งในเมืองไทยและ
เมืองพม่าพากันลอบไปซื้อ ใครไปซื้อชาวเมืองเชียงตุงก็ขายให้ ด้วย
ถือว่าขายแต่ในอาณาเขตเมืองเชียงตุง ตามที่ได้รับสัญญากับอังกฤษ
การที่ผู้ซื้อจะเอาฝิ่นไปที่ไหนถือว่ามิใช่ธุระของเมืองเชียงตุง มูลมีมา
เช่นนี้ พวกพ่อค้าฝิ่นเถื่อนจึงไปซื้อฝิ่นเมืองเชียงตุงลอบเอาเข้ามาขายใน
เมืองไทยเนือง ๆ

สาขาคดีควรเล่าอีกเรื่องหนึ่งนั้น เมื่อฉันกลับมาแล้วเจ้าฉายเมือง
ลูกเจ้าฟ้าเชียงตุง เธอชวนไปเที่ยวถึงเมืองสาดซึ่งเป็นเมืองไทยใหญ่ฝ่าย
เหนือ แล้วมีจดหมายบอกมาว่าภาษาไทยที่พวกไทยใหญ่ฝ่ายเหนือพูด
กันนั้นเธอฟังเกือบไม่เข้าใจ ด้วยรับเอาคำภาษาพม่าไปปนเป็นภาษาไทย
เสียมาก พวกไทยใหญ่ฝ่ายใต้ยังพูดภาษาไทยสนิทกว่า ข้อนี้เป็นความ
รู้ที่ได้ใหม่

เมื่อฉันไปถึงเมืองพม่าในเดือน มกราคม พ.ศ. ๒๔๗๘ กำลังจะ
เปลี่ยนวิธีปกครองเมืองพม่าเป็นอย่างใหม่ คนในเมืองพม่าทั้งที่เป็น

ชาวต่าง ประเทศ และ เป็นชาวเมือง กำลังชอบพูดกัน ถึงเรื่อง ที่จะเปลี่ยนวิธี
ปกครองนั้น บ้างก็คาดว่าจะเกิดผลเป็นคุณ บ้างก็เห็นว่าจะเกิดโทษ ฉัน
ได้ฟังความเห็นของบุคคลต่างพวกพูดต่างกันเป็นหลายอย่าง จะลอง
เขียนเล่าในหนังสือนี้

มูลเหตุที่จะเปลี่ยนแปลงวิธีปกครองเมืองพม่า มีมูลเป็นปัจจัย
เนื่องมาแต่เหตุที่เกิดขึ้นในอินเดียนานมากว่า ๖๐ ปีแล้ว เรื่องนี้ลอร์ด
ดัฟเฟอริน ซึ่งเป็นอุปราชครองอินเดียเวลาที่เมืองพม่าครั้งหลัง พบกับ
ฉันในยุโรปเมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๕ เคยเล่าให้ฟัง ว่าเมื่อชั้นแรกอังกฤษได้
ปกครองบ้านเมืองในอินเดีย ใช้ฝรั่งเป็นพนักงานปกครองเป็นพื้น
ครั้นขยายอาณาเขตกว้างขวางออกไปจะต้องเพิ่มพนักงานมากขึ้น เห็น
ว่าถ้าจะใช้ฝรั่งทั้งนั้นจะสิ้นเปลืองมากนัก อีกประการ ๑ ประสงค์จะเอา
ใจชาวอินเดียให้ได้มีตำแหน่งหน้าที่ในการปกครองบ้านเมืองบ้าง จึงตั้ง
โรงเรียนสอนภาษาและวิชาการต่าง ๆ ของอังกฤษแก่ชาวอินเดีย จนถึง
มีมหาวิทยาลัยให้ปริญญาได้ในอินเดียเหมือนกับในยุโรป การศึกษา
ที่จัดก็มีผลดีดังรัฐบาลประสงค์ ทั้งที่หาชาวอินเดียเป็นพนักงานในการ
ปกครองได้มาก และชาวอินเดียก็เกิดความนิยมเข้ารับทำการกับ
อังกฤษมากขึ้น ครั้นนานมาจำนวนชาวอินเดียที่เรียนได้ปริญญามีมาก
ขึ้นทุกปี จนรัฐบาลไม่มีตำแหน่งจะให้รับราชการได้ทั้งหมด ก็เกิดมี
พวกชาวอินเดียที่เรียนวิชาสำเร็จ แต่หางานทำเป็นอาชีพไม่ได้สมหวังมาก
ขึ้นทุกปี ชาวอินเดียพวกนี้ได้เรียนทั้งภาษาฝรั่งและขนบธรรมเนียมใน

ยุโรปรู้มาก ก็คิดปรารถนาจะปกครองชาติภูมิของตนเองเหมือนอย่าง
ฝรั่งในยุโรป มีหัวหน้าที่เป็นคนฉลาดคิดเอาแบบอังกฤษมาตั้งคณะการ
เมืองในอินเดีย เรียกว่า National Congress ตรงกับ "คณะชาติ"
ด้วยรู้ว่าการตั้งคณะโฆษณาความเห็นเช่นนั้น ตามกฎหมายอังกฤษ
ถือว่าเป็นสิทธิของพลเมืองไม่เอาโทษ พวกคณะชาติเที่ยวโฆษณาติเตียน
วิธีที่อังกฤษปกครองชาวอินเดียให้เสียเปรียบฝรั่งด้วยประการต่าง ๆ ชวน
ชาวอินเดียให้ช่วยกันคิดอ่านให้ได้ปกครองบ้านเมืองของตนเองบ้าง มี
พวกชาวเมืองเห็นชอบด้วยและเข้าเป็นพวกคณะชาติมากขึ้นเป็นลำดับมา
รัฐบาลอังกฤษปกครองอินเดียลำบากขึ้น เพราะพวกคณะชาติคอยโต้
แย้งกีดขวางด้วยประการต่าง ๆ ทางเมืองพม่าเมื่อมคนเรียนรู้ภาษาและ
ขนบธรรมเนียมฝรั่งมากขึ้น ก็เกิดพวกนักการเมืองมีความเห็นเช่นเดียว
กับพวกชาวอินเดีย และพยายามทำความลำบากแก่รัฐบาลด้วยประการ
ต่าง ๆ อย่างชาวอินเดียบ้าง ยกตัวอย่างดังเช่นยุยงพระสงฆ์พม่าให้ห้าม
ฝรั่งมิให้ใส่เกือกเข้าวัดเป็นต้น แต่ในเมืองพม่ารัฐบาลปราบปรามได้ไม่
ยากเหมือนที่ในอินเดีย ซึ่งรัฐบาลไม่สามารถจะระงับการเกะกะของพวก
นักการเมืองให้สงบได้

ครั้นถึงสมัยเมื่อคณะลิเบอราล (ซึ่งชนชื่อว่าเป็นพวกเข้ากับราษฎร)
ได้เป็นรัฐบาลในประเทศอังกฤษ ลอร์ดมอเลเป็นเสนาบดีกระทรวง
อินเดีย จึงคิดแก้ไขความลำบากด้วยผ่อนผันเอาใจชาวอินเดีย (รวมทั้ง
พม่าด้วย) ในชั้นแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๒ แก้วิธีปกครองด้วยตั้งชาว
เมืองเป็นกรมการพิเศษ นั่งประชุมกับเจ้าเมืองกรมการอังกฤษในเวลา

ปรึกษาตั้งกฎหมาย ให้ออกความเห็นและลงคะแนนญัตติได้เหมือนกับกรมการฝรั่ง แต่การที่ผ่อนผันนั้นต่อมาก็ยังไม่พอใจพวกนักการเมือง อ้างว่าที่ในประชุมเช่นนั้นจำนวนสมาชิกอังกฤษมากกว่าสมาชิกชาวเมือง ถ้าอังกฤษจะให้ตกลงอย่างไรก็สามารถลงคะแนนให้เป็นได้อย่างนั้น ทั้งกรมการชาวเมืองก็เป็นแต่ที่ปรึกษา ไม่มีอำนาจในการบังคับบัญชาการอย่างใด การปกครองโดยทางที่ผ่อนผันก็ยังไม่สะดวกมาจนถึงสมัยมหาสงครามอังกฤษกำลังเข้าที่คับขันในการศึก ประสงค์จะป้องกันมิให้เกิดขบถในอินเดีย จึงยกความชอบของชาวอินเดียที่ได้ไปช่วยอังกฤษรบพุ่งและได้ช่วยรัฐบาลอินเดียด้วยประการอย่างอื่น แก้ไขวิธีปกครองให้เป็นบำเหน็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๒ ยอมให้ชาวเมืองมีอำนาจปกครองบ้านเมืองด้วยกันกับอังกฤษ เรียกว่าวิธี "ดิอาชี" Dyarchi หมายความว่าปกครองด้วยกัน คือในการบังคับบัญชากำหนดกระทรวงการเป็น ๒ แผนก แผนกหนึ่งเรียกว่า Reserved แปลว่า "กระทรวงการสงวน" เช่นกระทรวงการทหารและโปลิศ กระทรวงการคลัง กระทรวงการต่างประเทศ เหล่านี้ยังเอาไว้ในมืออังกฤษ คนอังกฤษยังคงเป็นหัวหน้า อีกแผนกหนึ่งเรียกว่า Transfered แปลว่า "กระทรวงการที่โอนไปแล้ว" เช่นกระทรวงมหาดไทย กระทรวงการศึกษา กระทรวงการป่าไม้เป็นต้น ตั้งชาวเมืองเป็นเจ้ากระทรวงมียศเสมอกับเจ้ากระทรวงที่เป็นอังกฤษ ส่วนการตั้งกฎหมายสำหรับบ้านเมืองก็ยอมให้มีเนติสภา (ปาเลียเมนต์) ให้ชาวเมืองเลือกสมาชิกโดยมาก บรรดากฎหมายที่จะตั้งต้องให้เนติสภาเห็นชอบด้วยจึงตั้งได้

เว้นแต่ที่อุปราชอินเดียหรือเจ้าเมืองเห็นว่าญัตติอันใดของเนติสภาจะให้โทษแก่บ้านเมืองอาจสั่งให้งดได้

เมื่อตงวรดอาชนันรัฐบาลอังกฤษได้ประกาศว่า เมื่อใช้ไปสัก ๑๐ ปี ถ้าเห็นว่าชาวเมืองมีความสามารถ ก็จะแก้ไขขยายวิธีให้ชาวเมืองมีอำนาจในการปกครองเมืองยิ่งขึ้นอีก แต่เมื่อใช้วรดอาชมา พวกนักการเมืองในอินเดียก็ยังไม่พอใจ ด้วยเห็นว่าการที่ผ่อนผันนั้นเป็นแต่ผิวภายนอก อำนาจสิทธิขาดยังอยู่แก่อังกฤษ เพราะเนติสภายังไม่มีอำนาจจะควบคุมเจ้าเมืองกรมการได้เหมือนอย่างปาเลียเมนต์ฝรั่ง ถึง พ.ศ. ๒๔๗๒ ครบกำหนด ๑๐ ปี ตามที่ประกาศไว้ รัฐบาลอังกฤษจึงให้มีการประชุมปรึกษาหาวิธีปกครองอินเดียที่จะขยายอำนาจให้แก่ชาวเมืองกว้างขวางต่อออกไปอีก เมื่อปรึกษาเห็นความลำบากยังมีมาก เพราะชาวเมืองอินเดียมีหลายชาติ ถือศาสนาต่าง ๆ กัน แม้พวกที่เป็นฮินดูด้วยกันก็ถือตัวเป็นต่างชั้นรังเกียจกันและกัน และยังลำบากด้วยจะเอาประเทศราชมาเข้าในวิธีปกครองอย่างไร ต้องปรึกษาหารือกันอยู่หลายปี แต่ลักษณะที่แก้ไขวิธีปกครองส่วนอินเดียอย่างไรมิใช่เรื่องของหนังสือนี้ จะกล่าวแต่ที่เกี่ยวกับเมืองพม่า ที่ประชุมเห็นว่าเมืองพม่าชาวเมืองเป็นคนต่างชาติและต่างศาสนากับชาวอินเดีย อาณาเขตเดิมก็เป็นเอกเทศต่างหาก จึงตกลงให้แยกประเทศพม่าขาดจากอินเดียจัดเป็นอาณาเขต ๑ ต่างหาก ขึ้นตรงต่อรัฐบาลเมืองอังกฤษ และให้มีรัฐธรรมนูญสำหรับปกครองเมืองพม่าเป็นอย่าง ๑ ต่างหาก กำหนดจะใช้รัฐธรรมนูญ

ใหม่ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นต้นไป เรื่องตำนานในหนหลังมีมาดังนี้

◎ ◎ ◎

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ซึ่งโปรดประทานไป ลงวันที่ ๔ มีนาคม ได้รับประทานแล้ว

ขอประทานกราบทูลไขข้อความเรื่องโกศราชวงศ์อีกเล็กน้อย อันโกศราชวงศ์นั้น เดิมเป็นลังห้มผ้าขาวฝาเป็นฉัตร แล้วภายหลังได้แก้เปลี่ยนฝาฉัตรเป็นฝาทรงมันฑ์กมขน พระลองทองสำหรับประกอบกมขน แต่งานพระศพทำแล้วเมื่อคราวนั้นทุกๆ รายใช้ประกอบพระลอง แต่เมื่อตงทำบุญทวังถึงเวลาออกพระเมรุเชิญแต่พระโกศขนรถวอบีดม่าน ชักไปพระเมรุเวียนด้วยรถพระวอ แล้วเชิญพระโกศขนพระจิตกาธาน ไม่มีใช้พระลองประกอบที่พระเมรุอีก

พระศพพระองค์เจ้าปฤษฎางค์นั้นผัง ไม่มีวังจะตั้งทำบุญ จึงไม่มีโอกาสที่จะใช้พระลองทอง คงได้ใช้แต่พระโกศอันหุ้มผ้าขาวเท่านั้น พระยาเทวาธิราชนึกถึงแบบซึ่งทำฝาเป็นฉัตร เห็นว่าจะเป็นสง่างามกว่าฝาทรงมันฑ์ จึงย้อนรอยไปทำฝายอดฉัตรอย่างเก่าขนด้วยคิดจะให้ดี

ไม่ได้นึกลดยศถึงความผิดซึ่งมีล่วงมาแล้วนั้นเลย ผู้ที่คิดถึงความผิดเก่านั้นมีต่างหาก เขาเห็นว่าไม่ควรจะรับเข้าเมรุหลวงที่เดียว พิธีโกนผมไฟนั้นเห็นใช่อื่น คือพิธีไว้จุกนั้นเอง เป็นคู่กับพิธีโกนจุก ไว้จุกนั้นเห็นจะหมายความว่าเข้าศาสนาพราหมณ์ โกนจุกนั้นเห็นจะหมายความว่าเข้าพระพุทธศาสนา คือโกนหัวเพื่อบวชเป็นเณร

ได้ทราบพระดำรัสเล่าถึงเรื่องสมโภชเดือนกรมขุนสุพรรณนั้นดีนัก เป็นแบบฉบับที่รู้สึกถูกใจในพระดำริของเจ้านายที่ใหญ่โตแต่ก่อนเป็นอันมาก

ฝ่าพระบาททรงทราบหรือไม่ รกเจ้านายซึ่งเขาใส่หม้อไว้ แล้วเอาไปฝังเมื่อเสร็จงานสมโภชเดือนนั้น ราชาศัพท์เรียกว่าอะไรจนด้วย เกล้าไม่เคยได้ยิน คงไม่เรียกว่ารกเป็นแน่

คิดถึงสมโภชหรือทำขวัญ หมายความว่าให้กิน หรือเลี่ยง คำว่า บายศรี บายว่า ข้าว ศรีว่า ขวัญ คือข้าวขวัญ ที่เอาไปเรียกอ้ายพานซ้อนเป็นชั้น ๆ ว่า บายศรี นั่นผิดทีเดียว เพราะไม่มีข้าวอยู่ในนั้นที่แท้เป็นสำรับเพิ่มเติมพิเศษเท่านั้น ตัวประธานอยู่ที่บายศรีปากชาม เป็นหลักแล้วจะมีสำรับพิเศษเพิ่มเติมที่เป็นพานแก้ว พานทอง พานเงิน หรือใบตองก็ได้ ไม่มีก็ได้เพราะกับข้าวอย่างง่าย ๆ มีอยู่ในบายศรีปากชามเสร็จแล้ว ที่เรียกว่าบายศรีต้องนั่นคือกระทงกับข้าวซ้อน ๆ แบบพราหมณ์เขาชอบกินอาหารด้วยกระทงใบไม้ถือว่าสะอาดกว่าถ้วยชาม ไม่มีอาหารเก่าแปดเปื้อนได้ บายศรีแก้วเงินทองตามที่พบคำบุราณกล่าว ดูเป็นเอาเครื่องถนิมพิมพาภรณ์มาแต่งบายศรีต้องเข้า

เท่านั้นเอง หาใช่พานแก้วพานทองพานเงินทำไว้สำหรับสมโภช ทำขวัญไม่

สมเด็จพระพันวัสสา ข่าวว่าจะเสด็จมาในกลางเดือนเมษายน เสด็จมาบี่นังโดยทางรถไฟก่อน แล้วจะเสด็จไปประพาสเกาะสุมาตรา กลับทางเรืออีสตเอเซียติกขาเข้าไปกรุงเทพฯ ท่านโปรดทางเรือ ว่าสบายหนัก ความจริงก็เป็นเช่นนั้น เกล้ากระหม่อมเห็นตามพระดำรัสเต็มตัว รถไฟนั้นเต็มทน เป็นการย่างกายถวายชีวิต ดีแต่ถึงเร็วเท่านั้น

เรื่องของเกล้ากระหม่อมนั้น เป็นด้วยทูลกระหม่อมชายตรัสฉุดมาหนักต่อหนักที่จะให้ไปเผ้าที่เมืองชวา เกล้ากระหม่อมก็ตกลงที่จะไปเผ้าแล้วจะได้เห็นอ้ายพังๆ ต่างๆ ด้วย ขากลับจะได้แวะเผ้าฝ่าพระบาทด้วย ขออย่าได้ทรงเตรียมการรับรองให้มากมาย จนถึงได้ความลำบากอย่างหนึ่งอย่างไรเลย ครัวของเราเคยอยู่ยัดเยียดด้วยกันมามากแล้ว จะยัดเยียดอยู่ด้วยกันอีกก็ไม่ขัดข้อง มีแต่จะหัวเราะสนุกสนานไปด้วยกันอีกตามเคยเท่านั้นเองถ้าต้องแยกกันไปเสียอีกจะไม่สนุก

เวลานี้กำลังเตรียมการเผาศพชายถก กำหนดวันที่ ๒๑ มีนาคม นี้จะเผาได้ซ่อมศาลาการเปรียญวัดนรนาถใช้เป็นที่ตั้งศพทำบุญ ปลูกปะรำใบไม้ขึ้นหน้าศาลาเป็นที่เผาศพ หนังสือกฐมณเฑียรบาลพม่าได้จัดไปเสร็จแล้ว เป็นหนังสือนิดเดียว แต่เหนื่อยยากเป็นหนักเป็นหนา ด้วยเรื่องสอบสวนอะไรต่างๆ หญิงอามร้องโอ๊กว่า ผ้าพระบาททรงพระวิตกถึงต้องดัดพิมพ์ภาษาบาลี ที่จริงภาษาบาลียังเข้าหูอยู่บ้าง ไม่สู้ยากนัก ที่ต้องทำภาษาพม่านั้นเต็มที ภาษาไม่เข้าหู ทำยากลำบากกว่า

หอสมุดแห่งชาติสาขานครราชสีมา

หอสมุดแห่งชาติ

ภาษาบาลีมาก หนังสือนั้นตกลงกรมศิลปากรเขาทำคำนำเสริมหน้าเข้าด้วยอีกคำหนึ่ง คำของเกล้ากระหม่อมแก้เรียกว่าคำอุทิศ พระยาอนุมานยังไม่กลับมา เรื่องสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ลาออกนั้น สืบทราบมาว่าได้ลาออกจริง แต่ลาอ่อน ๆ มีข้อไขว่า ถ้าไม่อนุญาตให้ออกก็ขอเพียงให้ได้พักสักปีหนึ่ง แต่มหาเถรสมาคมก็ไม่ยอมอนุญาตแม้แต่อย่างไรเลย

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

◎ ◎ ◎

บ้านซินนามอน ปีนัง

วันที่ ๑๘ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

ในจดหมายฉบับสัปดาห์ก่อน ตอนที่หม่อมฉันทูลเล่าเรื่องหนังสือหอหลวงความยังขาดอยู่ ๒ ข้อ จะทูลต่อในจดหมายฉบับนี้คือ

เมื่อหม่อมฉันเข้าเป็นเสนาบดีกระทรวงมุรธาธรในรัชกาลที่ ๖ ไปพบสมุดเก่าของกรมอาลักษณ์ต่างหากจากหนังสือหอหลวงมีอยู่อีกพวก

หนึ่งสัก ๑๐๐ เล่ม สั่งให้ส่งไปไว้ในหอพระสมุดทั้งหมด ตรวจดู
พบหนังสือดีมีหลายเรื่องจำได้อยู่เดียวนี้แต่ ๒ เรื่อง คือรายชื่อข้าราชการ
ที่ได้รับพระราชทานพานทองตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ มา ซึ่งโปรดให้สืบทำ
บัญชีเมื่อจะตั้งเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้า ในปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖
จะหาผู้สืบสกุลมาพระราชทานตรา บัญชีนี้ดูเหมือนเจ้าพระยาภูธราภัย
เพื่อเป็นผู้ทำ อีกเรื่อง ๑ เป็นหนังสือฉบับตำนาน คือกฎหมายเขียนในเล่ม
สมุดขาวของนายโหมด อมาตยกุล ซึ่งมีเรื่องปรากฏว่าเมื่อหมอบรัดเล
แรกตั้งโรงพิมพ์สำเร็จหาหนังสือไทยจะพิมพ์ขาย นายโหมด อมาตยกุล
เกิดเลื่อมใสเอากฎหมายฉบับนี้ [เดิมน่าจะเป็นของพระยามหาอำมาตย์
(บ้อม) บิดา] ให้หมอบรัดเลไปพิมพ์ พอพิมพ์เป็นสมุดฝรั่งได้เล่ม ๑
ความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวกรว ดำรัสว่าถ้า
ใคร ๆ มีกฎหมายอยู่ในมือไม่เลือกหน้าพวกเจ้าถ้อยหมอความก็จะเอา
ไปใช้เป็นเครื่องมือสำหรับคดโกง ให้ยากแก่กระบิดเมือง จึงดำรัสสั่ง
ให้ริบหมดทั้งฉบับเขียนและฉบับพิมพ์ ฉบับเขียนคงริบเอาส่งไว้ที่กรม
อาลักษณ์ตั้งแต่รัชกาลที่ ๓ ส่วนฉบับพิมพ์นั้นหม่อมฉันเคยถามพระยา
เพชรพิชัย (เจิม อมาตยกุล) แต่ก่อนนั้น ว่านายโหมด อมาตยกุล ยัก
เอาไว้ได้บ้างหรือไม่ แกไปค้นหามาได้เล่ม ๑ หม่อมฉันได้ส่งหนังสือ
กรมอาลักษณ์ส่งไปยังหอพระสมุดอีกพวก ๑

อนึ่งเมื่อหม่อมฉันไปยุโรปครั้งหลัง ใน พ.ศ. ๒๔๗๓ เมื่อไปถึง
เมืองลอนดอนคิดขึ้นว่ามีโอกาสจะได้ตรวจหนังสือไทยที่ฝรั่งเอาไปได้อยู่

ถ้าตรวจพบเรื่องใดที่ไม่มีฉบับในเมืองไทยก็จะขอถ่ายรูปหนังสือเรื่องนั้นมา ขยายเชียนลงสมุด หม่อมฉันจึงให้ถามไปยังหอสมุดในบริติชมิวเซียม British Museum (อันเป็นหอสมุดสำหรับพระนครของอังกฤษ) ว่า สมุดหนังสือไทยฉบับเชียนที่เขาได้ไปจากประเทศสยาม เขาทำบัญชีรู้เรื่องหมดแล้วหรือยัง ถ้ายังไม่ได้ทำหม่อมฉันจะรีบไปช่วยบอกอธิบายให้ เขาก็รับด้วยความยินดีขอบใจ ครั้นถึงวันนัดเขาจัดห้องในหอสมุดห้องหนึ่งขนเอาสมุดไทยบรรดามีมาเรียบเรียงไว้ในห้องนั้น และให้พนักงานทำบัญชีหนังสือมาคอยจด หม่อมฉันไปนั่งตรวจหนังสือและบอกอธิบายอยู่ถึง ๒ วันจึงหมด ด้วยในหอสมุดนั้นมีหนังสือสมุดไทยมาก แต่ไม่พบหนังสือเรื่องใดที่ไม่มีในเมืองไทย จึงไม่มีกิจที่จะต้องขอคัดสำเนามา เมื่อไปถึงเมืองเบอร์ลินหม่อมฉันให้ถามที่หอสมุดสำหรับเมืองเช่นนั้นอีก พวกเยอรมันก็รับด้วยความยินดีขอบใจ และจัดห้องให้ตรวจเช่นเดียวกับที่เมืองอังกฤษแต่ตรวจกันวันเดียวก็สำเร็จ เพราะสมุดไทยที่เมืองเบอร์ลินมีน้อยกว่าที่เมืองลอนดอน ถึงกระนั้นหนังสือไทยที่เยอรมันได้ไปเป็นฉบับเชียนผีมือดีมากกว่าที่อังกฤษได้ไป หนังสือไตรภูมิที่เจ้าบีย์ว่าเยอรมันซื้อไปราคา ๑,๐๐๐ บาท เขาก็เอามาอวดเชียกย่องเป็นยอดสมุดหนังสือไทยที่เขามี แต่ประหลาดใจที่ไม่พบหนังสือเรื่องใดซึ่งไม่มีฉบับในเมืองไทย แม้หนังสือไตรภูมิที่ว่านั้นก็เป็นหนังสือฉบับหลวงครั้งกรุงธนบุรีมีบานแผนกและฝีมือเชียนรูปภาพเหมือนอย่างหนังสือไตรภูมิฉบับที่คุณท้าววรจรรย์ทูลเกล้า ฯ ถวายสม-เด็จพระพุทธเจ้าหลวงเมื่อตั้งหอพุทธสาสนสังคหหมดทุกอย่าง คือ ฝีมือ

เดียวกันทั้ง ๒ เล่ม แต่ผิดกันเป็นน่าสังเกตอย่างหนึ่ง ด้วยฉบับที่เยอรมันได้ไปใบปกกระดาษของเดิมยังอยู่บริบูรณ์ แต่ฉบับที่คุณท้าววรจรรย์ถวายนั้นใบปกเป็นรอยลอกชั้นนอกออกทั้ง ๒ ข้าง น่าสันนิษฐานว่าฉบับคุณท้าววรจรรย์ เดิมเห็นจะมีใบปกประดับมุกเป็นตัว “ฉบับหลวง” ฉบับที่เยอรมันได้ไปทำแต่ใบปกกระดาษมาแต่เดิม น่าจะเป็น “ฉบับรองทรง” เมื่อตรวจหนังสือไทยที่เมืองเบอร์ลินแล้ว นึกเสียดายที่มิได้คิดขึ้นแต่เมื่อพักอยู่เมืองปารีส ถ้าถามฝรั่งเศสก็คงยอมให้ตรวจด้วยความยินดีเหมือนอย่างอังกฤษและเยอรมัน เมื่อไปถึงเมืองโรมไม่ต้องว่ากระไรที่เดียว ด้วยโป๊ปเบียที่ ๑๑ องค์นี้เมื่อก่อนได้เป็นโป๊ปเคยเป็นบรรณารักษ์หอสมุดวัง – วติคันที่สำนักของโป๊ป พอทรงทราบว่าฉันจะไปเฝ้า ก็ตรัสสั่งให้เตรียมบรรดาหนังสือเรื่องที่โป๊ปแต่โบราณเคยเกี่ยวข้องกับประเทศสยามมาแต่ก่อนไว้ให้หม่อมฉันดู และประทานอนุญาตไว้เสร็จว่าถ้าหม่อมฉันอยากจะคัดสำเนาฉบับไหนก็ให้คัดได้ ใช่แต่เท่านั้นถึงโปรดให้ค้นแม่พิมพ์เหรียญที่ระลึกซึ่งสร้างขึ้นครั้งทูตไทยไปเฝ้าโป๊ปในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เอามาพิมพ์เป็นเหรียญขึ้นใหม่สำหรับประทานหม่อมฉันด้วย หม่อมฉันได้ประโยชน์แต่ฝ่ายเดียวจึงคิดการสนองพระคุณ สืบทราบว่าหอสมุดที่วังวติคันมีหนังสือสยามสมาคมยังไม่ครบชุด และแสวงหาหนังสือสอนศาสนาต่าง ๆ ด้วยทุกศาสนา เมื่อหม่อมฉันกลับมาจึงชวนชวายหาพระไตรปิฎกสยามรัฐได้ชุดหนึ่ง กับขอให้สยามสมาคมส่งหนังสือไปถวายให้ครบชุด

ส่วนหนังสือที่หม่อมฉันให้คัดลำเนามาเป็นหนังสือในครั้งรัชกาลสมเด็จพระนารายน์มหาราชทั้งนั้น ได้ให้แปลเป็นภาษาอังกฤษและพิมพ์ (ดูเหมือนในสยามสมาคม) แล้วทั้งนั้น

เรื่องโกศพระศพพระองค์เจ้าปฤษฎางค์นั้น ที่พระยาเทวาเขาทำควรสรรเสริญ ที่จะไม่เผาในเมรุหลวงนั้นไม่ควร เพราะเธอได้พระราชทานอภัยถึงเข้าเผ้าแหนได้มาแต่ในรัชกาลที่ ๖ แล้ว

นายพิชน์ เดชะคุปต์ เขาส่งหนังสือแจกกับของชำร่วยเป็นที่ระลึกในงานศพพระยาโบราณฯ มาถึงหม่อมฉันแล้ว ในจดหมายของเขาเล่าแปลกอยู่บ้าง ว่ามีเสียงกระซิบกันอยู่แต่ก่อน ว่าหนังสือแจกงานศพพระยาโบราณฯ จะเป็นหนังสือดีมีคนไปคอยอยู่มากพอคนแจกยกหนังสือออกไปก็เข้าแย่ง ถึงบางคนเอาหิบหัวไปใส่ก็มี เอาหนังสือออกไปถึงพลับพลาได้โดยลำบาก หนังสือที่คนแย่งนั้นมักเอาไปขายหรือแลกเอาหนังสือเรื่องอื่นที่ร้านโปเก เจ๊กขายเล่มละ ๗๕ สตางค์ เมื่อพ้นวันงานแล้วหนังสือมีไม่พอแจก นายพิชน์ต้องไปซื้อจากร้านโปเกกลับเข้ามาแจกอีก

รกเจ้านายที่เอาไปผังเมือง สมโภชเดือนเรียกในราชาศัพท์ว่ากระไรหม่อมฉันจำนนจะเป็นด้วยไม่เคยรู้หรือลืมไปก็ทั้ง ๒ สถานนึกเท่าไรก็ไม่ออก เห็นอย่างพระดำริว่าคงไม่เรียกว่า “พระรก” เป็นแน่ แต่มีทางที่จะสืบอยู่ด้วยการพิธีสมโภชเดือนครั้งหลังทำเมื่อเจ้าฟ้าเพชรัตน

ประสูติ ให้พระยาเทวาเข้าค้นบัตรหมายหรือถามเจ้าพระยาธรรมาบางที จะได้ความ

การที่ท่านจะเสด็จไปชวานั้น หนังสือที่หม่อมฉันแต่งถวายพอจะใช้นำทางได้บ้าง เสด็จลงเรือไปแล้วถึงเมืองบาเตเวีย ทูลกระหม่อมชายท่านก็คงเสด็จลงมารับถึงเรือและจัดการถวายเสร็จ เมืองบาเตเวีย เมืองยกยา เมืองโซโล เมืองสุรไบยา อากาศร้อนขนาดกรุงเทพฯ และสิงคโปร์ แต่ที่เมืองบันดุงสูงกว่า ๒,๐๐๐ ฟีตอยู่ข้างหนาว ก็สักเท่าฤดูหนาวธรรมดาในกรุงเทพฯ แต่เวลาเที่ยวบางทีต้องขึ้นภูเขาสูงควรมีฉลองพระองค์คลุมไปด้วย ผู้หญิงนั้นไม่จำต้องแต่งแหม่ม กรมหลวงทิพยรัตนเธอทรงผ้าโจงกระเบนมานานแล้ว แต่มีฉลองพระองค์คลุมชั้นนอกสำหรับใช้เวลาเที่ยว หรือเมื่อรู้สึกว่าหนาว เธอเพิ่งเปลี่ยนทรงชินเมื่อเร็วๆ นี้ ว่าสบายกว่านุ่งผ้าโจงกระเบน

ที่ประทับ ณ ซินนามอนฮอลนี้สบายกว่าบ้านพระเสนหามนตรีที่หาดใหญ่มาก ไม่ลำบากอันใดแก่หม่อมฉันที่จะจัดรับเสด็จ เพราะจะอยู่ในตึกหลังเดียวกันห้องเคียงๆ กันทั้งพวก และเป็นที่สงัดไม่มีใครอื่นมาเกี่ยวข้องอีกกระทั่งด้วย เชื่อว่าคงจะทรงสำราญ

ที่ปีนังเวลานี้กำลังร้อน ปรอทในห้องตอนหัวค่ำถึง ๘๔ ตอนดึกลงมาเพียง ๘๑ ฝรั่งเขาว่าเป็นเวลา "คลื่นร้อน" Heat Wave ครอบงำ ถ้าโดยปกติหัวค่ำเพียง ๘๑ ตอนดึกลงมาถึง ๗๘

สัปดาห์นี้แต่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่าต่อมา ยังไม่ถึงหัวตะปู ขอ
ประทานระงับอีกสัปดาห์หนึ่ง

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

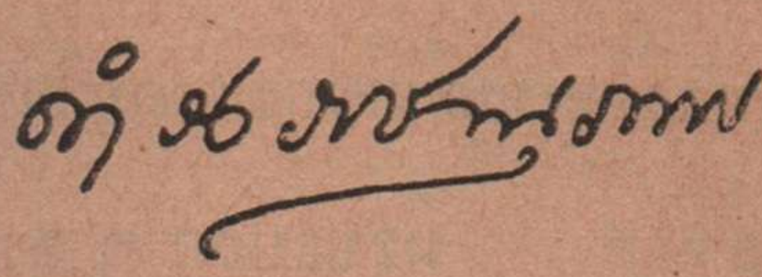

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย
วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ซึ่งโปรดประทานไป ลงวันที่ ๑๑ มีนาคม ได้รับ
ประทานแล้ว เรื่องที่ประทานไปโดยพิสดารนั้น เป็นเหตุเกิดความประ
หลาดใจจริงที่ได้ทรงทราบถ้วนทำให้ได้ความรู้พอใจอย่างยิ่ง

เช่นเรื่องหนังสือ เกล้ากระหม่อมก็เคยได้ยินอยู่มากข้อ แต่ต่อกัน
ไม่ติดเหมือนหนึ่งการที่เอาหนังสือไปปูที่พระระเบียงรุมกันคัดนั้นก็เคยได้ยิน

ทราบเค้าแต่เพียงว่าเป็นการชะโมย แต่ต้นฉบับจะเป็นเรื่องอะไร เอา
มาแต่ไหนหาทราบไม่ หนังสือไตรภูมิโลกสัณฐานที่ฝรั่งซื้อไปนั้นก็เคย
มาเกี่ยวข้องแก่ตัว กรมหมื่นวรวัฒน์มาบอกก่อน ว่ามีหนังสือไตรภูมิ
โลกสัณฐานเขียนแผ่นดินตากปรากฏในบานพะแนกดีนัก กระบวนประสาท
วิมานแล้วล้ำเลิศ มีรูปแปลก ๆ ลายแปลก ๆ ไม่เคยเห็นที่ไหนเหมือน
ควรที่เกล้ากระหม่อมจะดูให้รู้ไว้ เกล้ากระหม่อมก็ตกลงให้ท่านพาไปดู
ต่อมาท่านมาแสดงความเสียใจว่า เขาขายฝรั่งไปเสียแล้วราคาถึงพัน
บาท ไล่เลียงท่านว่าของใคร ฝรั่งที่ไหนซื้อไปท่านก็บอกไม่ได้ มีคน
เขาพาท่านไปดูอีกต่อหนึ่ง เขาออกจะบีด ๆ ข้อที่ผ่าพระบาทรังตังกว้าน
ซอหนังสือกทราบ แต่นกวาจะทรงเกบหาหนังสือเกา ๆ เทานน หาเขา
ใจไม่ว่าตั้งพระทัยจะกู้พระสมุดหอหลวง เมื่อได้รับพระอธิบายในครั้งนจึง
เข้าใจความได้ตลอดเรื่อง อะไรก็ทำเนา แต่ข้อที่มาเข้าใจว่าทำไม
หนังสือนายกุหลาบจึงเป็นหนังสือปลอมไปหมดนั้นเป็นสำคัญที่สุด เกล้า
กระหม่อมเคยนึกสงสัย ซ้ำได้เคยออกปากด้วยว่า นายกุหลาบนั้นเป็น
คนสำคัญ หาหนังสือฉบับเก่า ๆ มาลอกคัดไว้ได้มาก แต่ทำไมจึงเอา
มาแต่งแทรกแซงให้เสียหนังสือเสียหมด ทำให้ลังเลจะเชื่อก็ไม่ได้ ไม่
เชื่อก็ไม่ได้ ปัญหาที่เกล้ากระหม่อมตังถามฉนเช่นน ไม่มีใครสักคนเดียว
ที่ตอบได้ เพิ่งมาได้พังพระดำรัสอธิบายเหตุผลให้เข้าใจได้แจ่มแจ้งในครั้งน
เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

เรื่องปราสาทซึ่งสร้างไปตั้งพิพิธภัณฑ์ปารีส ได้ฟังลูกชายใส่พูดก็ทำเนาซ้ำได้ฟังตรัสเล่าเข้าด้วยก็ทำให้งุนงง

ตกลงใจว่าจะต้องดูให้ได้จึงสั่งลูกชายใส่ว่าให้ไปคิดอ่านซื้อหนังสือรูปถ่ายเขามาให้ดูแต่ยังไม่ได้มา ถ้าได้มาดูแล้วมีอะไรที่ควรจะกราบทูลก็จะกราบทูลมาในภายหน้า

เรื่องศาลเจ้าหลักเมืองสุพรรณบุรีก็ดีอีก เทวรูปที่ตรัสเล่าประทานนั้นเข้าใจดี เป็นเทวรูปผีมือเดียเก่า ทำแขนขางามไม่เป็นไม้กระบอกและฉลักที่เป็นรูปนูน ๒ – ๓ หลังติดพนแผ่นศิลานั้น เขาทำสำหรับประดิษฐานบรรจุในช่องคูหา เราจะทำศาลาถวายควรต้องทำผนังหลังตันร้องเป็นคูหาบรรจุเทวรูปเข้าไว้ให้ต้องตามเจตนาเดิมของผู้ทำเทวรูปศาลเดิมตามตรัสเล่าว่าตั้งอยู่บนเนินอันมีเขื่อนล้อมนั้น หลับตาเห็นว่าทางเป็นเข้าที่มาก ควรทำให้เป็นไปตามเดิม ถึงจะทำศาลใหม่ไปอย่างไรก็ควรให้คงตั้งอยู่บนเนิน ใช้เนินเป็นประทักษิณ ทำทางลงให้เป็นสง่าอ่าโถง แล้วทำศาลาที่คนพักบูชาไว้ข้างล่าง จะเป็นท่าทางที่เหมาะเจาะที่สุด ไม่มีใครเลยที่ชี้แจงให้เข้าใจได้อย่างฝ่าพระบาท เกล้ากระหม่อมเองก็ได้ตามพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไปสุพรรณเหมือนกัน ในฐานที่เป็นราชองครักษ์ แต่ไม่ได้ตามเสด็จพระราชดำเนินไปเห็นศาลเจ้าหลักเมือง เพราะถูกเกณฑ์เข้ากระบวนข้างในไปทีอื่น ๆ เสีย ได้ไปบุกอยู่แต่ที่วัดมหาธาตุมาก เพื่อทำแผนที่ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงสำหรับทรงสอดในจดหมายพระราชกิจประจำวัน นึกเคืองที่

น้ำท่วมเที่ยวไปไหนไม่ถนัด พยาบาทไว้ว่าจะต้องไปหน้าแล้งโดยลำพังตัว
อีกทีหนึ่ง แล้วก็ได้ไปจริง ๆ แต่เสียใจไม่ได้เห็นอะไร เพราะในแม่น้ำ
ก็น้ำน้อย ไปในเรือก็ตลิ่งสูงบังทัศนวิสัยหมด ขึ้นบกก็ร้อนหัวจะแตก
ซ้ำเผอิญอุบัติฉากที่ไปด้วยก็เกิดไปเป็นตะมอยขนปวดร้องรำคาญ ต้อง
รีบกลับมาหาหมอ เป็นเหลวทั้งเรือง พระยาอ่างทองทรัดถึง ถ้าผิดชื่อ
เคยรู้เห็นจะเป็นเชียน เป็นพ่อกลับพเลยผู้หญิงของเกล้ากระหม่อมเอง

พัดยศหัวเมืองเกล้ากระหม่อมเคยเห็นมาหลายอย่าง เป็นเปลว
เพลิงลายแผ่ลวดเต็มก็มี ที่แดงโร่ดูกะโจโหวอยู่ก็มี พัดพุดตานสลับสี
ไม่เคยเห็น เห็นเข้าว่างามจึงตื่น เมื่อเป็นพระคำรีของผ่าพระบาทก็ดีแล้ว
ของจงได้ทรงรับความสรรเสริญของเกล้ากระหม่อมเถิด ข้อนเป็นตัวอย่าง
ที่ว่าความคิดสำคัญกว่าฝีมือ คนมีความคิดแล้วทำอะไรให้ดีก็ได้ด้วยไม่ต้อง
มีฝีมือด้วย

ช่างครั้งกรุงธนบุรี สงสัยว่าจะไม่ได้ขาดคนดี สมุดไตรภูมิโลก
สัณฐานฉบับที่ฝรั่งซื้อไป กรมหมื่นวรวัฒน์ก็ว่าดี ยังฉบับที่อยู่ในหอ
พระสมุดเดี๋ยวนี้มีเขียนก็ดี ที่ของทำครั้งกรุงธนบุรีหยาบคาย จะ
เป็นด้วยรบทัพจับศึกไม่มีเวลาทำอะไร แต่พอมีเวลาทำเข้าก็ทำอย่างรีบ
ร้อน "เร็ว ๆ" ฉะนี้ก็ได้

พระนิพนธ์เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพะม่า ตอนที่ ๙ ซึ่งทรงพระเมตตา
โปรดประทานไปคราวนี้ตั้งรูปใหญ่โต ราวกับเตรียมสร้างตึกที่หลังใหญ่

แต่ไม่เสียหลายไปไหนเลย ล้วนแต่ประทานความรู้อย่างกว้างขวางดี
ทั้งนั้น เป็นพระเดชพระคุณล้นเกล้า

จะกราบทูลข่าวกรุงเทพฯ พระองค์เจ้าอลังการสันพระชนม์เสีย
แล้ว เมื่อวัน ๑๓ เดือนนี้ ที่ปราจีณบุรี เป็นโรคลมอัมพาต หรือที่
สมัยใหม่เรียกว่าเส้นโลหิตแตก เกือบว่าได้ว่าโดยบัจจุบัน เพราะประชวร
ไม่กี่วันก็สันพระชนม์ ทายาทไม่ขอรับของหลวงสิ่งใดหมด เพราะเธอ
สั่งไว้อย่างนั้น ให้แต่งศพอย่างชนสามัญแล้วนำไปฝัง ที่ทางเธอก็จัด
เตรียมไว้เสร็จแล้วไม่ให้เผา ที่เธอสั่งดังนั้นชะรอยเกรงจะเป็นความ
ลำบากแก่ลูกหลานในอันใช่ที่

เมื่อวันที่ ๑๗ ได้ไปเผาศพพระยาพิทักษภูบาล (สวัสดิ วิเศษศิริ)
ที่วัดบรมนิวาส ได้หนังสือแจกมัดหนึ่งเต็มที่ จะจดบัญชีเจียรนัยถวาย
เห็นเปลืองกระดาษ ทางเข้าวัดลำบากจริง เกล้ากระหม่อมไปช้า ถูก
เวลากำลังแขกเขากลับกัน ไม่กล้าเอารถเข้าไป ต้องเดินเข้าไปตั้งแต่
เชิงสะพานกษัตริย์ศึก

หมู่นี้มีใบดำมาบอกเผาศพกันมากมาย ถ้างานไหนเกล้ากระหม่อม
ได้ไปและไปเห็นอะไรมาแปลก ๆ จะจดจำมาเล่าถวายในเวรต่อ ๆ ไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

หม่อมราชวงศ์

บ้านซินนามอน บีนัง

๒๕ มีนาคม พุทธศักราช ๒๔๗๙

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๐ มีนาคม แล้วสังเกตวันลงในลายพระหัตถ์เป็นวันต้นงานศพชายถึก ทรงเกรียนกำลังมีพระธุระอื่นน่าจะลำบากอยู่บ้าง หม่อมฉันหวังใจว่างานคงจะเรียบร้อยมีญาติและมิตรไปช่วยมาก หม่อมฉันคาดว่าคงจะได้พังรายการจากพระองค์เจ้าธานินิวัต ซึ่งจะผ่านบีนังไปเมืองกวาลาลุมปูรวันนี้เห็นจะได้พบกัน เธอจะเป็นผู้แทนสาขาสโมสรโรตารีในกรุงเทพ ฯ ไปในการประชุมใหญ่ประจำปีของสโมสรนั้น

หม่อมฉันได้ทราบในลายพระหัตถ์ว่า พระองค์เจ้าอลังการสันพรรชนม์ออกรู้สึกอาลัยด้วยเธอเป็นมิตรกับหม่อมฉันมาตั้งแต่สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ยังเสด็จอยู่ เธอเกิดปีระกาแก่กว่าหม่อมฉันปีหนึ่ง ที่เธอสั่งไว้ให้ผังพระศพของเธอที่จังหวัดปราจินอย่างศพคฤหบดีนั้น ดูก็คิดถูกแล้ว ด้วยเธอไปอยู่หัวเมืองเสียกว่า ๓๐ ปี หม่อมฉันจำได้ว่าครั้งหนึ่งเธอมาเข้าสมาคมในกรุงเทพ ฯ ดูเหมือนจะเป็นในงานพระศพสมเด็จพระบิดาเธอไปพระเมรในเวลากลางคืน เมื่อก่อนจะเผาพระศพเจ้านายพวกเราพากันออชวนเธอมานั่งด้วย พวกชุนนางพากันประหลาดใจ กระซิบถามกันว่าคนนั้นนั่นใคร ยิ่งถึงเวลาคนรู้จักหรือแม้แต่ได้ยินพระนามก็จะยิ่งน้อยลงไปอีกเงียบเลยไปเสียทีเดียวดีกว่า

เทวรูปที่หลักเมืองสุพรรณนั้น เหมือนกับที่มีอยู่ในพิพิธภัณฑ์สถาน เพียงทำทรง “หมวกเตี่” แทนชฎา แต่มิใช่เป็น Fine Art อย่างที่อยู่ในพิพิธภัณฑ์สถาน ดูมีออย่างจะหยาบด้วยซ้ำไป ที่หม่อมฉันทูลขนาดสูงสัก ๓ ศอกนั้นก็เห็นจะเกินไป จะสูงเพียงสัก ๒ ศอก ถ้ามีเศษก็ไม่มากนัก รูปพระวิษณุเช่นนี้มีที่เมืองสุพรรณถึง ๓ องค์ อยู่ที่ศาลหลักเมืองสุพรรณ ๒ องค์ อีกองค์ ๑ อยู่ที่ “ท่าพระยาจักร” อันเป็นท่าเรือของเมืองอู่ทองครั้งแรก เห็นเทวรูปวางหงายอยู่กับแผ่นดิน แต่คนในท้องถิ่นก็บูชาอยู่แล้ว หม่อมฉันแนะนำให้เขาทำศาลและยกเทวรูปขึ้นตั้งเข้าใจว่ายังเป็นศาลอยู่จนทุกวันนี้ ข้อที่มีเทวรูปอย่างเดียวกันอยู่ที่ศาลหลักเมือง ๒ องค์ ทั้งอยู่ที่ท่าน้ำเมืองอู่ทององค์ ๑ ชวนให้เห็นว่าเทวรูปที่ศาลหลักเมืองจะย้ายเอามาจากที่อื่น จึงมี “ซ้อนขึ้น” เป็น ๒ องค์ องค์ที่เมืองอู่ทองก็คงคิดจะย้ายเอามาเมืองสุพรรณ แต่เมื่อเอาลงมาถึงท่าจะมีเหตุขัดข้องอย่างใดเกิดขึ้นเลยงด เทวรูปจึงวางค้างอยู่ที่ท่าดังหม่อมฉันไปเห็นเมื่อครั้งแรก ที่จะทำศาลหลักเมืองสุพรรณใหม่นั้น หม่อมฉันคิดเกรงอยู่อย่างเดียวแต่เงินทุนจะไม่พอทำให้ดีได้ดังพระดำริ

พระยาอนุมานเชิญส่งบัญชีหนังสือที่ได้มาจากกรมราชเลขาธิการมาให้หม่อมฉันดู บัญชีที่ทำยังเป็นอย่าง “บัญชีเดินทุ่ง” แต่พอเห็นได้ว่ามีหนังสือดี ๆ มาก แต่การทำบัญชีอย่างพิสดารจะยากมากด้วยไม่มีตัวผู้รู้หลักหนังสือเก่า มีหนังสือเรื่อง ๑ ในบัญชีนั้น เรียกว่า

“รูปภาพท่ารำ” พอหม่อมฉันเห็นก็ “หูผึ่ง” ด้วยมีเรื่องเกี่ยวข้องกับหม่อมฉันมาแต่ก่อนควรทูลเล่าถวายได้ เดิมหอพระสมุดได้หนังสือภาพตำรารำ (คือท่าเทพประนมปฐมพรหมสี่หน้าเป็นต้น) มาจากวังหน้าเป็นครั้งแรก เป็นสมุดดำเขียนเส้นฝุ่น ต่อมาซื้อได้อีกฉบับหนึ่งเป็นสมุดขาวรูปภาพเขียนประสานส์ ถวายท่านทอดพระเนตรตรัสว่าเป็นฝีมือช่างครั้งรัชกาลที่ ๑ แต่สมุดนั้นขาดหายไปเสียครึ่งเล่ม ต่อมาหม่อมฉันไปรดน้ำคุณแม่เขียนเมื่อปีใหม่ ไปพูดกับท่านถึงเรื่องตำรารำ ท่านบอกว่าแต่ก่อนมีตำรารำของหลวงอยู่ ๒ เล่ม “คุณครูเอียมบุษบา” เป็นผู้รักษา ตำรานั้นไม่ใช่ตำราแบบท่าเทพประนมปฐมพรหมสี่หน้า เป็นตำราท่ากิริยาอาการที่ละครทำบท เป็นต้นว่าท่าแสดงความรัก ความโกรธ ความเสียใจและรูปรบพุ่ง (ท่าภาพจับ) เป็นต้น หม่อมฉันฟังท่านเล่าออกแคลงใจว่าท่านหลงก็ไม่เอาเป็นธุระสืบสวนต่อมา ในกาลครั้งหนึ่งเมื่อรัชกาลที่ ๖ นั้นข้าราชการในราชสำนักคนหนึ่ง (จะเป็นใครหม่อมฉันจำไม่ได้เสียแล้ว) บอกว่าพระยาอรสุมพลาภิบาล (ชื่อ บุนนาค น้องเจ้าพระยาพิชัยญาติ) ทูลเกล้า ฯ ถวายสมุดตำรารำ ๒ เล่มก็พระยาอรสุม ฯ นั้นเคยชอบกับหม่อมฉัน เมื่อพบตัวหม่อมฉันถามเขาก็รับว่าได้ถวายสมุดตำรารำ ๒ เล่มจริง แต่ซักไซ้ต่อไปถึงรูปภาพพระยาอรสุมว่าไม่ได้ตรวจดู บอกว่าสมุด ๒ เล่มนั้นเดิมเป็นของคุณเอียมบุษบาครูละครหลวง เมื่อแก่เฒ่าออกจากราชการแล้วไปอาศัยอยู่กับพวกพระยาไพบูลย์ด้วยเป็นญาติกัน เมื่อคุณเอียมตายสมุดนั้นตกอยู่กับ

ญาติที่เป็นผู้อุปการะ พระยาอรสุมแสวงหาของถวายสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ไป เห็นสมุดตำรารำ ๒ เล่มนั้นนึกว่าสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ โปรดทรงเล่นโขนละครจึงขอสมุดตำราไปทูลเกล้า ฯ ถวาย ความที่คุณแม่เชยนเล่ากลับเป็นเรื่องจริง หม่อมฉันจึงตั้งหน้าพยายามจะดูตำรา ๒ เล่มนั้น ให้ไปถามที่กรมมหรสพก็ว่าไม่ได้ส่งไปที่นั่น จนใจก็ต้องนิ่งอยู่มาได้โอกาสเมื่องานพระเมรุสมเด็จเจ้าฟ้า กรมขุนเพชรบูรณ์อินทราชัย สมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ โปรดให้หอพระสมุดพิมพ์หนังสือตำรารำเป็นหนังสือแจก หม่อมฉันก็กราบทูลขอสมุดตำรารำที่พระยาอรสุมทูลเกล้า ฯ ถวาย ก็พระราชทานอนุญาตและตรัสสั่งให้เจ้าพระยารามค้นหามาให้หม่อมฉัน หม่อมฉันเร่งรัดตักเตือนอย่างว่า "ทุกหัวตะแกรง" ในราชสำนักก็ไม่ได้สมุดนั้นมา บอกแต่ว่าค้นไม่พบก็เป็นอันจนใจ มาจนบัดนี้เมื่อมาเห็นชื่อเรื่องในบัญชีหนังสือที่หอพระสมุดได้มาจากกรมราชเลขาธิการ เกิดนึกขึ้นว่าจะเป็นหนังสือตำรารำที่พระยาอรสุมถวาย อยากเห็นเป็นล้นพ้นแต่มารู้ที่จะทำอย่างไร จะถามไปยังพระยาอนุมานก็เกรงจะตอบไม่ได้ถูกต้อง เพราะแกเป็นนักเรียนถนัดทางสมัยใหม่ และการที่จะส่งหนังสือนั้นออกมาถึงต่างประเทศจะเป็นการขัดข้องแก่เขา ถ้าพระยาอนุมานเขามาเฝ้าท่านเมื่อใด ตรัสขอทอดพระเนตรหม่อมฉันนึกว่าเขาคงเอาไปถวาย ให้ทอดพระเนตร ทรงพิจารณาให้รู้แน่ได้ ว่าเป็นตำราอย่างไร

หม่อมฉันส่งหนังสือเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ถวายมากับจดหมาย
ฉะบับนอกท่อน ๑ จะจบเรื่องเที่ยวเมืองพะม่าในท่อนหน้าเป็นที่สุด
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตำรวจภูธร

◎ ◎ ◎

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๑๐ (ต่อ)

เที่ยวเมืองร่างกุ้งเมื่อขากลับ

เวลา ๑๑ นาฬิกา (วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์) ไปดูเนติสภา ตึกที่ประชุมอยู่ในบริเวณเดียวกันกับศาลารัฐบาล ศาลารัฐบาลเมืองร่างกุ้งนั้นรูปร่างมีที่เปรียบในกรุงเทพฯ ให้เข้าใจได้ง่ายๆ เป็นตึกใหญ่อย่างเดียวกับสำนักงานกระทรวงกลาโหมขนาดก็จะเท่าๆ กัน มีประตูใหญ่ทางรถเข้าข้างด้านหน้าเช่นเดียวกัน สถานเนติสภาอยู่ทางด้านหลัง (ดูเหมือนรื้อตึกศาลารัฐบาลด้านหลังตรงกลางลงเป็นช่องแล้วสร้างตึกเนติสภาขึ้น) หัน "ด้านขื่อ" ออกสนามกลางศาลารัฐบาล "ด้านแป" ยื่นยาวออกไปพ้นแนวหลังตึกศาลารัฐบาล ผู้ไปยังเนติสภา ถ้าเป็นชั้นมีศักดิ์สูง ขับรถเข้าไปทางประตูใหญ่ของศาลารัฐบาล แล้วเลี้ยวไปตามถนนขอบสนามจนถึงบันไดทางขึ้นเนติสภา แต่คนชั้นสามัญต้อง

ลงจากรถที่นอกประตูศาลารัฐบาลเดินเข้าไป ตัวตึกเนติสภาทำเป็นตึก
ชั้นเดียว พื้นสูงกว่าแผ่นดินสัก ๒ ศอก ดูเป็นสร้างสำหรับใช้ชั่วคราว
ไม่มีลวดลายประดับประดาเหมือนศาลารัฐบาล พอเข้าประตูตึกถึงห้อง
พก สองข้างห้องพกนนมห้องททากการของพนักงานเนติสภา เช่นห้อง
สภานายก และห้องสภาเลขานุการ เป็นต้น ด้านหลังห้องพักมีประตู
๒ ช่องเข้าไปถึงห้องประชุม ห้องประชุมเป็นห้องใหญ่ขนาดสักเท่าห้อง
ฝ่ายหนึ่งของศาลาสหัยสมาคมในกรุงเทพฯ ข้างนอกมีเฉลียงและทาง
สำหรับสมาชิกเข้าห้องประชุมทั้ง ๓ ด้าน ในตัวห้องประชุมนนมีเตงรอบ
สำหรับพวกจดรายงานกับพวกหนังสือพิมพ์และบุคคลภายนอก ซึ่งได้รับ
อนุญาติไปนั่งดูการประชุม ที่พื้นล่างอันเป็นตัวห้องประชุมสภานน ด้าน
สะกัดต่อห้องพักเข้าไปริมผนังที่ตรงกลางมีเก้าอี้ใหญ่เป็นอาสนะสำหรับสภา
นายกนั่ง สองข้างอาสนะนั้นเป็นทางเดิน ต่อทางเดินออกไปมีคอก
ตั้งเก้าอี้สำหรับแขกที่มีบรรดาศักดินั่งข้างละคอก ตรงหน้าเก้าอี้สภา
นายกลดพื้นต่ำลงไป มีโต๊ะใหญ่สำหรับวางสมุดที่ต้องใช้ในสภา เช่น
กฎหมายเป็นต้น และสภาเลขานุการนั่งประจำที่โต๊ะนั้น ให้ห้องประชุม
ตรงกลางเป็นทางเดิน สองข้างตั้งเก้าอี้ยาวมีโต๊ะสำหรับเขียนหนังสือ
อยู่ข้างหน้าสำหรับสมาชิกนั่ง ตั้งซ้อนกันฝ่ายละ ๓ แถว มีช่องสำหรับ
สมาชิกเดินเข้าออกหว่างเก้าอี้หลายช่อง

เมื่อฉันไปอยู่บาดุน สภาเลขานุการแต่งตัวอย่างเนติบัณฑิตอังกฤษ
ใส่ผมวิกและสวมเสื้อครุยดำ คอยรับอยู่ที่ประตู เชิญให้ไปนั่งในคอก
สำหรับแขกมีบรรดาศักดิ์ทางฝ่ายขวาของสภานายก แต่เจ้าหญิงนั้นเขา

จัดที่ไว้ให้นั่งทับนเต็งข้างด้านขวา (ในวันนั้นจะเป็นด้วยเขาคิดจัดขึ้น
เพื่อประโยชน์ฉันหรืออย่างไรไม่ทราบ) ในคอกที่ฉันไปนั่ง มีเนติบัณฑิต
พม่าคนหนึ่ง ชื่อ มองเอ Maung Aye อายุสัก ๓๐ ปี เคยเป็นสมาชิก
คนสำคัญ แต่ออกจากสภาแล้ว ด้วยได้รับเลือกให้ไปเป็นผู้แทนเมือง
พม่าในสภาของอุปราชอินเดีย มานั่งดูอยู่ด้วย เป็นผู้มีอัชฌาสัยเรียบ
ร้อย คอยชี้แจงกระบวนการของเนติสภาให้ฉันเข้าใจ

เนติสภาเมืองพม่าเวลานี้ยังเป็นอย่าง "ดีอาชี" ซึ่งกล่าวมาแล้ว
จำนวนสมาชิกเต็มอัตรา ๑๐๓ คน จัดเป็น ๒ ประเภท คือสมาชิกที่
ราษฎรเลือก ๘๐ คน สมาชิกเจ้าเมืองตั้ง คือ เจ้ากระทรวงธุรการต่าง ๆ
๑๔ คน ผู้เชี่ยวชาญการต่าง ๆ อีก ๙ คน รวมเป็นสมาชิกที่เจ้าเมือง
ตั้ง ๒๓ คน สมาชิกที่ราษฎรเลือกนั้นยังต่างกันเป็น ๒ ชะนิด ชะนิด ๑
เป็น "ผู้แทนราษฎรตามท้องที่" ให้ชาวเมืองเลือก อีกชะนิด ๑ เป็น
"ผู้แทนชนต่างชาติ" เช่นฝรั่งและแขกอินเดียที่ไปอยู่ในเมืองพม่าเป็น
ต้น ถึงจะแยกกันไปตั้งภูมิลำเนาอยู่ที่ไหนแห่งละมากน้อยเท่าใดก็ตาม
ให้รวมกันเลือกสมาชิกแทนชาติของตน มากและน้อยตามส่วนจำนวน
คนชาตินั้น ๆ สังเกตดูสมาชิกที่มาประชุมในวันนั้น พวกพม่ามอญที่
เป็นสมาชิกราษฎรเลือกเห็นจะมาไม่เต็มจำนวน เพราะมีที่นั่งว่างอยู่มาก
แต่สมาชิกพวกชาวต่างประเทศมามาก ระเบียบที่นั่งพวกสมาชิกเจ้า-
กระทรวงนั่งต้นแถวข้างฝ่ายขวา พวกสมาชิกที่เจ้าเมืองตั้งและเป็นชาว
ต่างประเทศนั่งต่อไปจนตลอดแถบข้างขวา พวกสมาชิกที่แทนราษฎร
ตามท้องที่ (ส่วนเป็นพม่า มอญ) นั่งทางฝ่ายซ้ายของสภานายกตลอด

ทั้งแถบก็คือเอาอย่างมาแต่ที่ประชุมปาเลียเมนต์เมืองอังกฤษนั่นเอง ซึ่งพวกของรัฐบาลนั่งฝ่ายขวา พวกขัดรัฐบาลนั่งฝ่ายซ้าย แต่ในเนติสภาเมืองพม่ามีสมาชิกกะเหรี่ยงอีกพวกหนึ่ง ซึ่งถือศาสนาคริสตังเป็นพื้น พวกมิชชันนารีคงแนะนำให้ตั้งคณะต่างหาก พวกกะเหรี่ยงจึงนั่งทางด้านสะกัดข้างหน้า แสดงว่าไม่เป็นพวกไหนทั้ง ๒ ฝ่าย

ฉันถาม มองเอ เขาบอกว่าพวกสมาชิกที่เป็นชาวเมืองพม่านั้นมีถึง ๕ คณะ Party เรียกว่า "คณะอิสสระ" Independent Party คณะ ๑ เรียกว่า "คณะราษฎร์" People 's Party คณะ ๑ เรียกว่า "คณะกะเหรี่ยง" Karen Party คณะ ๑ อีก ๒ คณะเรียกชื่อตามนามบุคคลผู้หัวหน้าคณะนั้นๆ ว่ากระไรฉันจำไม่ได้ เห็นมีผู้หญิงได้รับเลือกเป็นสมาชิกแทนเมืองเมาะลำเลิงคน ๑ ดูนั่งอยู่คนเดียวต่างหาก เห็นจะไม่ได้เข้าคณะไหน ฉันเข้าใจว่าพวกชาวต่างประเทศคงเรียกชื่อคณะตามชาติของตน และในชาติ ๑ เห็นจะไม่แบ่งเป็นหลายคณะเพราะต่างเกรงว่าพวกพม่ามีอำนาจขืนจะเบียดเบียฬชาวต่างประเทศอยู่ด้วยกันทั้งนั้น

การประชุมวันนี้ระเบียบวาระมีแต่แสดงความอาลัยในพระเจ้ายอชที่ ๕ ซึ่งสวรรคต กับแสดงความสามิภักดิ์ต่อพระเจ้าเอดวาดที่ ๘ ซึ่งเสวยราชย์ใหม่ พอถึงเวลากำหนดก็มีนักการแต่งตัวอย่างพม่าแบก "เมส" (ไม่มีของไทยที่ตรงกัน) คือ "ไม้อำนาจ" ของสภานายก ยาวสักศอกเศษ ยอดทำเป็นรูปมงกุฎฝรั่งด้วยเงินและมีกรวยเงินจำหลักรองรัดรูปเรียวลงมาจนสวมด้ามไม้ที่คนถือ นักการแบกไม้อำนาจนั้นนำหน้า อูจิตเหล่ยง U Chit Liaung ตัวสภานายก แต่งตัวนุ่งผ้า

ลอยชาย ใส่เสื้อกุยตั้งสีดำ โพกผ้าอย่างพม่าสรวมเสื้อครุยสีดำ
อย่างเนติบัณฑิตอังกฤษ เดินตามมาแต่ประตูด้านสะกัดทางคณะ
กะเหรี่ยงนั่ง คนในห้องลุกขึ้นยืนเคารพหมด สภานายกตรงมาขึ้นนั่งที่
เก้าอี้ใหญ่สำหรับตำแหน่ง นักการถือไม้อำนาจมานั่งอยู่ในคอกข้างขวา
และเอาไม้อำนาจไว้กับตัวตลอดเวลาประชุม อูจิตเหลี่ยงที่เป็นสภานายก
คนนี้ฝรั่งเขากระซิบบอกฉันว่าเมื่อยังเป็นเนติบัณฑิตสามัญอยู่นั้น เป็น
ตัวสำคัญเที่ยวยุยงพวกพม่าในการเมือง รัฐบาลเคยจับตัวใส่คุกมาแล้ว
ครั้งหนึ่งหรือกว่านั้น ครั้นตั้งวรดอาซัมเนติสภาขึ้น พวกพม่านักการ-
เมืองพากันคิดถึงบุญคุณ จึงได้เลือกอูจิตเหลี่ยงขึ้นเป็นสภานายก เดี๋ยว
นี้อายุราวสัก ๕๐ ปี ฉันได้พบเมื่อเลิกประชุมแล้ว ดิกิรยาอัชฌาศัย
เรียบร้อยดี เริ่มการประชุมด้วยรับสมาชิกซึ่งเพิ่งเข้าเป็นใหม่ให้กระทำ
สัตย์และลงนามเข้าทะเบียนก่อน มีจำนวนสัก ๕ คน ฝรั่งก็มี
พม่าก็มี สภาเลขานุการขานชื่อเรียกเข้าไปทีโต๊ะทีละคน สภาเลขานุการ
เป็นผู้นำให้กระทำสัตย์ตามศาสนาของตนและให้ลงชื่อ แล้วสมาชิก
ใหม่นั้นเดินขึ้นไปจับมือคำนับกับสภานายก เสร็จแล้วออกทางข้างหลัง
กลับไปนั่งที่ของตน เล่าต่อไปตอนนี้ออกตัวสักหน่อยว่า หูฉันตึง
มิใคร่ได้ยินถ้อยคำที่พูดกันในที่ประชุมถนัด แต่สังเกตุว่าใช้ภาษาอังกฤษ
เริ่มต้นด้วยสภานายกลุกขึ้นพูดก่อน ฉันเข้าใจว่าบอกระเบียบวาระของ
การประชุมเนติสภาในวันนั้น ต่อมา เซอร์มองบา Sir Maung Ba เจ้า
กระทรวงมหาดไทยเป็นผู้พูดแทนคณะรัฐมนตรี แสดงความอาลัยในพระ
เจ้ายอชที่ ๕ กับทั้งถวายพระพรและความสามิภักดิ์ต่อพระเจ้าเอดวาดที่ ๘

104
ห.27 ง.11295
895.916
ห 254 ค

ชวนให้เนติสภาลงมติตามที่ว่านั้น สมาชิกที่เป็นหัวหน้าคณะต่าง ๆ ก็ลุกขึ้นพูดรับรองแทนคณะของตน กล่าวความเฉลิมพระเกียรติเพิ่มเติมด้วยโวหารต่าง ๆ ทีละคนจนครบทุกคณะ สภานายกก็ชวาดลงมติว่าเนติสภาเห็นชอบพร้อมกันหมด เป็นการเสร็จพิธีเท่านี้แล้วเลิกประชุม

เวลานี้การปกครองเมืองพม่าเป็นหัวต่อ กำลังเตรียมจะใช้รัฐธรรมนูญใหม่ปกครองเมืองพม่าตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ ๒๔๘๐ เป็นต้นไป ฉันยังไม่ได้อ่านตัวรัฐธรรมนูญใหม่ จะกล่าวแต่ตามที่ได้ยินคำบอกเล่า เขาว่าการปกครองอย่างใหม่ผิดกับวิธีปกครองอย่าง "ดีอาชี" Dyarchi เป็นข้อสำคัญ ๒ อย่าง คือ จะแยกเมืองพม่าออกเป็นเอกเทศต่างหากจากอินเดียอย่าง ๑ กับจะยอมให้ชาวเมืองปกครองบ้านเมืองของตนตามแบบ "ประชาบาล" Democracy อย่าง ๑ การที่จะแยกเมืองพม่าออกจากอาณาเขตอินเดีย มีความลำบากที่จะต้องแก้ไขปรับปรุงให้เรียบร้อยหลายอย่าง จะยกอุทาหรณ์ดังเช่น เรื่องหนี้สิน แต่ก่อนมาในเวลาเมืองพม่าเกิดขาดแคลน เช่นในสมัยเศรษฐกิจเกิดฝืดเคืองมาในสี่ห้าปีที่ล่วงแล้ว ได้อาศัยกู้เงินจากอินเดียมาใช้ให้พ้นความลำบากหลายคราว เมื่อเมืองพม่าจะแยกขาดจากอินเดียก็จำต้องชำระหนี้สินที่ติดค้างนั้น แต่จำนวนเงินที่ค้างมากเหลือกำลังเมืองพม่าจะใช้ให้หมดได้โดยเร็ว ข้อนี้เซอร์มองบาที่เป็นเจ้ากระทรวงมหาดไทยได้บอกแก่ฉันเองว่าแม้เมืองพม่าจะเอาเงินที่เหลือจ่ายในงบประมาณทั้งหมดไปผ่อนใช้ต้นเงินและดอกเบี้ยทุก ๆ ปี กว่าจะชำระหนี้หมดจะเป็นเวลาถึง ๕๐ ปี ในระหว่างนั้นจะเอาเงินที่ไหนใช้เป็นทุนสำหรับทำนุบำรุงบ้านเมือง นอกจาก

เรื่องหนึ่งยังมีความลำบากอย่างอื่นอีกเช่นวิธีเก็บภาษีอากร ในสมัยเมื่อพม่าเป็นอาณาเขตของอินเดีย การซื้อขายกับอินเดียไม่ต้องเสียภาษีขาเข้าขาออก แต่เมื่อแยกขาดจากกันแล้วจะเกิดการเก็บภาษีสินค้าข้ามแดนกันและกัน ทั้งการเก็บภาษีสินค้าต่างประเทศก็ต้องคิดพิกัดอัตราใหม่ ด้วยแต่ก่อนมาเมื่องพม่าต้องเก็บตามพิกัดของอินเดีย ซึ่งต่างขนสำหรับป้องกันราคาของที่ทำในอินเดียมิให้ตกต่ำ ไม่เป็นประโยชน์แก่เมืองพม่า ทำให้พม่าต้องซื้อผ้าไหมแพงขึ้น เพื่อป้องกันมิให้ราคาผ้าซึ่งทำในอินเดียตกต่ำยังอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเป็นข้อสำคัญมากเหมือนกัน เมื่อเมืองพม่ายังเป็นอาณาเขตของอินเดีย ชาวอินเดียและชาวเมืองพม่าไปมาได้ตามใจ มีแขกชาวอินเดียมาหากินในเมืองพม่ามากขึ้นโดยลำดับ จนถึงมีชาวอินเดียมาอยู่ในเมืองพม่ากว่า ๓,๐๐๐,๐๐๐ คน การต่าง ๆ ไปตกอยู่ในมือชาวอินเดียมาก เพราะวิสัยพม่าชอบแต่ทำไร่นาบ่าไม้ หรือทำหัตถกรรมที่เป็นการเบาแรง ไม่ชอบรับจ้างเป็นกรรมกร พวกนายจ้างโดยเฉพาะที่เป็นฝรั่งจึงชอบจ้างชาวอินเดียด้วยเรียกค่าจ้างถูกกว่า และบังคับบัญชาว่ากล่าวง่ายกว่าพม่า ข้อนี้ได้พรรณนามาแต่ก่อนบ้างแล้ว แต่พวกพม่าโดยเฉพาะพวกนักการเมืองเห็นว่าพวกชาวอินเดียมาแย่งงานซึ่งควรจะเป็นอาชีพของพม่าไป ทำเสียเป็นอันมาก ประสงค์จะกำจัดชาวอินเดียเสียจากเมืองพม่า มีไหมมากเหมือนแต่ก่อน เรื่องนี้พวกชาวอินเดียกรู้ตัว แต่พอทราบว่าอังกฤษตกลงจะเปลี่ยนวิธีการปกครองเป็นแน่ ชาวอินเดียที่เป็นชั้นเศรษฐีก็เริ่มถอนทุนไปจากเมืองพม่า เป็นเหตุให้พวก

พม่าที่เป็นลูกหนี้ถูกเร่งเรียกเงินพากันเดือดร้อนอยู่แพร่หลาย พวกฝรั่งที่เป็นนายจ้างก็พากันวิตกอยู่อีกทาง ๑ ว่าการงานต่าง ๆ ที่เคยใช้ชาวอินเดียเป็นกรรมกรนั้น ถ้าเปลี่ยนใช้พม่าน่าจะเกิดลำบาก ด้วยพม่าไม่ชอบทำการหนัก ทั้งวิสัยพม่าก็ว่ายากวางใจไม่ได้เหมือนเช่นชาวอินเดีย ทั้งค่าจ้างก็จะแพงขึ้นกว่าเคยจ้างชาวอินเดียมาแต่ก่อน เขาเห็นว่าการค้าขายในเมืองพม่าคงจะทรุดโทรม เรื่องต่าง ๆ ที่เนื่องด้วยแยกเมืองพม่าจากอินเดียดังกล่าวมานี้ ได้ยินว่ารัฐบาลอินเดียกับรัฐบาลเมืองพม่าตกลงกันจะผ่อนผันให้การคงเป็นอยู่อย่างเดียวนี้ต่อไปอีก ๓ ปี จะคิดแก้ไขปรับปรุงให้เรียบร้อยในระหว่างนั้น

◎ ◎ ◎

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๗ มีนาคม ๒๔๗๙

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ขอถวายพระกุศล ด้วยได้ทำบุญโดยเอนกประการ ในการปลงศพชายถึก เมื่อวันที่ ๒๑ และที่ ๒๒ เดือนนี้ การงานสำเร็จไปด้วยดีอย่างเรียบร้อยพอใจสิ้นทุกอย่างในการกระทำคิดไปอย่างแผลง ๆ ตามใจทั้งสิ้น ซึ่งเชื่อว่าฝ่าพระบาทคงจะใคร่ทรงทราบละเอียด แต่จะเล่าถวายมาในคราวนี้ไม่ไหว แม้แต่จะเขียนหนังสือนี้มาถวายก็เกือบหาเวลาไม่ได้ด้วยถึงเวลาที่จะหนีไปเที่ยวแต่ไปไม่รอด เพราะรอการทำศพชายถึกอยู่

ครั้นได้ทำแล้วกะจะไปเที่ยว แต่พอคนรู้ต่างก็พากันมาเชิ้นเชิยวเคียวพัน
คนนั้นจะเอาอ้ายนั่น คนนี้จะเอาอ้ายนี่ ทั้งธุระที่สืบเนื่องจากการปลงศพ
ก็ยังไม่สิ้น ต้องทำโน่นบ้างนี่บ้างเลยไม่มีเวลาจะเขียนหนังสือ วันที่ ๒๗
มีนาคมจะไปหัวหิน พักอยู่ที่สวนศรีสุขของพระยาศรีสุริยราชวรานุวัตร
ตำบลหนองแก กำหนด ๙ วัน จะกลับกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๕ เมษายน
ลายพระหัตถ์เวรที่จะประทานเข้าไปกับรถไฟวันศุกร์ที่ ๒ เมษายน โปรด
ให้สลักหลังส่งหัวหินจะสะดวกกว่าให้ส่งกรุงเทพ ฯ เมื่อไปพักอยู่หัวหินจะมี
เวลาว่างพอที่จะเขียนอะไรมากวายได้ถนัดใจ

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๘ มีนาคม ได้รับประทานแล้ว

เรื่องนายพิชน์ เดชะคุปต์ ถูกแย่งหนังสือแจก รู้สึกตกใจ เห็น
ว่าการดำเนินไปเป็นร้ายแรงเต็มที ได้ทราบมาแต่ก่อนนักเป็นแต่ว่ามีพวก
เวียนเข้ารับแจกเอาไปคนละหลาย ๆ เล่ม กับว่าเจ้าพนักงานผู้แจก
ยักยอกเอาไปขาย ตกอยู่เป็นเรื่องว่ายักยอกเท่านั้น ส่วนเรื่องนายพิชน์
ถึงเป็นเรื่องคดีชิงวิงราว ต้องการตำรวจมารักษา แต่อุ่นใจอยู่ที่ว่างาน
ของเกล้ากระหม่อมกับงานของนายพิชน์นั้นผิดกัน งานของนายพิชน์
กระเดียดไปในทางราชการ คนย่อมจะรู้กันมาก ส่วนงานของเกล้า
กระหม่อมเป็นงานไปรเวต คนเห็นจะรู้กันน้อย แม้กระนั้นก็เตรียมระวัง
อย่างกวดขัน แต่ก็ไม่มีเหตุอะไรมาเลย จะได้จัดหนังสือชิงสร้างขึ้นนั้น

มาถวายในโอกาสอันควรให้หลายเล่ม เพื่อฝ่าพระบาทจะได้ทรงแจกจ่าย
แม้มีพระประสงค์จะประทานใครก็ประทานได้
ขอประทานยุติลงเพียงเท่านี้ ไม่มีเวลาจะเขียนแล้ว
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พรี

◎ ◎ ◎

บ้านซันนามอน บนง
วันที่ ๑ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๘๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๗ มีนาคมแล้วหม่อมฉันเขียนจดหมายฉบับนี้ในวันที่ ๑ เมษายน ขอเริ่มความด้วยถวายพรพระองค์ท่านกับทั้งพระญาติวงศ์ ที่เป็นสมาชิกตำหนักเชิงเนิน ขอให้ทรงเจริญพระชนม์สุขสถาพรในปีใหม่นี้เป็นนิรันดร ตลอดทั้งปีเทอญ

ก่อนได้รับลายพระหัตถ์ฉบับนี้ หม่อมฉันได้รับจดหมายหญิงใหญ่และเมื่อพระองค์เจ้าธานีมาถึงปีนัง มาพักอยู่ที่ซันนามอนฮอลก็เล่าความให้ฟังอย่างเดียวกันว่า งานศพชายถกนั้นท่านทรงพระดำริจัดอย่างแปลกแต่เข้าที่ดีมากและคนไปช่วยก็มากด้วย

หม่อมฉันได้ถามพระองค์ท่านถึงเหตุที่เธอทรงชาวเมื่อไปเผาศพพระยาโบราณฯ เธอกลับย้อนเอาหม่อมฉันออกจะอาย ว่าเมื่อเธอไปรับราชการอยู่กับหม่อมฉันในกระทรวงมหาดไทย หม่อมฉันเห็นว่าเธอรู้การในกระทรวงแล้ว ให้เธอไปเรียนวิชาปกครองในหัวเมือง หม่อมฉันได้ฝากแก่พระยาโบราณฯ ให้เป็นครู พระยาโบราณฯ ได้ผูกสอนการปกครองให้แก่เธอ เธอจึงนับถือพระยาโบราณฯ ว่าเป็นครูคนหนึ่ง เมื่อพระยาโบราณฯ อายุถึง ๖๐ ปี เธอก็รดน้ำมาเสมอทุกปี หม่อมฉันได้พังนึกอายที่หม่อมฉันเองจำไม่ได้ทั้งเรื่อง

ที่ท่านเสด็จแปรสถานไปเปลี่ยนอากาศอยู่ที่หนองแกชั่วคราวนั้นเป็นการสมควรอย่างยิ่ง พระยาศรีสุริยราชวรานุวัตรเขาคงจัดให้ประทับตึกที่เขาสร้างใหม่ หม่อมฉันเคยเห็นเมื่อเขาลงมือสร้างที่บ้านนั้นอยู่ข้างใกล้ภูเขาไปสักหน่อย อาจจะถูกไอร้อนออกจากภูเขาที่ใกล้บ้าน แต่ฤดูนี้เป็นลมทะเลมาทางด้านหน้า เห็นจะสบายดีและได้กรมเทวงศ์อยู่ใกล้ๆ กัน คงพอจะเป็นเพื่อนพูดได้

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ทูลกระหม่อมชาย ตรัสเล่าถึงการที่จะรับเสด็จท่าน ดูทรงเบิกบานมากอยู่ กำหนดในเดือนมิถุนายนก็เป็นเวลาอากาศดีที่เมืองชวา และว่าขากลับจะทรงจัดให้เสด็จมาเรือเมล์ใหญ่ที่เดินไปยุโรป มาเปลี่ยนแปลงลงเรือเกดะที่เมืองปาเลวัน ที่เกาะสุมาตรา ข้ามมาบีนัง เชื่อว่าจะทรงสบายดีอยู่ ถ้าจะมีความลำบากก็คุณโตจะเมาคลื่นบ้างสักวันสองวัน แต่ก็ไม่มีคลื่นใหญ่โตอันใด เพราะทางที่เสด็จ ไม่มีทะเลใหญ่

หม่อมฉันส่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนที่ ๑๐ ท่อนที่ ๖ เป็นสิ่น
เรื่องเที่ยวเมืองพม่าเพียงนี้ การที่แต่งเรื่องเที่ยวเมืองพม่าออกสนุกก็จริง
แต่เป็นงานอยู่ข้างหนักด้วยต้องคิดและค้นหนังสืออยู่เสมอ บางวันเขียน
แล้วถึงต้องลงนอนให้หายเหนื่อยก็มี มานับหน้ากระดาษดูเกือบถึง ๕๐๐
หน้า ทำให้เกิดยินดีสถานหนึ่งที่แต่งสำเร็จได้ แต่จะต้องพักไม่เขียน
เรื่องพิเศษอันใด นอกจากจดหมายเวรถวายทุกสัปดาห์ ไปสักคราว
หนึ่ง แต่นักเรื่องที่ควรจะทูลบรรเลงได้ยังมีอีกหลายเรื่อง พอให้หาย
เหนื่อยจึงจะเขียนต่อไป.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า

ตอนที่ ๑๐ (ต่อ)

เที่ยวเมืองร่างกุ้งเมื่อขากลับ

อธิบายส่วนการเมืองที่จะจัดตามรัฐธรรมนูญใหม่นั้น ในสมัยนี้จะจัด
เพียงแต่คณะรัฐมนตรีกับเนติสภา กับเปลี่ยนระเบียบเนติสภาอันเป็นต้น
เค้าของการปกครองบ้านเมืองก่อน วิธีปกครองเมืองพม่าถ้าว่าแต่หัวข้อ
พอเข้าใจง่าย ๆ ในสมัยเมื่ออังกฤษแรกได้เมืองพม่าปกครองอย่าง "ฝรั่ง
เป็นนาย พม่าเป็นบ่าว" ต่อมาเมื่อปกครองอย่างดีอาชี เปลี่ยนเป็น "ฝรั่ง

กับพม่าช่วยกันปกครอง" วิธีที่จะจัดใหม่นั้น "ให้พม่าปกครอง ฝรั่งเป็นแต่ควบคุม"

ตามวิธีใหม่รัฐบาลกลางคงมีเจ้าเมือง Governor เป็นหัวหน้าอย่างเดิม แต่รัฐมนตรีเจ้ากระทรวงต่าง ๆ ซึ่งแต่ก่อนเป็นพม่าแต่ ๓ คน ต่อไปจะเป็นพม่าโดยมาก จะมีนายกรัฐมนตรี Prime Minister เป็นพม่าด้วย เจ้ากระทรวงคงเป็นอังกฤษแต่กระทรวงกลาโหม (รวมทั้งตำรวจ Police) คน ๑ กับเจ้ากระทรวงการต่างประเทศ คน ๑ เนติสภาแต่ก่อนมีสมาชิกที่รับเลือกและที่เจ้าเมืองตั้ง แต่เนติสภา Legislative Council ต่อไป นอกจากเจ้ากระทรวงฝรั่ง ๒ คน จะมีแต่สมาชิกที่ราษฎรเลือก และจะมีเป็น ๒ สภา คือ สภาผู้แทน (พลเมือง) Representatives สภา ๑ กับสภามนตรี Senate (ให้เนติสภาเลือกสมาชิกส่วน ๑ เจ้าเมืองเลือกตั้งส่วน ๑ ผสมกัน) สภา ๑ · บรรดากฎหมาย (และงบประมาณการเงิน) ต้องผ่านทั้ง ๒ สภา และเจ้าเมืองต้องเห็นชอบด้วยแล้วจึงประกาศใช้ได้ แต่อังกฤษสงวนอำนาจพิเศษของเจ้าเมืองไว้ว่าถ้าความตกลงของเนติสภาอย่างใด เจ้าเมืองเห็นว่าจะเป็นผลร้ายแก่บ้านเมือง มีอำนาจที่จะขัดได้

การเกี่ยวข้องกันระหว่างรัฐมนตรีกับเนติสภานั้น ตามวิธีอาชที่ใช้มาแต่ก่อน เจ้าเมืองเป็นผู้เลือกและตั้งรัฐมนตรี ถึงเนติสภาจะไม่ชอบใจรัฐมนตรีทั้งคณะหรือแต่คนใดคนหนึ่งก็ถอดถอนไม่ได้ ต่อไปนี้เนติสภาจะมีอำนาจเอารัฐมนตรีออกจากตำแหน่งได้ เพราะฉะนั้น การตั้งรัฐมนตรีเจ้าเมืองจำต้องเลือกหาผู้ที่เนติสภาเชื่อถือ หรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่ง ต้อง

เลือกผู้ที่มีพรรคพวกเป็นสมาชิกอยู่ในเนติสภามากกว่าเพื่อนเป็นตัวนายก และให้นายกเลือกหาพรรคพวกที่เนติสภาไว้ใจเป็นรัฐมนตรีเจ้ากระทรวงต่าง ๆ จนครบคณะ เพราะลักษณะการเป็นดังว่ามานี้ คณะรัฐมนตรีที่บังคับบัญชาการบ้านเมืองก็เหมือนอยู่ในอำนาจเนติสภา ถ้าทำการอย่างใดไม่ชอบใจสมาชิกเนติสภาโดยมากเมื่อใด ก็จะต้องออกจากตำแหน่งเมื่อนั้น แต่สมาชิกในเนติสภาเป็นหลายคณะ ความเห็นแตกต่างกันเป็นหลายอย่างดังกล่าวมาแล้ว ยากที่จะให้เห็นเป็นอย่างเดียวกันโดยมากได้ง่าย ๆ ข้อนี้เป็นเครื่องป้องกันคณะรัฐมนตรีอยู่อย่างหนึ่ง ถึงกระนั้นรัฐมนตรีจะบังคับบัญชาการอันใดก็ต้องระวังอยู่เสมอที่จะให้เนติสภาชอบ หรือมิให้สมาชิกเนติสภาโดยมากขัดขวาง

ถ้าว่าถึงวัตถุที่ประสงค์ของสมาชิกในเนติสภา ถึงแม้ตัวคนแยกกันเป็นหลายคณะดังกล่าวมาแล้วก็ดี ความประสงค์ที่เป็นข้อสำคัญคงมีแต่ ๒ อย่าง คือ บรรดาสมาชิกที่เป็นพม่าย่อมอยากให้อำนาจตกอยู่ในมือพม่า แต่สมาชิกที่เป็นชนชาติอื่นหรือเป็นชาวต่างประเทศ ไม่อยากให้พม่ามีอำนาจมาก ด้วยเกรงจะถูกเบียดเบียน แต่ในพวกพม่าเองก็มีความเห็นแตกต่างกันในข้อที่จะเอาอำนาจมาไว้ในมือพม่าด้วยอุบายอย่างใด ที่แตกกันเป็นหลายคณะก็ด้วยเห็นต่างกันในข้อนี้เป็นสำคัญ เปรียบเช่นฝรั่งชอบเรียกในยุโรปว่าเป็น “พวกฝ่ายขวา” พวก ๑ และ “พวกฝ่ายซ้าย” พวก ๑

พวกฝ่ายขวาเห็นว่าควรจะทำการร่วมมือกับอังกฤษ เอาใจให้อังกฤษเชื่อถือโอนอำนาจให้พม่ามากขึ้นโดยลำดับ ส่วนพวกฝ่ายซ้าย

ไม่เชื่อใจอังกฤษ คิดจะใช้อำนาจที่มีตามรัฐธรรมนูญด้วยประการต่าง ๆ ให้อังกฤษต้องจำใจให้อำนาจแก่พม่า พวกพม่าที่เคยรับราชการดูมักมีความเห็นเป็นอย่างข้างฝ่ายขวาโดยมาก แต่พวกที่ไม่เคยมีตำแหน่งในราชการ เช่นพวกเนติบัณฑิต และพวกนักการเมือง มักมีความเห็นอย่างข้างฝ่ายซ้าย

ฉันได้เคยสนทนากับพม่าสมัยใหม่ที่เป็นเจ้าเมืองคน ๑ ซึ่งความเห็นเป็นอย่างข้างฝ่ายขวา เขาว่าเมืองพม่าแต่ก่อนมาก็เป็นเอกเทศ ชาวเมืองก็เป็นชาติหนึ่ง ถือศาสนาหนึ่งต่างหากจากอินเดีย ที่ต้องรวมอยู่ในอาณาเขตอินเดียเพราะเคราะห์กรรมและเหตุการณ์ในพงศาวดารทำให้เป็นเช่นนั้น ที่ได้แยกออกจากอินเดียนั้นพม่าควรจะพอใจ ด้วยบ้านเมืองของตนได้กลับเป็นเอกเทศอย่างเมื่อครั้งปู่ย่าตายาย ส่วนการปกครองเมืองพม่าต่อไปนั้น ซึ่งพวกพม่าอยากจะปกครองบ้านเมืองของตนเองอย่างเป็นอิสระก็เป็นธรรมดา แต่เมืองพม่าตกอยู่ในเงื้อมมืออังกฤษ ๆ ได้ปกครองมาช้านานแล้ว ที่ไหนเขาจะยอมปล่อยเมืองพม่าให้หลุดมือเขาง่าย ๆ พม่าก็ไม่มีกำลังที่จะช่วงชิงเอาบ้านเมืองจากอังกฤษได้ ทางที่จะให้ผลดีจึงมีทางเดียวแต่ต้องรักษาไมตรีกับอังกฤษ แต่พยายามศึกษาวิชาและทำการต่าง ๆ ให้อังกฤษเห็นว่าพม่ามีความสามารถอาจจะทำการงานปกครองบ้านเมืองไว้ใจได้เหมือนคนอังกฤษอันต้องหามาเปลี่ยนตัวกันอยู่เสมอ เช่นนั้นแลพม่าจึงจะได้ปกครองบ้านเมืองของตนเองมากขึ้น อำนาจและหน้าที่ต่าง ๆ ตกอยู่ในเมืองพวกฝรั่งก็จะลดลงโดยลำดับ ยังไม่ถึงเวลาที่คิดเป็นอิสระ

ความเห็นของพวกทางฝ่ายซ้ายเป็นอย่างไร ฉันไม่มีโอกาสสนทนากับพม่าพวกนั้นยืดยาว เป็นแต่สนทนากันบ้างเล็กน้อย ฉันถามคนหนึ่งว่าในการที่เมืองพม่าได้เป็นเอกเทศนั้นเขาชอบใจหรือไม่เขาตอบทันทีว่าไม่ชอบเลย ฉันประหลาดใจถามเขาต่อไปว่า พม่าก็ต่างชาติต่างศาสนากับชาวอินเดีย แต่ก่อนก็เคยเป็นประเทศหนึ่งต่างหาก เหตุไฉนเขาจึงพอใจจะให้เมืองพม่ารวมอยู่ในอาณาเขตของอินเดีย เขาตอบว่าที่รัฐบาลอังกฤษยอมให้รัฐธรรมนูญใหม่ครั้งนี้ เพราะเกรงชาวอินเดียจะกำเริบ แต่อย่างไร ๆ ต่อไปชาวอินเดียคงต้องได้อำนาจการปกครองบ้านเมืองของตนเอง (Home Rule) เต็มที่ ถ้าเมืองพม่าอยู่ในอาณาเขตอินเดียอย่างแต่ก่อน อินเดียได้อำนาจเพียงใดเมืองพม่าก็คงได้ด้วยเพียงนั้น ที่อังกฤษแยกเมืองพม่าออกเสียจากอินเดียเพราะประสงค์จะกดเมืองพม่าลงเป็นเมืองขึ้น (ให้พม่าอยู่ในบังคับฝรั่ง) เหมือนอย่างเมืองสิงคโปร์และฮ่องกง พม่าจะต้องเป็นข้าของอังกฤษต่อไปไม่มีที่สุด เขาจึงไม่พอใจ อีกคนหนึ่งว่าการที่อังกฤษให้พม่าเป็นรัฐมนตรีบัญชาการบ้านเมืองนั้น ที่จริงให้แต่ตำแหน่งมิได้ให้อำนาจ ยกตัวอย่างดังไม่ให้อำนาจบังคับกรมตำรวจ Police ซึ่งคงอยู่ในบังคับบัญชาของฝรั่งดังนี้ รัฐมนตรีกระทรวงมหาดไทยจะปกครองบ้านเมืองได้อย่างไร มีอีกคนหนึ่งรังเกียจการที่ให้พวกชาวต่างประเทศเลือกคนแทนชาติของตนเป็นสมาชิกในเนติสภา เห็นว่าการเลือกสมาชิกควรเอาแต่ท้องที่เป็นเกณฑ์อย่างเดียว ความเห็นข้อนี้เราพอเข้าใจได้ ว่าถ้าการเลือกเอาแต่ท้องที่เป็นเกณฑ์ สมาชิกเนติสภาคงเป็นพม่าแทบทั้งหมด ชาวต่างประเทศจะ

ได้รับเลือกก็แต่ในท้องที่ ๆ มีชาวต่างประเทศมากกว่าพม่า เช่นที่เมือง ร่างกุ้งเป็นต้น รัฐบาลอังกฤษเห็นพวกชาวต่างประเทศจะเสียเปรียบพม่ามากนก จึงคิดให้มีวิธีเลือกกันตามชาติ

ส่วนความเห็นของพวกอังกฤษนั้นฉันได้สนทนากับข้าราชการ หลายคน ดูไม่มีใครเห็นชอบในการที่จะจัดใหม่นั้นเสียเลย เขาว่าพม่ายังไม่ถึงเวลาสามารถจะใช้วิธีปกครองอย่างประชาบาล Democracy เพราะพม่าที่ได้ศึกษาและทรงคุณวุฒิถึงจะบัญชาการได้ยังมีน้อยตัวนัก ในเวลาเมื่อใช้วิธีดังกล่าวนี้ ดูภายนอกเหมือนพม่ากับอังกฤษปกครองด้วยกัน แต่ที่จริงพม่าได้เป็นตำแหน่งแต่ที่ไม่สำคัญ ถึงกระนั้นอังกฤษก็ต้องแนะนำหมดทุกอย่าง แต่ตามวิธีใหม่นี้ถึงรูปการดูเหมือนอำนาจจะตกอยู่แก่ราษฎรด้วยการเลือกสมาชิกเนติสภา แต่ที่จริงราษฎรในเมืองพม่าโดยมากไม่เอาใจใส่ในการปกครองบ้านเมือง อำนาจจะไปตกอยู่แต่ในพวกนักการเมืองทั้งผู้ปกครองก็ยังซ้ำต้องอยู่ในอำนาจของเนติสภา ซึ่งมีแต่พวกเนติบัณฑิตและนักการเมือง ชำนาญแต่การพูดกับออกความเห็นไปต่าง ๆ มีน้อยตัวที่ได้เคยรับผิดชอบทำความปกครองบ้านเมืองมาแต่ก่อน เมื่อใช้วิธีใหม่คงจะเกิดลำบากไปนาน ฉันสอดถามว่าจะแก้ความลำบากด้วยเลือกเอาอังกฤษที่ชำนาญการงานเข้าเป็นสมาชิกในคณะรัฐมนตรีบ้างไม่ได้หรือ เขาตอบว่าถ้านายกรัฐมนตรีคนไหนทำเช่นนั้น ก็เห็นจะถูกเนติสภาลงมติว่าไม่เชื่อถือ ต้องออกจากตำแหน่งทันที เพราะพวกนักการเมืองพม่าประสงค์จะเอาฝรั่งที่เป็นตำแหน่งต่าง ๆ

ในเมืองพม่าออก และจะเอาพม่าเข้าเป็นแทนทั้งมีพรรคพวกที่ปรารถนา จะได้เป็นตำแหน่ง ๆ อยู่มากด้วยกัน

เมื่อฉันกลับจากเมืองพม่าแล้ว เห็นในหนังสือพิมพ์ว่าได้มีการเลือกเนติสภาใหม่ สำหรับรัฐธรรมนูญที่จะใช้ตั้งแต่วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๘๐ เป็นต้นไป ได้ยินว่าการที่พวกพม่านักการเมืองคิดจะรวมให้มีคณะต่าง ๆ น้อยลงไม่สำเร็จ เพราะหัวหน้าต่างคณะไม่ยอมเป็นตัวรองเมื่อรวมเป็นคณะเดียวกัน และไม่ยอมเลิกนามคณะเดิมของตน ถึงกับมีผู้เปรียบเทียบให้ เอานามฉายาของ พระมหาเถระองค์หนึ่งซึ่งเป็น อาจารย์ (ตัวหัวหน้า) ทั้ง ๒ พวกมาใช้เป็นนามคณะ (เห็นจะเป็นด้วยพระมหาเถระองค์นั้นไม่ยอม) ก็ไม่ตกลงกัน ในที่สุดเมื่อเลือกแล้วสมาชิกกลับแยกคณะกันมากขึ้นกว่าแต่ก่อนเดียวนี้ถึง ๗ คณะด้วยกัน ได้ยินว่าเจ้าเมืองเลือกอูบาเป U Ba Pe ซึ่งเคยเป็นรัฐมนตรีกระทรวงเกษตร จะให้เป็นนายกรัฐมนตรีด้วยมีสมาชิกในเนติสภาเป็นพรรคพวก ๔๐ คน แต่สมาชิกคณะอื่น ๆ รวมกันมีจำนวนมากกว่าลงมติว่าไม่เชื่อถือ อูบาเปก็ไม่ได้เป็น แต่ลงที่สุดไกล่เกลี่ยอย่างใดอย่างหนึ่งเนติสภายอมรับ ดอกเตอร์ บา มอ Doctor Ba Maw ซึ่งเป็นรัฐมนตรีกระทรวงศึกษาเป็นนายกรัฐมนตรี จะเป็นอย่างไรกันต่อไปยังหาทราบไม่ การเปลี่ยนแปลงวิธีปกครองดังกล่าวมาจัดเฉพาะแต่ในแดนพม่า หาเกี่ยวข้องไปถึงแดนไทยใหญ่ Shan States ไม่ หรือว่าอีกนัยหนึ่งรัฐบาลที่พวกพม่าได้มีอำนาจขึ้นนั้นจะบังคับบัญชาไปถึงเมืองไทยใหญ่ไม่ได้ เมืองไทยใหญ่ทั้ง

ปวงยังขันตรงต่ออังกฤษ อังกฤษยังให้คงเป็นเมืองประเทศราชและแบ่ง
เป็นฝ่ายเหนือและฝ่ายใต้อยู่ตามเดิม ได้ยินว่าอังกฤษคิดจะจัดให้เป็น
สหปาลรัฐ Federation ฝ่ายเหนืออาณาเขต ๑ ฝ่ายใต้อาณาเขต ๑
แต่ค่อยจัดไปไม่เร่งร้อน

เวลา ๑๙ นาฬิกา (วันที่ ๑๒ กุมภาพันธ์) นั้น เจ้าหญิงไปบ้าน
อูบาดุน เลขานุการของเนติสภา ตามที่เขาได้เชิญไว้ให้ไปกินเลี้ยง
อย่างพม่า ไปได้สักครู่หนึ่งให้เจ้าฉายเมืองกับเนติบัณฑิตพวกของอูบา
ดุนคนหนึ่ง มาบอกฉันว่าเขาหาคนฟ้อนรำอย่าง "โยเดีย" ไว้รำให้ดู
ฉันก็รีบแต่งตัวตามไป บ้านอูบาดุนนั้นเป็นเรือน ๒ ชั้น ถ้าจะเปรียบก็
เหมือนบ้านพวกข้าราชการในกรุงเทพฯ ไม่แปลกประหลาดอันใด แต่
วันนั้นเขาเชิญพวกผู้ชายมา (ดูพวกเรา) มาก ดูล้วนแต่เป็นชายหนุ่มกับ
หญิงสาว ให้นั่งในห้องรับแขกกับเราและนำให้รู้จักกัน ที่นั่งอยู่ตาม
ช่องประตูและตามเฉลียงก็มีอีกมาก พอแลเห็นก็คาดได้ว่าเป็นพวกเนติ
บัณฑิตกับนักเรียนกฎหมายทั้งนั้น มีผู้หญิงสาว ๒ คนที่เขานำให้รู้จัก
ว่าเป็นเนติบัณฑิตและว่าความในโรงศาลจนมีชื่อเสียงอยู่ในเวลานั้น

จะเล่าแทรกเรื่องเนติบัณฑิตพม่าตามที่พวกพ่อค้าฝรั่งเขาบอก เขา
ว่าเนติบัณฑิตพม่าแต่เดิมก็เป็นประโยชน์แก่บ้านเมืองดี แต่เมื่อมีจำนวน
เนติบัณฑิตมากขึ้นทุกปี ตำแหน่งราชการและกิจธุระสำหรับเนติบัณฑิต
เช่นรับว่าความในโรงศาลเป็นต้น มีไม่พอแก่จำนวนคน ก็เกิดมีเนติ
บัณฑิตที่ไม่มีงานทำมากขึ้น พวกนี้ชอบเที่ยวยุยงให้คนเป็นความกัน

เพื่อหาประโยชน์เลี้ยงตัว เลยลำบากไปถึงการค้าขาย ด้วยแต่ก่อนมา
พวกพ่อค้ากับลูกค้ามักไว้ใจกันและกัน เดี๋ยวนี้ถามข้อเกี่ยงแย่งอะไรกัน
สักเล็กน้อย พวกเนติบัณฑิตเข้ายังพวกลูกค้าให้ฟ้องร้องในโรงศาล
จนพวกพ่อค้าไม่ไว้ใจลูกค้าเหมือนแต่ก่อน เขาว่ารัฐบาลกำลังคิดจะแก้
ไขตัดจำนวนเนติบัณฑิตให้เพิ่มขึ้นน้อยกว่าแต่ก่อน แต่จะทำด้วยประการ
อย่างใดกันฉันไม่ทราบ

การฟ้อนรำนั้นเล่นในห้องรับแขกนั่นเอง มีพวกชาวดนตรีเป็นก์
ชายตีระนาดคน ๑ สีซอคน ๑ ดีดพิณคน ๑ พิณพม่าฉันเพิ่งเคยเห็นวันนี้
เป็นพิณแบบโบราณเหมือนเช่นพวกอียิปต์จำหลักไว้ในศิลา พึ่งเสียงก์
ไพเราะดี พวกคนรำนั้นเป็นผู้หญิง ๓ คน ยังเป็นสาวแต่ว่ารำได้อย่าง
พม่า ๒ คน เป็นผู้ใหญ่อายุสัก ๔๐ ปี ชื่อว่ามะ ma (มีชื่อคำกลางจำ
ไม่ได้ ลงท้ายชื่อว่า) เยือน Yuen เราจึงเรียกกันตามสะดวกปากว่า
"แม่เยือน" คน ๑ เป็นคนที่รำอย่างโยเดียได้ แกบอกว่าครูของแกเป็น
ละครผู้หญิงของพระเจ้ามินดง ตัวแกเองเดี๋ยวนี้เลิกหาเลี้ยงชีพในการ
ฟ้อนรำแล้ว เป็นแต่รับจ้างเป็นครูคนอื่น หญิงเหล่านี้ถามชื่อเพลงโยเดีย
ที่แกรู้จัก และวานพม่าจดตามคำบอกมาให้ดังนี้

๑. Khamein เดาว่า เขมร
๒. Ngu ngit ,, ยุหงิด
๓. Mahothi ,, มะโหรี่
๔. Htanauk ,, ตะนาว

๕. Farantin เดาว่า ฝรั่งเต้น

๖. Khetmun ,, แขกมอญ

๗. Parin ,, บ่ลิม

กระบวนที่แกจะรำให้ดูนั้น

๘. Paringya เดาว่า เพลงช้า

๙. Paringyin ,, เพลงเร็ว

เมื่อรำก็ได้เค้า ด้วยตั้งต้นนั่งคุกเข่าประนมมือ ตั้งท่าเทพนม ปฐม พรหมสี่หน้า ถูกแบบเพลงช้าของไทย แต่รำคล้ายไทยอยู่สักสองสามเท่า แล้วก็กลายไปคล้ายอย่างพม่าทั้งเพลงช้าเพลงเร็ว ได้แต่จังหวะเหมือนไทย เมื่อดแม่เยื้อนรำ ได้ความรู้เพิ่มขึ้นอีกอย่างหนึ่งว่าที่มองโปซินรำให้ดูที่เมืองจองเดนั้นคงเป็นท่าโขน ที่แม่เยื้อนรำเป็นท่าละครใน แต่ก็น่าประหลาดใจหนักหนา ที่พม่าได้ไทยไปเป็นครูละครถึง ๑๗๙ ปีมาแล้ว ยังรักษาท่าทางไว้ได้เพียงนั้น ดูรำแล้วฉันก็ลากลับมาโฮเต็ล

ตอนที่ ๑๑

กลับเมืองปีนัง

ในตอนนี้มิใคร่มีเรื่องอะไรจะเล่าเท่าใดนัก เพราะกลับย้อนมาทางเดียวกันกับเมื่อไป และมาเรืออย่างเดียวกันกับที่ไป มีเรื่องก็เป็นอย่างเบ็ดเตล็ด เดิมฉันเขียนไว้ข้างท้ายตอนที่ ๑๑ หมายว่าจะให้สั้นเรื่อง

เพียงนั้น แต่เมื่อพิจารณาดูเห็นผิดกระบวนความที่ได้เชียนบอกเรื่องมา เป็นตอน ๆ ดูเป็นไปค้างเต่งอยู่ที่เมืองร่างกุ้งจึงแยกความมาเป็นตอนหนึ่งต่างหาก

วันพฤหัสบดีที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ เวลาเช้าอูบาดุนมาส่งที่โฮเต็ล เวลากลางวันเชิญมิสเตอร์ แนช ปลัดเลขาธิการของรัฐบาลกับมิสเตอร์คัสโตเนีย กับภรรยามากินเลี้ยงเวลากลางวันที่โฮเต็ล เลี้ยงแล้วไปลงเรือการาปารา Karapara ของบริษัทอิสต์อินเดีย เป็นเรือคู่กับล่าที่เรามา มิสเตอรแนช ปลัดเลขาธิการของรัฐบาล มิสเตอรไปรเออ กงซุลสยาม มิสเตอรคัสโนเนีย นายห้างอิสต์เอเซียติค กับเจ้าฉายเมืองเจ้าขุนศึก ลงไปส่งที่เรือ เรือออกจากท่าเวลา ๑๔ นาฬิกาครึ่ง ลงมาทอดสมอรอน้ำอยู่ข้างใต้เมืองร่างกุ้งจนน้ำขึ้นจึงออกเรือแล่นมา ออกจากปากน้ำเมื่อจวนค่ำ มาเรือชากลับผิดกับเมื่อขาไปอย่างหนึ่ง ด้วยเรือบรรทุกทหารแขก บัญจาบของ อังกฤษมาแต่เมืองกัลกัตตากว่า ๕๐๐ คน ระหว่างเรือก็สำหรับ บรรทุกสินค้ามีแต่พวกทหารแขกกับลูกเมียที่ตามมา ด้วยเต็มไปทั้งนั้น ว่าจะไปผลัดทหารกาชิน Chachin ที่ประจำอยู่ ณ เมืองแปะระในสหรัฐมะลายูครบกำหนดแล้วกลับไปเมืองพม่า พวกทหารกาชินนั้นฉันเคยเห็นที่บีนัง ดูเป็นชาติอยู่ในระหว่างจีนกับไทยใหญ่ อังกฤษเกลียกล่อมผูกหัดเป็นทหารอยู่ในเมืองพม่ามาก ส่วนทหารแขกบัญจับนั้นว่าจะส่งตามมาในเรือลำหลังอีกจนครบจำนวนกองพันหนึ่ง พวกนายทหารโดยสารชั้นที่ ๑ มากับพวกเรา พอรุ่งขึ้นวัน ๑ ก็คุ้นกันเกือบหมด

ครานั้นมีหญิงสาวชาวอเมริกาเป็นพวกท่องเที่ยวมาด้วยกัน ๓ คน พอเห็นเจ้าหญิงก็เข้ามาหา คนที่เป็นหัวหน้าบอกว่าเป็นหลานพระยากัลยาณไมตรี Dr. Sayre และประสงค์จะเข้าไปเที่ยวกรุงเทพ ฯ จากปีนัง พวกเรารู้กันดีเชียนจดหมายฉักนำให้ถือไปถึงพวกพ้องขอให้อุปการะหญิงสาว ๓ คนนั้น ต่อมาได้รับจดหมายบอกมาว่าไปกรุงเทพ ฯ มีความยินดีพอใจมาก

ขากลับทะเลราบเรียบราวกับน้ำในอ่าง จนพวกเราทิ้งเมาคลื่นออกเดินก็ได้หมดทุกคนตลอดทั้ง ๓ วัน เขาเดินเรือใกล้ฝั่งกว่าเมื่อขาไป ได้เห็นเกาะภูเก็ตตลอดไปถึงภูเขาที่เมืองพังงา กลับมาถึงปีนัง ณ วันอาทิตย์ที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า เจ้าเมืองให้เรือหลวงไปรับมาส่งขึ้นบกกลับบ้าน

วันจันทร์ที่ ๑๗ กุมภาพันธ์ ไปส่งพระองค์หญิงใหญ่ศิริรัตนบุษบงลงเรือไปเมืองสิงคโปร์ เป็นสิ้นเรื่องเที่ยวเมืองพม่าเพียงเท่านี้

◎ ◎ ◎

บ้านศรีสุข ตำบลหนองแก อำเภอหัวหิน
จังหวัดประจวบคีรีขันธ์
วันที่ ๓ เมษายน ๒๔๘๐

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๔๗๙ พร้อมด้วยพระนิพนธ์

เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่า ได้รับประทานแล้ว เป็นพระเดชพระคุณ
ล้นเกล้า

ตั้งใจจะเขียนรายละเอียดเรื่องทำศพชายถึกมาถวาย แต่เกิดเหตุ
ขลุกขลักเอาเวลาที่ตั้งใจจะทำไปเสียหมด ด้วยคิดทำพวงหรีดเป็นโคม
จะเอาไปตั้งถวายบูชาปฐมบรมราชานุสรณ์ ได้เขียนแบบเล็กให้เขาทำ
ทางกรุงเทพ ฯ แล้ว แต่ตราบัวกลางพวงหรีดต้องทำดีเตลให้เขาอีก จะ
เขียนให้เขาทกรุงเทพ ฯ ไม่ทัน จึงนัดกับเขาว่าจะไปทำที่หัวหินแล้วจะ
ส่งมาให้ ได้ลอกตราบัวในแบบเล็กใส่กระดาษแก้วส่อดไว้ในกระเป๋า
หนังสือจะเอามาดูเป็นอย่างเขียนดีเตลที่หัวหิน แต่เวลารถไฟเป็นเวลา
เช้ามาก ไปสถานีอย่างตาเหลือกท้องปลัน เลยลืมกระเป๋าหนังสือ มา
รู้สึกเอาเมื่อรถไฟจะออกแล้ว จึงสั่งหญิงอีซังมาส่งว่าให้จัดส่งกระเป๋า
หนังสือตามไปให้ที่หัวหิน หญิงอีว่าไม่เป็นไรบ่ายวันนี้จะมีรถด่วนไปอีก
กระบวนหนึ่ง ยายเปลี่ยนคนของคุณนายเกษร (นางเสนหามนตรี) ซึ่ง
เข้ามาซื้อของจะกลับด้วยรถกระบวนนั้น จะฝากยายเปลี่ยนออกไป
ให้คอยรับเอาที่ยายเปลี่ยน ครั้นรถไฟด่วนถึงหัวหินตามหากระเป๋าหนังสือ
ก็ไม่ได้เรื่อง หญิงอามต้องทวนถามเข้าไปกรุงเทพ ฯ ได้ความว่าหญิง
อีได้ส่งกระเป๋าไปให้คุณหญิงพิศาลซึ่งยายเปลี่ยนพักอยู่ที่นั้น สั่งให้มอบ
กระเป๋าให้ยายเปลี่ยนเอามาส่ง แต่คุณหญิงพิศาลคิดจะให้ดี เปลี่ยน
แปลงการเสียใหม่ด้วยไม่ไว้ใจยายเปลี่ยน ได้ฝากให้แก่ชายคนหนึ่ง ชื่อ
ว่า นายป๊อ เขาจะเดินทางไปเมืองนอก ให้เขานำมาส่ง แต่เพราะไม่รู้กัน

เลยพลาดพลั้งไม่ได้รับกระเป๋า เกล้ากระหม่อมก็ร้อนใจ คิดคาดว่ากระเป๋าหายก็ได้ จึงได้เขียนดีเตลขึนเดา ๆ เพื่อจะไม่ให้เสียการ ครั้นถึงวันอังคารมีรถไฟด่วนขาขึนก็ได้รับกระเป๋า พระเสนหามนตรีจัดส่งมาให้ แปลว่านายป๊อพาเอามาถึงหาดใหญ่ เสียเวลาไปพักเมื่อเปิดกระเป๋าดูแบบที่ลอกเอามา เห็นผิดกันกับที่เขียนเดา ๆ ไว้มากเกินกว่าที่จะเขียนแก้ไข ต้องตั้งต้นเขียนใหม่ เสียเวลาในการเขียนตราบัวเข้าไปเปล่า ๆ เปล่อย ๆ เป็นอันมาก พระองค์เจ้าธานีจะได้มาเฝ้าฝ่าพระบาทก็ดีแล้ว คงจะทรงไล่เลียงในการทำศพชายถึกเอาความทราบฝ่าพระบาทได้มาก ข้อที่หวังพระทัยว่าจะมีญาติมิตรมาช่วยมากนั้น ก็มามากจริงอย่างพอใจทีเดียวและญาติมิตรที่มานั้นไม่ใช่เหลว ๆ ล้วนแต่รู้จักชอบพอกับชายถึกมาทังนั้น ใบดำที่ส่งบอกไปนั้นเลือกเจาะเอาแต่จำเพาะคนที่รู้จักมักคุ้นกับชายถึก มีหมอความซึ่งเป็นผู้พิพากษาตุลาการมากกว่าพวกอื่นแต่นั้นไม่ประหลาด เพราะเป็นทางอาชีพของเธอ ทำให้กว้างขวางไปในพวกนั้น ที่เขามาด้วยชอบพอนับถือกันโดยเราไม่ได้ส่ง ใบดำ ไปบอก เพราะเราไม่รู้ก็มี เป็นอันได้ความยินดีพอใจที่สุดแล้ว

เมื่อวันที่ ๒๕ มีนาคม ได้ไปเผาศพคุณหญิงนิ่ม ไกรเพชรรัตน ที่วัดประยุรวงศ์ ไปเห็นเมรุของเขาเข้า วางแผนผังอย่างกับเมรุชั้นเอก คือมีประธานเมรุประกอบด้วยจตุรมุข แต่ทำหลังคาตัด ไม่มียอดไม่มีคฤห์ดูเห็นไม่สำคัญ เป็นอันไม่มีมักใหญ่ใฝ่สูงอยู่ในที่นั้น ทำให้ได้สติรู้ชัดว่าความสูงศักดิอยู่ที่หลังคาเท่านั้นเอง หาใช่อยู่ที่แผนผังไม่

ได้ไปพบท้าวภัณฑสารเข้าในงานนั้น ทำให้นึกขึ้นมาได้ถึงรถเจ้า
หวังว่าลางทีท่าจะรู้ เพราะท่านเป็นผู้ใหญ่มาก จึงลองถามดู ท่านบอก
ว่าเรียกสายพระอุทร เกล้ากระหม่อมค้านว่านั่นสายสะดือต่างหาก ท่าน
ก็ยอมรับว่าจริงแล้ว รถนั้นไม่ทราบ ท้าวทรงกันดาลได้ยินเข้าบอกขึ้น
ว่าเรียกพระรถ มาเมื่อวานซืนนี้หญิงอามเอาหนังสือหญิงสิบพันมาให้ดู
มีความว่าพิธานสั่งให้บอกมาว่ารถเจ้านั้น ท้าววรคณานันท์บอกว่าเรียก
พระรถ เหตุที่พระองค์เจ้าธานีให้บอกมานั้น เพราะเกล้ากระหม่อมให้เธอ
ถามคุณย่า ว่ารถเจ้านั่นเรียกอะไร ท้าววรจันทร์ก็ลา ไม่รู้ เธอจึงช่วยสืบ
ให้ต่อไป ก็ได้ความมาดังนั้น คำพระรถ เห็นจะเรียกกันขึ้นครั้งเจ้าฟ้า
เพชรรัตนประสิทธิ์ ด้วยไม่รู้ว่าจะเรียกอย่างไรกันเสียแล้ว เห็นด้วยเกล้า
ว่าเท่ากับพระมือพระบาทเป็นคำที่ใช้ไม่ได้ ไม้เท้าทรงยังดีเสียกว่าอีก
ได้ถามสมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ สมเด็จพระวันรัตนและสมเด็จพระ-
พุทธโฆษาจารย์ ว่ารถภาษาบาลีเรียกอะไร หมดทั้งนั้นไม่มีองค์ใดทราบ
สมเด็จพระวชิรญาณวงศ์ท่านกล่าวว่า บาลีก็มีแต่ธรรมเท่านั้น คิดจะดู
หาพจนานุกรมภาษาอังกฤษแปลเป็นสันสกฤต แต่กจนแต่มีที่ฝรั่งเขาเรียก
รถว่าอย่างไรก็ไม่ทราบ ภายหลังนึกขึ้นได้ว่าหมอชำนาญทางสูติกรรมมี
อยู่ที่บ้าน ถามเขา ๆ ให้คำฝรั่งว่า Placenta เห็นเป็นคำลาติน ถึงว่า
จะไม่มีในพจนานุกรม แต่เปิดดูเผื่อมี ในนั้นให้คำสันสกฤตไว้ว่า
ครรภปริเวษฎ์ ดูก็ไพเราะดี แต่เราจะเรียกกันอย่างนั้นหรือมิใช่ก็หา
ทราบไม่

ยังมีเมรุอีกหลัง สร้างขึ้นที่ลานหน้าวัดมกุฎกษัตริย์ ทำรูปร่าง
ชอบกลจะกราบทูลก็ยังไม่ถูก เพราะไปเห็นเมื่อทำยังไม่แล้ว สิ้นได้
ความว่าเป็นของทหารจะเผาศพถึง ๒๗ ศพ ได้สั่งถูกชายเจริญใจไว้
ให้เกรินกรายไปดูเมื่อเขาทำการ ถ้าได้ความประการใดจะกราบทูล
บรรยายมาถวายให้วันหน้า

เรื่องสร้างศาลหลักเมืองสุพรรณบุรี ทรงพระปรารภถึงเงินทุนก็ถูก
เท่านั้น ฝ่าพระบาทจะทรงชำนาญทางธุระการจึงตรัสเจาะจงลงไปถูก ก่อน
ที่จะคิดก่อสร้างอย่างไรจำจะต้องรู้ทอนก่อน ตามที่กราบทูลถวายความเห็น
ว่าควรจะก่อสร้างอย่างไรนั้น เป็นการคิดประมูลกรมศิลปากรสร้างวิมาน
อากาศเล่นบ้างเท่านั้น เหวรปสามองค์ซึ่งตรัสเล่าถึง จะอย่างไรก็เชื่อ
ว่าคงเป็นของทำมาจากอินเดีย เริ่มแรกคงเอาประดิษฐานไว้ในที่สาม
แห่ง แต่แล้วจะโยกย้ายไปที่ไหนบ้างกี่ครั้งกี่คราวไม่มีทางจะสันนิษฐาน
ได้

เรื่องสมุดรูปท่าละครซึ่งทรงพระปรารภถึงนั้น ไม่ยากอะไร เกล้า
กระหม่อมจะไปดูที่หอพระสมุด ถ้ารู้สึกว่าเป็นของแปลกและสำคัญ ก็จะ
อัมเอามาพิจารณาที่บ้านให้ถี่ถ้วน ตามที่ตรัสพรรณนานึกถึงกรมหมื่น
วรวัฒน์ ท่านชี้ให้ดูหนังภาพจับของอาจารย์ใจ (ซึ่งเป็นที่พระพรหม-
พิจิตร) ว่าแกเขียนอย่างโขน ไม่ได้เขียนอย่างช่างเขียน ท่าโขนจับนั้น
เอาแต่ดูงามและทำได้ด้วยง่าย ผิดกันกับท่าภาพจับที่ช่างเขียนผูกขึ้นก
ให้เข้ากอดปล้ำกันแน่นแฟ้นแขนขาขัดกันเหมือนสานเสื่อ คนทำไม่ได้

ตามที่ท่านอธิบายเช่นนั้นเพราะท่านเข้าพระทัยทั้งทางเล่นโขนและทางช่าง
เชียน ทำให้จับใจเกล้ากระหม่อมเป็นอันมาก อยากรู้อยู่เหมือนกัน
ว่าท่าจับโขนมีกี่ท่า และมีลักษณะเป็นอย่างไรบ้าง ถ้ามีปรากฏอยู่ใน
สมุดเล่มนนเกล้ากระหม่อมก็พลอยรู้ขนด้วย

อ่านเรื่องเที่ยวเมืองพม่าคราวนี้ ได้ความรู้อย่างสำคัญ ที่ว่าเขา
จัดนิติสภาในเมืองพม่าอย่างไร ดูรูปปรากฏว่าเขาจัดเคล้าเข้าหาความ
ที่เป็นไปอยู่ในบ้านเมือง แต่ความรู้ทั้งนนก็เป็นประโยชน์เพียงเข้าสุภาษิต
ว่า รู้ไว้ใช่ว่า ใส่บ่าแบกหาม เท่านน

ขอถวายรายงานการมาหัวหินคราวนี้ ดูความเป็นไปในหนทางอย่าง
ไม่ค่อยเอื้อ สังเกตเห็นมีการเปลี่ยนแปลงไปที่ป้ายสถานีรถไฟ ซึ่งเดิม
ปักไว้ตามยาวแห่งรั้วต้นไม้ บัดนี้ย้ายไปปักขวางเขตหัวท้ายสถานีดูขน
ที่อ่านเห็นได้แต่ไกล ก่อนนี้ถ้ารถไม่หยุดที่สถานีแล้วออกจะอ่านไม่ค่อยทัน.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

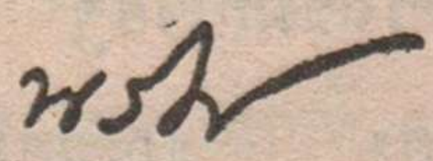

◎ ◎ ◎

บ้านซินนามอน ปีนัง
วันที่ ๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๘๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉะบับลง วันที่ ๓ เมษายน ที่ประทาน
มาจากบ้านศรีสุขอำเภอหัวหินนั้นแล้ว

เมื่อวันที่ ๖ เมษายน หม่อมฉันก็ได้ตั้งทำบูชาพระพุทธรูปพระแก้วมรกต กับพระบรมรูปสมเด็จพระอดิตมหาราชในพระบรมราชจักรีวงศ์ ทำพิธบูชา มีคนในบ้านและบ้านอื่นมาบูชาด้วยตามเคย บันมชายแอ็วกบสวาดเมยของเธอมาเพิมจานวนขนดวยขอถวายพระกุศล

กรมขุนชัยนาทเสด็จกลับจากยุโรปแวะมาหาหม่อมฉัน เมื่อก่อนเข้าไปกรุงเทพฯ เธอตรัสว่าจะกลับมาอยู่กรุงเทพฯ อย่างเดิม ท่านจะได้ "เพื่อนพูด" ชื่นพอสำราญพระหฤทัยได้บ้าง

ที่ท่านทรงพรรณนารูปเมรุเผาศพคุณหญิงนิ่ม ไกรเพชร ประทานมา ทำให้หม่อมฉันหวนรำลึกถึงครั้งเผาศพหม่อมเฉื่อยของหม่อมฉัน พระยาราชสงคราม (กร) รับทำที่เผา หม่อมฉันบอกว่าให้ทำแต่เป็นปะรำเท่านั้น แกรับปากแต่ไปทำเป็นเมรุหมดทุกอย่าง ผิดกันแต่พ้นคอสองชั้นไปทำหลังคาคาดเป็นปะรำแทนยอด สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จไปพระราชทานเพลิง ทอดพระเนตรอยู่ทับนพลับพลาอิสริยาภรณ์ก็ตรัสว่าแปลก แต่ตรัสชมที่ไว้อยู่ ซึ่งหม่อมฉันให้ทำเป็นรูปหิบทองทิบตั้งในสวิกามีฐานรอง และฉัตรเบ็ญจาตั้ง ๕ มุมเหมือนอย่างเมื่อตั้งศพไว้ที่บ้าน ตรัสชมว่าเข้าที่ดีมาก ดีกว่าแพ (ทำด้วย) กระทู้ลกระหม่อมโปรดฯ ให้ใส่อยู่เจ้าจอมมารดาแพของสมเด็จพระมหาสมณะ แต่แพนั้นจะเป็นอย่างไรหม่อมฉันก็ไม่เคยเห็น แต่จะ "เดา" ว่าเมรุคุณหญิงนิ่ม ไกรเพชร เอาอย่างพระยาราชสงคราม (กร) ทำเมรุหม่อมเฉื่อยมาทำก็สงสัยอยู่ เพราะการทำเมรุหม่อมเฉื่อยนานมาถึงราว ๓๐ ปีแล้ว คนจำได้เห็นจะมีน้อย ที่เผาศพชายถกนั้นได้ยินเขาชมกันว่าทำดีนัก

หญิงพิลัยบอกว่าหญิงอามรับจะส่งรูปฉายมา หม่อมฉันก็ตั้งใจคอยดูอยู่
หนังสือแจกงานศพก็ยังไม่ได้เห็นจนบัดนี้

ตั้งแต่ส่งจดหมาย ถวายกับหนังสือเล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่าท่อน
ที่สุดไปเมื่อคราวเมล์วันพฤหัสก่อน หม่อมฉันหยุดพักยังไม่ได้เริ่มแต่ง
เรื่องอะไรอีก เพราะมีกิจต้องเขียนตอบขอบคุณคนให้พรปีใหม่ทั้งทีมมา
ทางกรุงเทพ ฯ และยุโรป และซ้ำเกิดอาการเบื่ออ่านหนังสือฝรั่งด้วย ก็
เลยไปฉวยเอาเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนมาอ่านเล่นในเวลาว่าง เห็นเป็น
หนังสือเรื่องดีและแต่งดีอย่างเอกทีเดียว เคยอ่านมาแล้วนับครั้งไม่ถ้วน
ก็ยังอ่านสนุกไม่รู้จักเบื่ออยู่นั่นเอง มารู้สึกว่ามีประโยชน์อยู่ในหนังสือ
เรื่องนี้อีกอย่างหนึ่ง เมื่ออ่านไปถึงตรงขุนช้างกับพระไวยเป็นความกัน
ถึงตำน้ำพิสูจน์ตัว ผู้แต่งเขาได้เคยเห็นทำพิธีพิสูจน์ พรรณนารายการ
ซึ่งเราไม่เคยรู้หลายอย่าง เป็นต้นว่ามีการชนไก่เป็นส่วนหนึ่งในพิธีนั้น
ชนไก่แล้วจึงให้คู่ความลงน้ำ นึกได้ทอนกมพรรณนาแปลก ๆ ตามประ-
เพณีที่เป็นอยู่ ในสมัยเมื่อแต่งหนังสือนอกหลายอย่าง เช่นพรรณนา
ถึงคนโทษที่อยู่ในคุกเมื่อนางวันทองเข้าไปเยี่ยมขุนช้างว่า

วันทองแช่งใจเข้าในคุก แลเห็นคนทนทุกข์ยลยอง
น่าเกลียดน่ากลัวหนังหัวพอง ผมกะหร่องร่างกายคล้ายสัตว์นรก
เขาใส่คาอาหารไม่พานใส้ เห็นวันทองขึ้นไปไหว้ประหลก
เอากล้วยทิ้งชิงกันตัวสั่นงก ใครมีแรงแย่งฉกเอาไปกิน
สุดแต่มีของให้แล้วไม่เลือก จนชั้นเปลือกก็ไม่ปอกขยอกสิ้น
เป็นหิดผีพุพองหนองไหลริน เหม็นกลิ่นราวกับศพตระหลบไป

ตัวเสนเป็นขนไต่บนกระบาน นางก้าวหลีกลนลานไม่ดูได้
อุตส่าห์ทนจนถึงก้นคุกใน ขุนช้างเห็นเมียไปร้องไห้แง
ที่พรรณนานเป็นความจริงหมดทุกอย่าง เมื่อคุกยังอยู่ที่สวนเจ้าเชต เมื่อ
หม่อมฉันรับกรมหมื่นใน พ.ศ. ๒๔๒๙ กรมหมื่นภูธเรศยังว่ากรมเมือง
ตรัสสั่งให้จ่ายคนคุกราวสัก ๓๐ คนไปช่วยเกลี่ยปราบพื้นดินในบ้านเก่า
ของหม่อมฉันที่เชิงสะพานดำรงสถิต ข้างเราเป็นเจ้าของบ้านก็หาข้าว
เลี้ยงเวลาเช้า แต่พอพวกคนโทษเห็นข้าวปลาอาหารก็กรากเข้าแย่งกัน
กินจนเกิดทุบตีกัน หม่อมฉันเลยบอกเลิกไม่เอาคนคุกมาใช้อีก อีกครั้ง
หนึ่งหม่อมฉันขี่ม้าไปทางถนนเจริญกรุง เห็นศพคนคุกใส่เผือกวางอยู่
ที่ริมถนน ศพกำลังโทรมดสะอิดสะเอียน มีคนคุกคนหนึ่งห้ามเผือกนั่น
กับผู้คุมนั่งอยู่ด้วย พอเห็นกูต้องรีบม้าผ่านหนีไป ภายหลังมาจึงทราบ
อธิบาย (มีพรรณนาไว้ในเสภาตอนจระเข้เถรกวาด) ว่าถ้าคนคุกตาย
ต้องให้เจ้าพนักงาน กรมมหาดไทย กรมกลาโหม กรมนครบาลและ
กรมมหาดเล็ก พร้อมกันไปตรวจก่อน แล้วจึงจะเอาศพไปทิ้งป่าช้าได้
เพราะต้องคอยการตรวจนั้นจนศพโทรมจึงเอาออกจากคุก ข้อที่เอา
ศพไปวางไว้ริมถนนนั้นก็มีเหตุเป็นอุบายของผู้คุม และคนที่ห้ามศพเห็นว่า
ร้านค้าขายแห่งใดมั่งมีศรีสุข หามศพไปถึงนนกว่ากรรยาเหนื่อยเหนื่อย
วางศพลงนั่งพักตรงหน้าร้านนั้น จนเจ้าของร้านให้เงินซื้อราคาถึงหาย
เดินต่อไป เขาเล่าให้ฟังอย่างนี้ก็น่าจะเป็นความจริง ยังมีประเพณีอย่าง
อื่น เช่นแต่งงานบ่าวสาวเป็นต้น ดูเหมือนหม่อมฉันจะได้เคยทูลไปแต่
ก่อนแล้วว่ามีอยู่ในเรื่องเสภา ขอทูลแนะนำว่าถ้ายังมิได้มีอยู่แล้ว ขอให้

ทรงหาหนังสือเสภาเรื่องขุนช้างขุนแผนฉะบับหอพระสมุดพิมพ์มาไว้เป็นสมุด
"ข้างที่" สักสำรับหนึ่ง สำหรับทรง ในเวลาเมื่อเกิดเบื่ออะไร ๆ
เหมือนอย่างฝรั่งเขากินวิสกี้กับโซดา.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๐ เมษายน ๒๔๘๐

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าบาท

ได้รับลายพระหัตถ์ ลงวันที่ ๑ เมษายน พร้อมด้วยพระนิพนธ์
เล่าเรื่องเที่ยวเมืองพม่าตอนสุดท้ายนั้นแล้ว

ทรงพระเมตตาโปรดประทานพระพรให้เจริญสุขในปีใหม่หมดทั้ง
คณาญาติเป็นพระเดชพระคุณเหลือล้น ขอรับพระพรไว้เหนือเกล้า

เรื่องเที่ยวเมืองพม่าซึ่งโปรดประทานไปในคราวนี้ ล้วนเป็นทาง
วินิจฉัยในเรื่องอังกฤษให้รัฐธรรมนูญใหม่แก่พม่า อันรัฐธรรมนูญนั้น
ก็เป็นของที่คิดล่วงหน้าโดยเจตนาจะให้สิทธิโดยสมควร และมีทางที่
จะเกิดเสียหายโดยไม่พึงปรารถนาขึ้นในลางประการ ความเป็นไปอาจ
สำเร็จสมคิดก็ได้ หรือจะเกิดมีอุปสรรคชักให้ผิดไปจากที่คิดก็ได้ อย่าง
ไรก็ดี อังกฤษคงตั้งหลักที่จะยึดพม่าไว้เป็นเมืองขึ้นนิรันดร ไม่

ปล่อยให้หลุดมือไป ส่วนในตอนท้ายท่วนจฉัยชื่อเพลงนั้น เกล้ากระ-
หม่อมรับรองได้ว่าถูกทุกเพลง เว้นแต่เพลงฝรั่งต้นเพลงเดียว ยัง
ไม่เคยได้เห็นหรือได้ยินว่ามี นักหาชื่อเพลงอะไรที่จะใกล้กับคำนักหา
ไม่พบ

ในคราวนี้ได้ถวายจดหมายการทำศพชายถึก โดยพิสดารมา เพื่อให้
ให้ทรงทราบฝ่าพระบาทพร้อมทั้งรูปถ่าย ๑๐ รูป เพื่อประกอบจดหมาย
ให้ทอดพระเนตรเห็นความเป็นไปชัดขึ้นด้วย ได้จดบันทึกมาถวายที่หลัง
รูป รูปถ่ายในการนี้มีอีกที่ยังพิมพ์ไม่แล้วจะได้จัดส่งมาถวายในภายหน้า
ความลับอันจะเขียนลงในจดหมายนั้นไม่ได้มีอยู่ จะกราบทูลให้
ทรงทราบในที่นี้

๑. ปะรำเผาศพซึ่งคิดทำให้แปลกไปนั้น โดยเจตนาคิดจะทำ
ให้ง่ายแต่กลับกลายเป็นยากไปเสียอีก เพราะคนที่ใช้ให้ทำไม่เข้าใจ
ความประสงค์หลงไปทางข้างจะทำให้งามดี เพราะเคยทำมาแต่อย่างนั้น
อดอัดใจนึกขึ้นได้ในภายหลัง จับถาวรเข้าเป็นผู้กำกับการจึงเป็นไปได้
สมประสงค์ แม้กระนั้นลางอย่างก็ไม่เป็นไปได้ด้วยกลับตัวไม่ทัน จะทูล
ถวายตัวอย่างลางประการเพื่อจะได้เข้าพระทัย เช่นกระเช้ากล้วยไม้มี
มีครรับจัดมาให้ ถ้าหากว่ากระเช้าเดิมเป็นอย่างไรส่งมาให้อย่างนั้น
ก็จะถูกประสงค์ที่สุด แต่หาเช่นนั้นไม่ เขาเห็นว่ากระเช้าเก่าคร่ำคร่า
สกปรก อุตส่าห์หาซื้อกระเช้าดินที่เป็นของใหม่มา ย้ายต้นกล้วยไม้ลง
กระเช้าใหม่เพื่อให้สดใสดูงาม เช่นนี้เป็นต้น แต่เราไม่ต้องการงาม

๒. กระบวนศพเวียนเมรุ เกล้ากระหม่อมได้สั่งแต่ให้พระงั่วเดินนำศพ และให้หญิงอีพาลูกเดินตามศพ คนอื่นไม่กล้าสั่งเขา เพราะไม่รู้ใจเขาว่าใครจะรังเกียจหรือไม่รังเกียจ แต่ครั้นถึงเวลาเช้าพี่น้องก็พากันเดินตามหมด เป็นเหตุให้เกิดความบีบีอย่างยิ่ง แต่ลำดับในกระบวนเดินไม่ค่อยเป็นระเบียบทุดไปเสียหน่อย เพราะไม่ได้เตรียมจัดนัดหมายกันไว้เสียก่อน

๓) แขกที่มามีเกณฑ์จำเพาะแต่ที่รู้จักคุ้นเคยกับผู้ตาย แม้กระนั้นก็ไม่ได้กร่องแกร่ง มีคนใหญ่คนโตมามาก แม้มีตรที่อยู่ไกลถึงชลบุรีและศรีราชาก็อุตส่าห์พยายามเข้ามาส่งสการศพ

๔) มีความยินดีที่พวกอันมิใช่ญาติมิตร เช่นช่างชักรูปของหนังสือพิมพ์เป็นต้นมิได้มีมาแผ้วพานเลย

มีเรื่องอันเนื่องด้วยงานอยู่เรื่องหนึ่ง ซึ่งอยู่ข้างจะสนุกขบขันยังมีพระคุณฯ สร้อยชออะไรก็ไม่ทราบ เข้าใจว่าเป็นผู้พิพากษา เห็นจะมาเผาศพชายถึก ชอบใจประโคมที่เผาศพ อยากได้ใช้เผาศพมารดาเขา ซึ่งเป็นอุบาสิกาอยู่ในวัดนรนารถ ศพฝังไว้ที่วัดนั้น จึงเข้าหาพระครูศรีจันทร์เจ้าอาวาส ให้เป็นนายหน้าขอประโคมไว้ ครั้นเสร็จงานแล้วเราจะไปรื้อ พระครูศรีจันทร์ก็ขอ เกล้ากระหม่อมก็ยกถวาย ทีนจะกล่าวถึงพระยาธรรมจรรยา จะทำการเผาศพภรรยา คนที่เป็นมารดาพระสราภัยและพระมหามนตรี เผารวมกับลูกสาวด้วยเป็นสองศพ ศพฝังอยู่ที่วัดนั้นเหมือนกัน จึงทำการปลูกเมรุสมัยใหม่ขึ้นใหญ่ถนัดใจทางสนามด้านตะวันออก มีแต่ฐานสองชั้นไม่มีเสาไม่มีหลังคา เมรุนี้ทำขึ้นแต่ก่อน

เกล้ากระหม่อมยกปะรำแล้ว ครั้นท่านทราบว่าเกล้ากระหม่อมจะทำ
การศพท่านก็หนัก เกรงว่าจะเกะกะ เกล้ากระหม่อมก็ปลอบท่านว่าไม่
เกะกะเลย ของท่านอยู่ทางสนามตะวันออก เกล้ากระหม่อมทำการอยู่
สนามตะวันตก ไม่ก็ดอะไรกัน เรื่องก็เป็นอันระงับไป ครั้นเกล้า
กระหม่อมทำงานเสร็จแล้ว ท่านจะเห็นเกล้ากระหม่อมทำงานนั้น
ร่มรื่นดี เพราะอยู่ทางสนามตะวันตก แต่พอบ่ายมากหน่อยก็ร่มรื่น
ด้วยบังเงาการเปรียญและหอสวดมนต์ทั้งกุฏิเจ้าอาวาส อันตั้งเป็นแถว
อยู่ติดต่อกันไป ส่วนเมรุของท่านนั้นตากแดดจนค่ำไม่เป็นทำเลอันดี
ท่านจึงไล่ให้พระครูศรีจันทร์ รอประชุมซึ่งของเกล้ากระหม่อมไว้นั้นไปเสียให้
พ้น ท่านจะรอเมรุของท่านมาปลูกใหม่ลงแทนที่ น่าสงสารพระครู
ศรีจันทร์เห็นจะอึกอักไม่น้อย รับภารพระดูๆไว้ งานก็ยังไม่ได้ทำ
เจ้าของวัดก็มาไล่ให้รีบ ในที่สุดท่านก็ตาย ว่าของใครปลูกแล้วที่ไหนก็
ให้อยู่ที่นั่น จะรอจะย้ายอย่างไรกันหาควรไม่ ตกลงก็ได้ทำไปตามที่
ต่างคิดไว้แต่เดิมทั้งสองราย บุญหนักหนาที่พระยาธรรมจรรยาไปเลือก
ทำชนทางสนามตะวันออก ถ้าเลือกทำชนทางสนามตะวันตกแล้ว รูป
งานของเกล้ากระหม่อมก็เสียหมด ทำไม่ได้ เพราะท่านปลูกสร้างก่อน
แต่กำหนดงานอยู่ภายหลัง

ข้อที่ทรงพระดำริคาด ว่าพระยาศรีสุริยราชจะจัดรับเกล้ากระหม่อม
ที่ตกของท่านนั้นถูกต้อง และที่ทรงพระดำริจะได้กรมหมื่นเทวงศ์เป็น
เพื่อนพูดนั่นก็จริง และยิ่งไปกว่านั้น แม้หญิงจงซึ่งอยู่ ณ สำนักศิศกุล
ภายหลังก็ย้ายไปอยู่บ้านกรมหมื่นเทวงศ์ เพราะเธออยู่ที่สำนักศิศกุล

คนเดียวว้าเหว่ใจ ครั้นถึงเวลาเกล้ากระหม่อมจะกลับกรุงเทพ ฯ เธอก็
พลอยตามกลับด้วยกัน ตัดวันที่เธอตั้งใจกลับสั้นเข้าไปวันหนึ่งเพราะ
เรื่องหาเพื่อนทั้งนั้น

ตามที่กราบทูลมาในหนังสือฉบับก่อน ว่าได้สั่งให้ลูกชายเจริญ
ใจไปดูเมรุทหารเวลาเมื่อเช้าทำงานนั้น กลับจากหัวหินถามดูได้ความว่า
ไม่ได้ไป อาการเจ็บไข้อะไรก็เคลื่อนคลายไปแล้ว แต่ยังเซ็นออกจากอู่
ยาก ที่สั่งไว้ให้ไปดูก็เป็นการเซ็น วันขึ้นปีใหม่แม่เซ็นให้ไปเซ็นชื่อ
ถวายพระพรก็ไปไม่ทันเวลา เขาเก็บสมุดเลิกกันเสียแล้ว

เมื่อวันที่ ๘ พระองค์เจ้าธานีมารดน้ำสงกรานต์ เธอบอกว่าสมเด็จ
พระพันวัสสาเสด็จไปประทานน้ำสงกรานต์แก่คุณย่า เธอกราบทูลถามว่า
รู้เจ้าเรียกอะไรตรัสบอกว่าเรียก พระสกุล

หมู่นี้เจ้านายจะไปต่างประเทศหลายองค์ กำหนดในวันที่ ๑๐ นี้
รายหนึ่งพระนางลักษมีจะไปยุโรป พร้อมด้วยหม่อมเจ้าบรรเจิดวรรณ-
วรางค์กับหม่อมเจ้าทองต่อ ว่าเพื่อจะไปดูราชาภิเษกในเมืองอังกฤษ และ
ดูแสดงพิพิธภัณฑ์ที่เมืองปารีส อีกรายหนึ่งพระนางสุวัทนาจะพาสมเด็จ
เจ้าฟ้าเพชรรัตน์ไปประพาสเกาะชวามลายู พระองค์เจ้าธานีจะเป็นผู้นำ
เสด็จ และหม่อมเจ้าหญิงสิบพันพารเสนอ กับหม่อมเจ้าหญิงเสมอภาค
ตามเสด็จ จะเสด็จไปทางเรือประพาสชวาก่อน ขากลับจะประพาส
มลายู ที่สุดก็คงมาปีนัง ฝ่ายพระองค์ท่านคงต้องรับเสด็จ.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระยา

จดหมายแต่งการศพหม่อมเจ้าตระหนักนิธิผล
ที่วัดนรนารถสุนทริการาม
พ.ศ. ๒๔๗๙

-เตรียมการ-

๑. ซ่อมการเปรียญหลังหนึ่ง ใช้เป็นที่ตั้งศพทำบุญ ในนั้นจัดตั้งชั้นกระจก ๒ ชั้นรองหีบทอง ตั้งฉัตรเบญจา ๔ คัน ตั้งธรรมมาสน์

๒. ซ่อมศาลาหน้าวัดสองหลัง หลังตะวันออกใช้ตั้งปีพาทย์ประโคม หลังตะวันตกใช้เป็นที่รับแขกผู้หญิง

๓. ปลูกปะรำที่เผาศพหลังหนึ่ง เยื้องหน้าศาลาการเปรียญไปทางทิศใต้ ในหมู่ต้นไม้ ใช้เสาทบเปลือกสี่ต้น เบื้องบนทำโครงไม้ไผ่เป็นหลังคาปะรำ เบื้องล่างยกพื้นมีกะไดลงสี่ด้าน ทั้งหมดนี้ได้ทาสีหรือหุ้มผ้าตกแต่งแต่ด้วยพฤกษชาติ แม้ม่านบังเพลิงซึ่งจำจะต้องมีก็ใช้ผ้าสีหญ้ามานเพื่อให้เข้ากับสีต้นไม้ ตัดเถาวัลย์เปรียงมาผูกแนบเสาต่างเถาไม้เลอย บนหลังคาปะรำสะสุมด้วยใบไทรเสียบดอกตรุษจีน และแขวนกระเช้ากล้วยไม้อันมีดอกดีดสีมุมปะรำตั้งกระถางต้นไม้ทั้งใบไม้ดอกเสียดแทรกกันเป็นฐานปะรำ

๔. ต่อหีบลองในขนาดเล็กหุ้มผ้าขาว ยาว ๑ เมตร กว้าง ๔๕ เซนติเมตร รูปผายเบื้องบนแบบบุราณ และทำแครรองหีบสำหรับหัวขนาดเล็กพอดีกันกับหีบ

๕. แต่งต้นไม้ในจังหวัดที่ทำการด้วยโคมญี่ปุ่น และโคมให้แสงสว่างซึ่งเรียกว่าโคมแสงจันทร์

๖. จัดโต๊ะเก้าอี้ตั้งในลานวัดจังหวัดที่มีงานเป็นหมู่เป็นหย่อมอย่างอุทยานสโมสร สำหรับแขกที่จะมาในงาน

๗. พิมพ์หนังสือเรื่องกฎมนเทียรบาลพม่าสำหรับแจกญาติมิตรในงานศพ

๘. ทำกล่องศิลาสำหรับบรรจุอัฐิ

– ทำการ –

วันที่ ๒๐ มีนาคม นายงานของเจ้าภาพกั้นม่านวงรอบที่ฝังศพแล้วขุดดินขึ้นจนถึงหีบศพ มอบให้แก่พนักงานสนมพลเรือนรับหน้าที่ทำการต่อไป

เวลา ๑๗.๓๐ นาฬิกา ญาติสกุลไชยันต์กับสกุลจิตรพงศ์ไปประชุมพร้อมกัน หม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตรทอดผ้าขาว ๔ พับทิปากหลุม พระสงฆ์วัดนรนารถชักบังสุกุลแล้วพนักงานสนมพลเรือนถ่ายศพจากหีบที่ฝังดินลงหีบใหม่ หัวแคร่คนขึ้นบนศาลาการเปรียญบรรจุลงหีบลองในลงในหีบทองพร้อมทั้งแคร่ ปิดฝาคลุมผ้าเยียรบับ ตั้งเครื่องประดับชั้น มีพานและช่อดอกไม้ ทั้งเชิงเทียนไว้พร้อมสรรพ

วันที่ ๒๑ มีนาคม เวลาเพล ญาติสกุลไชยันต์และจิตรพงศ์ช่วยกันทำอาหารมาคนละสิ่งสองสิ่งเลี้ยงภิกษุสามเณรวัดนรนารถทั้งวัด เลี้ยงบนศาลาการเปรียญจำเพาะแต่พระสงฆ์ผู้ใหญ่ ๑๐ รูป นอกนั้นส่งอาหารไปถวายฉันที่กุฏิ กับเลี้ยงพระสงฆ์ซึ่งนิมนต์มาประจำสวดพระอภิธรรมอีก ๔ รูปด้วย

ตั้งแต่เวลาเที่ยงแล้วไป มีการสวดพระอภิธรรม และญาติทั้งหลายต่างก็ทำบุญอุทิศกุศลไปให้ตามควรแก่ปรารถนา

เวลา ๑๖ นาฬิกา เจ้าพ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ทรงธรรมกัณฑ์หนึ่ง สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ถวาย เมื่อจบลงพระราชาคณะฐานาเปรียญ ๑๐ รูป (นิมนต์เกณฑ์ที่คุ้นเคยกับผู้มรณะ) สวดสดับปกรณ์ แล้วทรงประเคนไทยธรรมทอดผ้าไตร พระสงฆ์ทั้งนั้นพร้อมด้วยท่านผู้แสดงธรรมชักบังสุกุลแล้วถวายอนุโมทนา

ในขณะนั้นญาติมิตรแห่งผู้มรณะเนืองกันมา ที่ขึ้นไปโมทนากุศลบนศาลาการเปรียญก็มี ที่นั่งอยู่ณ ลานวัดก็มี แล้วแต่ใจปรารถนา

เวลา ๑๗ นาฬิกา เจ้าพ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ทรงทอดผ้าไตรเชิญเสด็จสมเด็จพระสังฆราชเจ้าทรงชักบังสุกุล แล้วพนักงานสนมพลเรือน ๔ คน ยกแคร่รองหีบ ลองในขนจากหีบทอง คลุมดอกไม้ปกหีบอย่างดอกไม้คลุมผ้าไตร แล้วลงจากศาลาการเปรียญ หม่อมเจ้าพระเภรารตเดินนำหน้าหีบศพ ญาติหญิงชายสกุลไชยันต์กับจิตรพงศ์เดินตาม หมู่กลองชะนะยืนที่ประโคมโดยเกียรติยศ เวียนประรำโดยอุตราวัต ๓ รอบ แล้วยกศพขึ้นตั้งบนเชิงตระกอน อันเชิงตระกอนนั้นทำแก้ไขผิดไปจากปกติ ฐานหุ้มผ้าขาวปิดกระดาษทองน้ำตะโกที่บัวประกอบบนล่าง ตารางนั้นตัดเสาคงเหลือแต่ตอหม้อประกอบกาบหยวกไม่มีเพดาน หม่อมเจ้าประโลมจิตรทอดผ้าไตรปากหีบ ๔ ไตร พระสงฆ์วัดนรนารถชักบังสุกุล

ระหว่างเวลานั้น พวกเจ้าภาพได้แจกหนังสือกับพัดด้ามจิวให้แก่ผู้ที่มาในงาน

เวลา ๑๗.๓๐ นาฬิกา เจ้าพ่ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ทรงจุดเพลิงหลวงพระราชทานที่ศพ กลองชนะตีประโคม แล้วทรงทอดเครื่องฌมาศพ ของพระบรมวงศ์ผู้ใหญ่และของพระองค์เอง ต่อนั้นไปเหล่าญาติมิตรก็ขนส่งสการศพทั่วไป ตลอดถึงพระภิกษุสงฆ์

ตั้งแต่เวลา ๑๘.๐๐ นาฬิกาเป็นต้นไป ญาติมิตรก็ประกอบการกุศลอุทิศให้ต่อไปอีก จนกระทั่ง

เวลา ๒๒ นาฬิกา หม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตรมิเทศนากัณฑ์หนึ่ง พระครูศรีจันทรคุณเจ้าอาวาสวัดนรนารถแสดงธรรม จบแล้วพระถานาเปรียญแห่งวัดนั้น ๔ รูปสวดธรรมคาถา ถวายไทยธรรมและทอดผ้าพระสงฆ์ทั้งนั้นชักบังสุกุลอนุโมทนา

เวลา ๒๒.๔๕ นาฬิกา เจ้าพ่ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ทรงรดน้ำมะพร้าวแก้วล้างหน้าศพ แล้วเจ้าพนักงานสนมพลเรือนเบิดไฟญาติที่สนิทพากันขนส่งสการศพอีกเป็นครั้งที่สุด

วันที่ ๒๒ มีนาคม เวลา ๗.๐๐ นาฬิกา เดินสามหาบเวียนปะรำที่เผา สามหาบนั้นจัดแผกไปจากที่เคยทำกันมา ในสิ่งของยกเลิกหม้อข้าวเชิงกราน เพราะเชิงกรานนั้นเขาไม่ทำขายกันเสียแล้ว ใช้ชามข้าวอันหุงเสร็จแทน วางลำดับไว้ในที่ต่อผ้าไตรหน้าหาบสำรับ คนเดินสามหาบใช้ทั้งชายหญิง มีบุตรบุตรีแห่งผู้มรณะ ๖ คน กับหลานของหม่อมมารดาอีก ๓ คน จัดเป็นลำดับดังนี้

สำรับที่ ๑ ม.ร.ว. หญิงยิ่งวัน ถือผ้าไตร
ม.ร.ว. หญิงวิสาขา ถือชามข้าว
นายใหญ่ ยุกตเสวี หาบสำรับ

สำรับที่ ๒ ม.ร.ว. ชายสาฎก ถือผ้าไตร
ม.ร.ว. ชายสำพันธ์ ถือชามข้าว
หลวงยุกตเสวีวัฒน์ หาบสำรับ

สำรับที่ ๓ ม.ร.ว. ชายเฉลิม ถือผ้าไตร
ม.ร.ว. หญิงทวี ถือชามข้าว
นายป๋อ ยุกตเสวี หาบสำรับ

เดินสามหาบแล้ว หม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตรทอดผ้าไตรบนรูปแจง พระศาสนโสภณวัดมกุฎกษัตริย์ พระราชกวีวัดเทพศิรินทร์ กับพระครูศรีจันทรคุณวัดนรนารถชักบังสุกุล แล้วหม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตรเก็บอัฐิบรรจุกล่องศิลา พนักงานสนมพลเรือนรวมอังคารลงโลงลายคราม นำอัฐิอังคารขึ้นไปตั้งเหนือม้าหมู่บนศาลาการเปรียญ

สมเด็จเจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ทรงประเคนสำรับ ๓ หาบเลี้ยงพระสงฆ์ ๓ รูป และหม่อมเจ้าถาวรมงคลวงศ์ประเคนสำรับเลี้ยงพระสงฆสวดพระอภิธรรมอก ๕ รูปทบนศาลาการเปรียญ ครนเลี้ยงแล้ว หม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตรกับบุตรบุตรีทอดผ้ากับย่าม พระสงฆ์ซึ่งสวดพระอภิธรรมกับพระสงฆ์ทั้งวัดนรนารถชักบังสุกุล

เวลา ๘ นาฬิกา หม่อมเจ้าหญิงดวงจิตร พาอัฐิตามสมเด็จ
เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์กลับตำหนักคลองเตย ส่วนอังคารนั้น
มอบฝากพระครีจันทรคณไว้ที่วัดนรนารถ เพื่อผสมซีเมนต์หล่อเป็น
แท่ง และจะได้นำไปบรรจุไว้ ณ ที่บรรจุ ในตึกไชยันต์โรงเรียนวัด
ราชาธิวาสสืบไปในวันหน้า

– หมายเหตุ –

๑. ประวัติเผาศพมีคนชอบชมกันมาก

๒. กระบวนศพเดินเวียนประวัติได้นัดไว้เพียงให้หม่อมเจ้าพระเพลารถเดินนำ และหม่อมเจ้าหญิงประโลมจิตรพาบุตรบุตรเดินตามเท่านั้น นอกจากนั้นพากันเดินตามด้วยใจสมัครแห่งตนเองควรจะสรรเสริญ

๓. การกระทำทุกอย่างมีคนชมว่าเรียบร้อย ราวกับว่าได้ซักซ้อมแล้ว ข้อนเป็นความดีของเจ้าพนักงานที่มีความชำนาญการ พังเข้าใจง่าย ปฏิบัติได้สมดังประสงค์ ไม่มีเคลือนคลาด

๔. มีสิ่งซึ่งควรสรรเสริญอีก ที่พระสงฆ์วัดนรนารถสันทั้งวัดต่างมีใจเออเพื่อพร้อมเพรียงกันช่วย โดยประสงค์ให้การเป็นไปสำเร็จด้วยดีทุกประการ

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

พระ

บ้านซินนามอน บีนัง

วันที่ ๑๔ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๘๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

ลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๐ เมษายน กับรายการและรูปฉายงานศพชายถึกที่ประทานมา หม่อมฉันได้รับแล้ว

สังเกตดูแบบปะรำเผาศพที่โปรดให้ทำแผลงแปลกมาก เสียดายแต่นายงานผู้สร้างชั้นแรกไม่เข้าใจลักษณะที่ทรงพระดำริถ่องแท้ ถ้าทำตรงตามแบบที่ทรงพระดำริจะงามขึ้นอีกมาก ถึงกระนั้นก็น่าชมว่าแผลงไม่เสียหลัก หม่อมฉันเคยเห็นรูปฉายงานเผาศพในหนังสือพิมพ์ฉบับหนึ่งมาไม่ช้านัก (บางทีท่านก็จะได้ทอดพระเนตรเห็นแล้ว) เขาทำ(อะไรเรียกไม่ถูก) ใส่ศพทรงสัณฐานกลมปากเป็นกลีบบัวเบิดเผยคล้ายกับกระโถนปากแตร ในรูปฉายนั้นมีคนถือดังทงยืนชมาลงไปทางปากจากข้างบนเหมือนกับทิ้งของลงกระโถน แต่ข้างล่างจะมีที่วางรูปเทียนหรือไม่สังเกตไม่เห็นในรูป อย่างนั้นหม่อมฉันเห็นว่าเปลี่ยนเสียหลัก

กระบวนแห่ศพเวียนปะรำ ถ้ามีแต่พระงั่วนำกับหญิงอและลูกตามศพดังทรงพระดำริแต่เดิม คงจะจับใจคนมาก แต่ยากที่จะห้ามผู้อื่นซึ่งเป็นญาติสนิทและมีน้ำใจรักมิให้เข้าเดินตามความประสงค์

กระบวนแห่ ๓ หาบนั้นน่าเอ็นดูมาก เด็กเหล่านี้คงสมัครทิ้งนี่ที่พระองค์ธานีไปทูลถามได้ความมาจากสมเด็จพระพันวัสสาตรัสบอกว่า “รก” เจ้านายเรียกว่า “พระสกุล” นั้นถูกเป็นแน่แล้ว คิดดูก็ดีหนักหนาที่ท่านทรงโวยวายสับสวนขึ้นและพระองค์ธานีถามถูกแหล่ง หาไม่คำนั้นก็คงสูญ นอกจากสมเด็จพระพันวัสสาเห็นจะไม่มีผู้อื่นรู้แล้ว

เมื่อวันอาทิตย์ที่ ๑๑ เดือนนี้ พระนางลักษมีมาถึงปีนัง เจตนาของเธอจะตรงไปเมืองสิงคโปร์ด้วยรถไฟในค่ำวันนั้น เวลารถหยุดพักอยู่ไม่ถึง ๒ ชั่วโมง เธอมีแต่พระทัยอุตส่าห์มารดน้ำสงกรานต์ประทานหม่อมฉันด้วยกันกับหญิงแต๋ว แล้วไปเสวยเย็นที่โฮเต็ล แล้วก็ต้องรีบข้ามกลับไปสถานีไปร หม่อมฉันรู้สึกซาบพระทัยมาก แต่เจ้าทองต่อนั้นไม่ได้มาหาหม่อมฉัน ได้ยินแต่ว่าไปเฝ้าพระองค์หญิงอาภา

พระองค์ท่านได้บอกหม่อมฉันว่า พระนางสุวัฒนากะโปรแกรมจากลับจากชวาจะมาแวะปีนัง (ซึ่งเธอเองได้เคยตามเสด็จสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ มาแล้ว) เพื่อจะให้เจ้าพ้าหญิงมารดน้ำสงกรานต์ที่ซินนามอนฮอลประทานหม่อมฉัน แต่หม่อมฉันนึกเกรงอยู่ว่าจะไม่สามารถรับให้พักก็ได้ เพราะเมื่อสมเด็จพระพันวัสสาเสด็จกลับแล้ว เจ้าของบ้านจะซ่อมแซม พวกหม่อมฉันเองก็จะต้องแปรสถานไปอยู่บนเขาในระหว่างนั้นสัก ๑๕ วัน แต่เวลานั้นยังไม่ทราบว่าเธอกะจะมาถึงปีนังวันไร

เวลานั้นพวกหม่อมฉันกำลังอลหม่านในการจัดรับเสด็จสมเด็จพระพันวัสสา ซึ่งจะเสด็จมาถึงพรุ่งนี้ ตัวหม่อมฉันจะย้ายไปอยู่ตกหลังในในวันนั้น เพื่อจัดห้องที่หม่อมฉันอยู่ถวายเป็นที่ประทับ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

ตุ๊ ๑๖ สหัสสเทพ

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๓ เมษายน ๒๔๘๐

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

บัดนี้ได้ฤกษ์ที่จะส่งสมุดกฎมนเทียรบาลพม่ามาถวาย ด้วยชายดิศจะตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาออกมา จึงฝากมาถวายหมดด้วยกัน ๑๕ เล่ม มีเจตนาถวายจำเพาะพระองค์ฝ่าพระบาทเล่ม ๑ ได้ทำปกหุ้มหนังสือและลงลายมือมาในต้นสมุดเล่มนั้นด้วย กับของพระบารมีเป็นที่ระลึกที่พึงได้ทรงพระเมตตาโปรดแจกสมุดนอกนั้นประทานแก่ผู้มีชื่อเหล่านี้ด้วย

๑. พระองค์เจ้าประเวศวรสมัย
๒. กรมขุนสิงหวิกรมเกรียงไกร
๓. พระองค์เจ้าอาภาพรรณี
๔. พระองค์เจ้ามยุรฉัตร
๕. หม่อมเจ้าวิบุลยสวัสดิวงษ์
๖. หม่อมเจ้าพูนพิสมัย
๗. หม่อมเจ้าพิลัยเลขา
๘. หม่อมเจ้าพัฒนาย
๙. พระยามโนปกรณนิติธาดา

ยังอีก ๕ เล่มถวายไว้เป็นอาไหล่ จะโปรดประทานแก่ผู้ใดหรือจะทรงทำอะไรก็ได้แล้วแต่จะโปรด แล้วถ้าต้องพระประสงค์อีกก็จะ

ถวายได้อีก ด้วยไม่ได้ถูกตีชิง เสียใจที่หนังสือไม่สู้เรียบร้อยดี ที่ตัว
หนังสือฝรั่งเป็นเสียมากเปรอะปริ่งไป แต่ก็ต้องให้อภัยเพราะโรงพิมพ์ที่
ตีพิมพ์หนังสือนี้ ไม่มีเครื่องหล่อตัวพิมพ์หนังสือฝรั่งได้เอง ต้องซื้อ
เขามาใช้ ใช้หลายหนมาแล้วตัวก็เยินไปทำให้เส้นไม่เรียบร้อย

เมื่อวันที่ ๑๒ พระองค์เจ้าประดิษฐ์ฯ เสด็จมาประทานน้ำสงกรานต์
เอาหนังสือมาประทาน ๒ เล่ม เรียกชื่อว่า พระราชธรรมเนียมลาว
ล้านช้างเล่ม ๑ กับอุบัติบรมจักรลาว และวิเคราะห์ศัพท์ว่าล้านช้างอีก
เล่ม ๑ เป็นของพระ (ภิกษุ) ทองพูน ศรีจักร ผู้เป็นชาวล้านช้างเก็บ
เรี่ยไรเรียงขึ้น ตีพิมพ์แจกในงานศพมารดา เกล้ากระหม่อมได้พลิกดู
อย่างลวก ดูเหมือนเล่มที่กล่าวแรกจะดีมาก เกล้ากระหม่อมได้แนะนำ
แล้วว่าฝ่าพระบาททรงใฝ่พระทัยอยู่ในทางโบราณคดีมาก หากได้ทรง
รับสักฉบับหนึ่ง เห็นจะพอพระทัยมากทีเดียว ควรจะส่งไปถวายสัก
ฉบับหนึ่ง เธอก็รับว่าจะส่งมาถวาย ถ้าไม่เป็นไปได้ เกล้ากระหม่อม
จะส่งฉบับที่เกล้ากระหม่อมได้รับมาถวายทอดพระเนตร

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พระ

◎ ◎ ◎

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑๗ เมษายน ๒๔๘๐

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรงฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๙ เมษายน ได้รับประทานแล้ว

ขออนุโมทนาพระกุศล ซึ่งได้ทรงประชุมบูชาพระพุทธรูป และ
พระบรมรูปในวันที่ ๖ นั้น อันเป็นทางกระทำโดยกตเวทาคุณ ควร

แก่บัณฑิตจะพึงปฏิบัติอย่างยิ่ง ส่วนทางกรุงเทพฯ เกล้ากระหม่อมก็พร้อมด้วยภรรยาและบุตรหลาน ไปนมัสการถวายบังคมพระบรมรูปที่ปราสาทพระเทพบิดร กับทั้งพระบรมรูปที่ปฐมบรมราชานุสรณ์ด้วยเหมือนกัน ที่ปฐมบรมราชานุสสรณ์นั้น ได้ทำโคมพวงมาลาไปตั้งถวายบูชาด้วย ดั่งได้เกิดความชลุกชลักประดักประเดิดเป็นอันมาก เช่นได้กราบทูลรายงานมาในหนังสือฉบับก่อนนั้นแล้ว

เมรุคุณหญิงนิ่ม ไกรเพชร นั้น ทำเป็นตึกฝรั่งหลังคาตัด อาจรับประกันก็ได้ว่าผู้ออกแบบไม่ได้เอาอย่างเมรุหม่อมเฉื่อยมาทำ เพราะผู้ออกแบบเกิดไม่ทันเห็นเมรุนั้น คงจะเอาอย่างการปลูกสร้างสมัยใหม่ซึ่งทำกันอยู่ในสมัยนี้เอง เช่นเมื่องานฉลองรัฐธรรมนูญ การปลูกสร้างร้านรวงทั้งหลายทำปลอม เป็นตึกห่อคอนกรีตหลังคาตัดเกือบทั้งสิ้น ที่ทำหลังคาตัดก็เพราะปกติร้านมักเป็นปะรำ หากจะทำหลังคามุงกระเบื้อง ก็เห็นจะทำปลอมให้เหมือนได้ยากอยู่

ตามที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ต้องพระทัยตรัสชมที่ไว้อัฐิหม่อมเฉื่อยนั้น จำจะต้องถูกพระทัยอยู่เอง ด้วยฝ่าพระบาททรงพระดำริ ให้ทำโดยชอบ เพราะของใหญ่เป็นเครื่องประดับศพ เมื่อทำร่นเล็กลง เป็นเครื่องประดับกระดูก ก็ย่อมเป็นของควรโดยทางที่เป็นมาได้แน่วกัน จะต้องดีกว่าแพเป็นแน่นอน เพราะว่าแพเป็นที่อย่างคนไม่ใช่เครื่องประกอบศพหรือเป็นเครื่องประดับกระดูก

เวลานี้เขากำลังทำที่ใส่ศพให้แปลกประหลาด ประกวดประชันกัน เช่นรายหนึ่งทำวันเดียวกันกับงานศพชายถึก ทำเป็นพานรองดอกบัว

บานตั้งบนแท่นเบื้องที่ใส่ศพ เกล้ากระหม่อมได้ถามผู้ที่ไปเห็นมา ว่าเอาศพไว้ที่ไหน ไว้ที่ดอกบัวหรือที่พาน หรือที่แท่น ผู้ที่เห็นก็ไม่สามารถจะบอกได้ แล้วยังได้ยินมาว่าวันที่ ๑๙ ก็จะมีงานศพอีก งานนั้นที่ใส่ศพจะทำเป็นสังข์มังศรีรอง เกล้ากระหม่อมก็นึกอ่อนใจ ด้วยศพนั้นเคยใส่หีบ จะคิดทำให้วิจิตรพิสดารประการใดก็ควรจะให้เป็นหีบ ซึ่งจะทำที่ใส่ศพเป็นกระโถนคนทีอะไรไปนั้นเห็นไม่ไหว

ตามควรในลายพระหัตถ์ ปรากฏว่าต้องพระประสงค์จะใคร่ทอดพระเนตรเห็นรูปฉายสิ่งต่าง ๆ ในงานศพชายถึก กับทั้งต้องพระประสงค์จะใคร่ทอดพระเนตรเห็นหนังสือแจกด้วยนั้น หนังสือถวายลงวันที่ ๑๐ ได้เขียนจดหมายรายงานโดยละเอียดส่งถวายมากับรูปฉายด้วยแล้ว และได้ส่งหนังสือแจกให้ชายดิศนำมาถวายเมื่อเธอออกมาวันที่ ๑๔ นั้นแล้ว หวังว่าบ่านี้คงจะได้ทอดพระเนตรเห็นหมดแล้ว ปะรำที่ชมกันว่างามนั้นเพราะเหตุด้วยใบไม้ดอกไม้สีต่าง ๆ สลับซับซ้อนกัน อันจะดูรูปฉายเห็นไม่ได้ ด้วยถ่ายติดเป็นสีเดียว ในคราวนี้ได้ถวายรูปมาอีก ๑๓ แผ่น ตามที่ทูลไว้ว่ายังพิมพ์ไม่เสร็จ ได้จดบันทึกไว้ที่หลังรูปเพื่อได้ทราบฝ่าพระบาทด้วยแล้ว

ข้อความในลายพระหัตถ์ ซึ่งตรัสถึงหนังสือเรื่องขนช้างขนแผนมีเรื่องคนคุกเป็นข้อใหญ่นั้น ทำให้เกิดสงสัยขึ้นในใจ ว่าการเลี้ยงนักโทษแต่ก่อนนั้นเขาทำอย่างไรกัน ไม่ใช่มีแต่นักโทษคุก นักโทษตารางก็ยังมีอีกในที่ต่าง ๆ มาก ไม่เคยทราบว่ามีการเบิกจ่ายเบี้ยเลี้ยงนักโทษ

ที่ไหนเลย สันนิษฐานว่าการกินของนักโทษนั้นญาติต้องส่ง ถ้าไม่มี
ญาติพัศดีให้กินบ้าง สมมตว่าตามราคางานซึ่งเกณฑ์ให้ทำของ เช่น
ที่เขาเล่ากันว่านักโทษทุกคนถูกเกณฑ์ให้สานกะบุง วันหนึ่งคนละใบถ้า
สานไม่เป็นเอาสองใบ

หนังสือเรื่องขุนช้างขุนแผนดีอย่างไร บ่วยการที่จะกราบทูลเพราะ
ตระหนักในพระทัยอยู่หมดแล้ว แต่เห็นประหลาดที่ความรู้สึกกันว่าดีใน
หนังสือแต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้ผิดกันมาก หนังสือแต่ก่อนถ้าแต่งให้เห็นจริง
ที่ความเป็นไปในบ้านเมืองแล้วจัดว่าเป็นหนังสือดี เดี๋ยวนี้ถ้าแต่งให้เมือง
ไทยเป็นเมืองฝรั่งแล้วจัดว่าดี ไม่ต้องมีความจริงอยู่ในนั้น

ขอทูลรายงานการตรวจปราสาทแสดงพิพิธภัณฑ์ปาริส ได้ขอ
แบบเขามาดูได้มาทั้งแบบกระดาษเขียวและรูปถ่าย ตรวจเห็นปราสาท
นั้นเล็กมาก เป็นจตุรมุขยื่นออกไปเพียงทิศละ ๖๐ เซ็นติเมตร เสมอ
กันทั้ง ๔ มุข มีขนาดจากที่สุดแห่งมุขอันตรงกันข้ามเพียง ๔.๔๐ เมตร
เท่านั้น (ใกล้กับ ๙ ศอก) ภาคหลังคาเห็นว่าเอามาแต่พระที่นั่งจักร์
มหาปราสาท ภาคเรือนเสาเอามาแต่แบบเมรุ ดูไม่ค่อยดีที่เอาของ
ใหญ่มาทำของเล็กไม่เหมาะเลย เป็นเรือนตุกตามากกว่าเป็นเรือนที่ใช้
การ ในแบบมีฐานสามชั้น แต่ในรูปฉายมชั้นเดียว เขาว่าอีกสอง
ชั้นให้ไปทำเติมเอาที่เมืองนอก กลางปราสาทตั้งบุษบกรองม้าขาวุ้ม
สามชั้น คงจะได้ตามบุษบกรองแว่นฟ้ามา บุษบกนั้นว่าเป็นของเก่า
ซึ่งหม่อมเจ้าอิทธิเทพสวรรค์ทำไปตั้งแสดงพิพิธภัณฑ์ที่คานาดา ใน

บุษบกว่าตั้งพระเจดีย์งาของเก่าที่ได้ทำไปคราวนั้น บนม้ารองสามชั้นผู้
คิดแบบเตรียมให้ตั้งของ มีตัวอย่างข้าวเป็นต้น เป็นแต่ว่าคนคิดทำ
ปราสาทไม่รู้ ไม่เข้าใจว่าทำทำไม ให้คิดก็คิดไปตามกรรมเท่านั้น

เมื่อวันที่ ๑๕ ได้พบพราหมณ์ศาสตร์ นักขนมาได้ถึงคำ ฉัตต
(Chatty) อันมีในกฎมนเทียรบาลพม่า ผ้าพระบาทไม่ทรงทราบว่าหมาย
ถึงสิ่งไร ทรงแปลไม่ออก พระยาอนุมานก็ใฝ่ใจจะหาความเข้าใจในคำ
นั้นอยู่ เขาได้สอบถามพวกพม่า ทั้งพระยาอินทรมนตรีด้วย ต่างก็ไม่มี
ใครรู้แปลไม่ออกกันทั้งนั้น จึงต้องปล่อยไปตามไม่รู้ ภายหลังเมื่อตี
พิมพ์แล้วเกล้ากระหม่อมจึงนึกขึ้นมาได้ ว่าเคยเห็นคำนั้นในเรื่องอินเดีย
แฟร์เตล เมื่อหัดอ่านภาษาอังกฤษ ในเรื่องว่าพวกยักษ์เอาเจ้าหญิง
ไปสาปให้เป็นนกปรอท ใส่กรงประกอบเครื่องป้องกันไว้ ในสวน เจ้าชาย
คู่รักไปติดตามแหกเครื่องป้องกัน มีอายฉัตหกคะเมนลงมาน้ำท่า
เละเทะ เป็นเหตุให้พวกยักษ์รู้สึกตัวขึ้นรบกับเจ้าชาย แต่ก็ไม่ทราบ
ว่าอายฉัตนั้นเป็นอะไร ค้นหาพจนานุกรมก็ไม่มี นึกเอาว่าคงเป็นร่ม
แต่รู้สึกในใจว่าคำนั้นคงเป็นคำแขก ครั้นได้พบพราหมณ์ศาสตร์จึงถาม
ดู แกบอกว่าหม้อดิน เป็นคำทมิฬ จึงเอามาปรับเข้ากับคำในกฎมนเทียร-
บาลพม่าที่ว่า ยืนบนหลังม้าวงพันฉัตมิให้ตกลงถึงดิน วิธีปฏิบัติคงจะ
มีคนถือหม้อดินคอยตักอยู่ข้างหน้า เวลาเมื่อม้าวิ่งไปถึงก็โยนหม้อดิน
ขึ้นไปบนอากาศ ทหารม้าก็พันหม้อดินให้แตกในอากาศ มิให้ตกดิน
ด้วยพันผิด อย่างเดียวกับคนแม่นปืนในเซอคัส ซึ่งเขาว่านายโรงโยน

ลูกแก้วขึ้นไปบนอากาศ แล้วคนแม่นปืนก็ยิงลูกแล้วให้แตกบนอากาศ
มิให้ตกลงดินทั้งลูกฉะนั้น

รู้สึกประหลาดในถ้อยคำอีกคำหนึ่ง เห็นในบทสักวาเขาแต่งลง
หนังสือพิมพ์ ใช้คำว่ากำแหงแทนชื่อหณุมาน ทำให้นึกถึงกรมหมื่น-
วรวัฒน์ ท่านเคยตั้งปัญหาถามเล่น ว่าทำไมคำกำแหงจึงประกอบใช้
แต่หณุมานคนเดียว เป็นกำแหงหณุมาน กำแหงวายุบุตร จะประกอบ
เป็นกำแหงองคตบ้างไม่ได้หรือ เกล้ากระหม่อมก็จน ได้แต่หัวเราะ

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

บ้านซินนามอน ปีนัง
วันที่ ๒๒ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๘๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศฯ

หม่อมฉันได้รับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑๗ เมษายน กับรูปงาน
ศพชายถึก ขอบพระทัยมาก รูปนั้นพอเข้ากันกับที่หญิงอามส่งมาให้
หญิงพลัย เมื่อเมื่อก่อน ครบชุด พอดี หนังสือ กฎมนเทียรบาล พม่าก็ได้รับ
และแจกไปตามรับสั่งแล้ว ที่พราหมณ์ศาสตร์แปล Chatty ว่าหม้อดิน
นั้น รับว่าถูกได้

เรื่องที่เดียวนี้มีคนชอบคิดแผลงทำที่ใส่ศพเป็นรูปต่าง ๆ นั้น หม่อม
ฉันได้ยินจากพวกที่ตามเสด็จสมเด็จพระพันวัสสา มาเล่าว่ามีอีกอย่าง ๑

ทำเป็นรูปกระสุนปืนใหญ่จะเอาศพไว้ในนั้นอย่างไร และจะวางเทียนชมา
อย่างไรเขาหาทราบไม่ แต่ดูก็จะเป็นอย่างโกศนั่นเอง คิดพิเคราะห์ดู
ก็ชอบกล ประเพณีเดิมเครื่องใส่ศพมีหีบอย่าง ๑ โกศอย่าง ๑ แต่
ละหย่างยังต่างชั้นกันตามยศ เกณฑ์ที่ศพใดจะได้ใส่หีบชั้นใด หรือใส่
โกศชั้นใดหลักอยู่ที่บรรดาศักดิ์ บรรดาศักดิ์เจ้าเอายศเป็นเกณฑ์
บรรดาศักดิ์ขุนนางเนื่องด้วยตำแหน่ง เช่นศพหม่อมเจ้าใส่หีบทองทึบถ้า
เป็นพระองค์เจ้าใส่โกศ ศพขุนนางใส่โกศแต่เจ้าพระยากับพระยาที่ยก
เป็นชั้นสูงพิเศษ ศพเจ้ายังคงอยู่ตามประเพณีเดิม แต่ศพขุนนางสมัย
นิยมการเปลี่ยนแปลงด้วยเรื่องบรรดาศักดิ์เป็นข้อสำคัญ ด้วยแต่ก่อนมา
เสนาบดีมักเป็นเจ้าพระยา หรือมิฉะนั้นก็เป็นพระยาชั้นสูงศักดิ์ ศพจึง
ย่อมใส่โกศทั้งนั้น ถ้าศพขุนนางที่บรรดาศักดิ์ต่ำลงมาก็ใส่หีบตามชั้น
ยศ สมัยนี้รัฐมนตรีอันเทียบศักดิ์เท่าเสนาบดี มีบุคคลทุกชั้นบรรดาศักดิ์
ตั้งแต่เจ้าพระยาลงมาจนคนสามัญที่เรียกว่า “นาย” ทั้งตามรัฐธรรมนูญ
ยังอาจจะออกจากตำแหน่งรัฐมนตรีเมื่อใด ๆ ไม่มั่นคง การที่ศพจะใส่
โกศหรือหีบ ยังใช้ประเพณีเดิม จึงเกิดสับสน เปรียบว่า นาย ก. ถ้า
ตายในเวลาเป็นรัฐมนตรีหรือตายในเวลาเมื่อหลุดจากรัฐมนตรีแล้ว ศพ
ก็ต้องใส่ได้แต่ในโลง คนเป็นตำแหน่งอื่น ๆ ที่รองลงมา ถ้าว่าตามประเพณี
เดิมก็เป็นเช่นกันโดยอนุโลม จะเป็นด้วยปรารภเหตุนี้ดอกกระมังจึง
เกิดความคิดทำที่ใส่ศพเป็นรูปต่าง ๆ ให้ผิดกับโกศและหีบและโลงทั้ง
๓ อย่าง ที่ทูลมานี้โดยเดา

ปราสาทที่ทำส่งไปในการแสดงพิพิธภัณฑ์ ณ เมืองปารีสนั้น หม่อมฉันต้องทูลรับสารภาพว่าเมื่อดูแบบได้ดูแต่อย่างลวก ๆ โดยไม่ตั้งใจจะพิจารณานัก พิเคราะห์ดูเป็นอย่างว่าทำ "ตามเคย" อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง"

การเลี้ยงนักโทษที่ติดอยู่ในคุกนั้น จะมีข้าวของหลวงจ่ายหรือไม่ หม่อมฉันไม่ทราบแน่ แต่กับนั้นต้องหากินเอง มีญาติ ๆ ก็ส่ง ที่ไม่มีก็ต้องรับจ้างทำงานของผู้คุม เช่นสานกระบุงเป็นต้น หรือที่สุดในเวลาเขาจ่ายไปทำงานข้างนอก ก็เที่ยวฉกฉวยขอร้องเขากินตามแต่จะได้ ถ้าหาไม่ได้ก็ต้องอดไปทั้งวัน

จะทูลข่าวที่ปีนังต่อไป มีเรื่องรับเสด็จ สมเด็จพระพันวัสสาเป็นสำคัญ เมื่อหม่อมฉันทิ้งไปรษณีย์จดหมายถวายไปคราวก่อนแล้วในเย็นวันพฤหัสบดีที่ ๑๕เมษายน สมเด็จพระพันวัสสาก็เสด็จมาถึง ไทยที่มาอยู่ปีนัง และพวกสกุล ณ ระนองพากันไปรับเสด็จถึงสถานีรถไฟก็มาก พวกนักเรียนมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ที่มาเล่นฟุตบอลล์แข่งขันก็ไปยืนแถวรับเสด็จที่ท่าขึ้น และยังมีพวกที่มาคอยรับเสด็จที่ซินนามอนฮอลอีกพวก ๑ ทั้ง กงซุลเยเนอราล สยามที่สิงคโปร์แลกงซุล สยามที่ปีนัง ก็มา จัดการรับเสด็จ เจ้าเมือง ให้เรือไฟหลวงไปรับเสด็จข้ามฟาก ๒ ลำ เป็นการพร้อมกันดี การรับเสด็จที่ซินนามอนฮอลหม่อมฉันได้อาศัยพวกสกุล ณ ระนองมาก เป็นต้นว่าเครื่องแต่งเรือนที่ยังขาด เช่นพรมเจียมและเครื่องโต๊ะตลอดจนรถยนต์เขาให้ยืมมาจนพอใช้

แต่มีเหตุเกิดขลุกขลักเป็นข้อสำคัญขึ้นเรื่องหนึ่ง ด้วยโปรแกรมเดิมกะไว้ว่าเสด็จมาถึงวันพฤหัสบดี วันศุกร์บ่ายจะเสด็จลงเรือชื่อเกดะไปประพาสเกาะสุมาตรา ๓ วัน แต่เผอิญเมื่อก่อนเสด็จมาถึงไม่ช้านัก มีฝรั่งฮอลันดาคน ๑ บินมาจากกรุงเทพ ฯ มาลงเรือเกดะที่เมืองสิงคโปร์ พอเรือออกมาในวันนั้นเองก็เกิดเป็นอหิวาตกโรคตายในกลางทาง เรือเกดะก็กลายเป็นอย่าง “หมาหัวเน่า” เข้าท่าไหนก็ถูกควารันตีนทุกแห่ง จะหาเรือลำอื่นก็ไม่ดีเท่าเรือเกดะและจะกลับให้เหมาะกับกำหนดก็ไม่ได้ จะต้องเสด็จไปเตร็จเตร่อยู่ที่สุมาตราคอยเรืออยู่หลายวัน แต่การควารันตีนนั้นรัฐบาลฮอลันดาเขารับมาว่า ถ้าเสด็จไปเขาจะจัดการผ่อนผันถวายมิให้ทรงเดือดร้อน หม่อมฉันคิดเห็นว่าเขารับอย่างนั้นด้วยเกรงใจ แต่ใจจริงเขาคงไม่อยากให้เสด็จไป เพราะสมเด็จ ฯ มีคนตามเสด็จมากมาก ตรงลงมาจากกรุงเทพ ฯ อันเป็นที่มีอหิวาตกโรคด้วยกันทั้งนั้น เขาต้องรังเกียจอยู่เอง หม่อมฉันเห็นว่างดการเสด็จไปสุมาตราเสียทีเดียวดีกว่า กราบทูลก็ทรงพระดำริเห็นชอบด้วย จึงตกลงเป็นเสด็จประทับอยู่บีนังแต่วันที่ ๑๕ ไปจนวันที่ ๒๔ เมษายน อันเป็นกำหนดเรือกำปั่นยนต์เมโอเนียจะออกจากบีนังไปกรุงเทพ ฯ การเสด็จประพาสที่บีนังนี้หม่อมฉันเป็นผู้กะโปรแกรม ประพาสแต่เวลาบ่ายตอนเช้าให้เสด็จพักสำราญอิริยาบทที่ประพาสนั้น

วันศุกร์ที่ ๑๖ เมษายน เสด็จทอดพระเนตรสวนน้ำตกและสระประปาในสวนนั้น แล้วประทานอาหารแก่ฝูงลิง

วันเสาร์ที่ ๑๗ เสด็จทอดพระเนตรสนามบิน มิสเตอร์ คู๊ดแมน เจ้าเมืองบีนัง (เคยรู้จักกับทูลกระหม่อมแดง) กับนายกสโมสรการบิน ไปคอยรับเสด็จ และจัดเครื่องบินไว้สำหรับพาเที่ยวทางอากาศ มีหม่อมเจ้าที่ตามเสด็จสมัครขึ้น ๔ องค์

วันอาทิตย์ที่ ๑๘ เสด็จขึ้นยอดเขาและกงซุลสยามที่บีนัง เลี้ยงน้ำชาที่ศาลาภัตตาคารบนยอดเขานั้น

วันจันทร์ที่ ๑๙ เสด็จไปทอดพระเนตรโรงพยาบาลใหญ่ของรัฐบาลที่สร้างใหม่แล้วเลยเสด็จไปทอดพระเนตรสระประปา "คิลมาต" ซึ่งเป็นสระประปาใหญ่กว่าเพื่อน กับทั้งไปทอดพระเนตรทางไขน้ำลงสระนั้นด้วย

วันอังคารที่ ๒๐ เสด็จไปทอดพระเนตรสระน้ำจืดสำหรับคนเล่นน้ำที่บนเขา "มาวด์เปลเซอ" หรือเรียกอย่างหนึ่งว่า "พัน" ให้เด็ก ๆ ที่ตามเสด็จไปเล่นน้ำ และเสวยน้ำชาที่ภัตตาคารบนเขานั้น ขากลับแวะทอดพระเนตรสวนที่เทียวของเศรษฐีชื่อ "อาเน้ง" อันเป็นญาติเกี่ยวดองกับพวก ณ ระนอง

วันพุธที่ ๒๑ ทอดพระเนตรโรงเลี้ยงเด็กตาบอด แล้วเลยไปประพาสสวนน้ำตกในวันประชุมชนอีกครั้งหนึ่ง

วันที่ ๒๒ (วันเชียนจดหมายนี้) เสด็จไปทอดพระเนตรปลายน้ำที่เขาบีดลำธารต่าง ๆ เอาน้ำมาทำประปาคิลมาต

วันที่ ๒๓ ยังไม่ได้กะโปรแกรม

วันเสาร์ที่ ๒๔ เสวยกลางวันแล้วเสด็จลงเรือ เมโอเนีย ซึ่งกำหนดว่าจะออกจากปีนังเวลา ๑๖ นาฬิกา เป็นสินกิจของหม่อมฉันเพียงนี้

วันอาทิตย์ที่ ๒๕ เมื่อเรือหยุดรับส่งสินค้าที่ท่าสะเวตเตนแฮมจะเสด็จประพาสเวียกลางวันที่เมืองกวาลามลุปูร

วันจันทร์ที่ ๒๖ เมื่อเรือจอดที่เมืองมะละกาจะเสด็จประพาส วันนี้ทูลกระหม่อมชายกับกรมหลวงทิพยรัตนจะเสด็จจากชวามาถึงเมืองสิงคโปร์

วันอังคารที่ ๒๗ เรือเมโอเนียถึงสิงคโปร์ เห็นจะออกจากเมืองสิงคโปร์ไปกรุงเทพ ฯ ในวันที่ ๒๙ หรือที่ ๓๐

หม่อมฉันส่งรูปหม่อชายดิศถวายเมื่อเสด็จประพาสสนามบิน มาถวายรูป ๑ ฝรั่งที่อยู่ในรูปนั้นคือเจ้าเมืองปีนัง.

◎ ◎ ◎

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๒๔ เมษายน ๒๔๘๐

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๑๔ เมษายน ได้รับประทานแล้ว นึกออกขันที่เกล้ากระหม่อมเขียนหนังสือกราบทูลมา เรื่องทำที่ใส่ศพแปลก ๆ ส่งหนังสือถวายมาเวลาเช้า พอเวลาเย็นก็ได้รับลาย

พระหัตถ์ มีตรัสถึงท่าที่ใส่ศพแผลงอันเดียวกันนั้นเอง โดนกันอย่างบังเอิญประหลาดพอใช้ เรื่องทางเกล้ากระหม่อมมีจะกราบทูลต่อไปได้อีกว่า เมื่อได้ทราบความตามที่เขาบอกแล้ว ให้นึกอยากเห็นเป็นกำลังพอดีมีคนบอกว่าเขาถ่ายรูปมาถึงหนังสือพิมพ์มี ดีใจถามเขาว่าหนังสือพิมพ์อะไร เขาบอกว่าวารศัพท์ แต่วันที่เขาบอกนั้นเป็นวันที่จะไปหัวหิน ไม่มีเวลาที่จะตามหามาดู แต่เมื่อไปถึงหัวหินแล้ว รุ่งขึ้นหลวงอำนาจเอาหนังสือพิมพ์มาให้อ่าน บอกว่าหนังสือพิมพ์ฉบับออกใหม่ เกล้ากระหม่อมดูชื่อเห็นเป็นวารศัพท์ก็จับเอาใจ ถามเขาว่านี่ชอปลีกมาหรือคุณพ่อรับ เขาบอกว่ารับ ดีใจสั่งให้เขาไปค้นวันที่ล่วงแล้วซึ่งมีรูปที่ใส่ศพเป็นพานมาให้ดู เขาก็ไปค้นมาให้ได้ เห็นก็เหมือนกับที่ตรัสทักไป ทั้งความเห็นก็เหมือนกับที่ทรงพระดำริ เกล้ากระหม่อมไปตำหนักพระองค์หญิงอาทรในการทำบุญพระชันษา ๔ รอบจักรีพบหญิงจงที่นั่นเธอพูดไปถึงงานศพท้าวราชกิจวรภัตรก็ได้ใจขึ้นมา ถามเธอถึงที่ใส่ศพ เธอว่าทำเป็นสังข์ตัวโตรองพานตั้งบนเขามอ มีถาทิสอดธูปเทียนขึ้นมาศพ เธอนึกไม่ออกว่าศพจะอยู่ที่สังข์หรือที่พาน หรือที่เขา ข้อสงสัยเช่นนี้เหมือนกับที่เกล้ากระหม่อมเคยทูลมานั้นเอง

ได้ไปงานศพหม่อมหลวงใหญ่ ดิศกุล ที่วัดมกุฎกษัตริย์ รู้สึกพอใจเป็นงานอย่างเงียบ เรียบร้อยดีทุกอย่าง ผู้ที่ไปส่งสการศพมีแต่ญาติกับผู้ที่นับถือฝ่าพระบาทมาแต่ก่อนโดยมั่นคง ในการไปเผาศพรู้สึกว่ายากยิ่งนัก แต่ไม่ใช่ยากที่ศพหม่อมหลวงใหญ่หากเป็นเหตุให้ทูลบ่นต่อไปเท่านั้น ถ้างศพต้องวงสี่บ่วงเขาเป็นลูกเต้าเหล่าใคร เพื่อจะได้นุ่งขาว

นุ่งดำให้ถูกต้อง ความยากอยู่ที่ต้องนุ่งขาวนุ่งดำ จึงจำต้องรู้สาขาญาติ
ฉางศพเราไม่ได้นึกเลยว่าเขาจะเป็นญาติ แต่ความจริงเขาเป็นราชนิกุลซึ่ง
เราควรจะนุ่งขาวด้วยซ้ำ แต่นุ่งไปผิด การนุ่งขาวนุ่งดำฉางที่ก็มียากอยู่
ในตัวเอง เช่นเราเป็นลูกพี่ ผู้ตายเป็นลูกน้อง แต่มีอายุแก่กว่าเรามาก
จะนุ่งดำไปดูก็ไม่งามหรือตรงกันข้ามเราเป็นลูกน้อง ผู้ตายเป็นลูกพี่ แต่
มีอายุอ่อนกว่าเรามาก จะนุ่งขาวดูก็น่าเกลียด ในกรณีอย่างนี้จะหลบ
ไปแต่งฟอร์ม ถ้าไม่ใช่งานเสด็จพระราชดำเนินกฐินจะวาง ยิ่งฟอร์มเครื่อง
เข้าด้วยแล้วไม่เสด็จพระราชดำเนินเห็นว่าแต่งไม่ได้ทีเดียว

ลืมกราบทูลรายงานเรื่องรถเข้า ตามพระดำริแนะว่าควรถามเจ้า
พระยาธรรมา ฉางที่จะรับนั้น ได้ถามแล้ว จำนน บอกไม่ทราบ แต่ลืม
ใจที่ได้ทราบจากสมเด็จพระพันวัสสาที่หลังแล้ว

นึกวิตกแทนฝ่าพระบาท เดียวนี้มีเจ้านายเสด็จไปเที่ยวต่างประเทศ
มากขึ้นที่สุดก็มาแวะบีนัง ฝ่าพระบาทต้องทรงรับรองจะได้ความลำบาก
ยากพระทัยไม่ใช่น้อย ทั้งพลอยให้พระญาติพากันลำบากยากไปด้วย
ทราบข่าวว่าสมเด็จพระพันวัสสาเสด็จลงเรือ “เกดะ” ข้ามไปสุมาตรา
ไม่ได้ เพราะเขาห้ามด้วยเหตุที่ฝรั่งไปตายในเรือด้วยอหิวาตกโรค ซึ่ง
หาว่าติดมาแต่เมืองไทย ทำให้ฝรั่งตื่นกันเป็นอันมาก เลยทำให้ได้ความ
ลำบากเป็นกองสองกอง

จะทูลถามบัญหาเชลา ๆ สามอย่าง

๑. ทราบว่าเดิม พระพุทธสิหิงค์ตั้งอยู่ ณ ที่ตั้ง พระสัมพุทธพรรณี
ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตน แล้วจึงเชิญย้ายขึ้นไปไว้วังหน้า แต่ความ

ที่ทราบเช่นนั้น จะทราบด้วยคำพูดกัน หรือทราบด้วยได้อ่านหนังสือก็จำไม่ได้ ถ้าทราบด้วยหนังสือแล้วจะเป็นหนังสืออะไร หวังว่าฝ่าพระบาทจะตรัสบอกได้

(๒) วัดพระแก้ววังหน้า มีพระแก้วจริง ๆ หรือหาไม่ ถ้ามีจริงเป็นพระแก้วชนิดไร โตเล็กเท่าไร เอาไปไว้แต่ครั้งไร เดี๋ยวนี้อยู่ที่ไหน หวังว่าฝ่าพระบาทคงทรงทราบพอที่จะตรัสบอกได้

(๓) พระพุทธนรสีห์ ฝ่าพระบาททรงหาพบเชิญมาไหน

หญิงจงบอกว่า พระองค์ประดิษฐ์ประทานหนังสือของพระทองพูนศรีจักร ให้ส่งมาถวาย หวังว่าหนังสือนี้คงจะมาถึงพระหัตถ์ในเร็ว ๆ นี้ จงจะทูลถึงสิ่งที่ปรากฏในหนังสือนี้ล่วงหน้าไว้ให้ทรงทราบ ในหนังสือซึ่งเรียก "อบัติบรมจักรลาว" นี้มีรูปพระบางซึ่งเกล้ากระหม่อมเพิ่งเคยเห็นเป็นครั้งแรกตั้งแต่เกิดมา แต่กเป็นรูปแมวเต็มที่ มีมงกุฎทรงอยู่บนเศียรส่วนพระองค์นั้น เห็นเป็นผ้าพันนุ่งนั้ง พังผู้ใหญ่พูดถึงพระบางไม่เข้าใจว่าเป็นพระทรงเครื่อง จะทำเครื่องสวมเข้าไว้ดอกกระมัง ด้วยมีคำขออนุญาตเอาเครื่องทรงพระบางออก ปรากฏในสมุดซึ่งเรียกชื่อว่า "พระราชธรรมเนียมลาว" อย่างไรก็ดี นึกว่าคำ "พระบาง" ไม่ได้หมายถึงพระพุทธเจ้า ซึ่งควรจะสร้างเป็นพระพุทธรูป แต่จะหมายถึงอะไรไม่ทราบ มีชื่อเมืองพระบางอยู่ไม่ใช่เมืองเดียวที่สร้างพระพุทธรูปให้ชื่อว่าพระบาง ถือเป็นของสำหรับเมืองหลวงพระบางจนนั้นเป็นอย่างเดียวกับพวกแต่งตำนานประจำวัดหรือประจำสถานที่ฉะนั้น

อีกเรื่องหนึ่ง มีสมุดส่งมาทางไปรษณีย์เล่ม ๑ ๔ฉบับปลอกถึงหญิงอาม เธอแกะออกดู ในสมุดนั้นมีคำนำถึงชื่อ ม.ด. ดมุด กฤษณะ

สุวรรณ หม่อมหลวงลมุลคนนี้ สกุลเสนีวงศ์ มีผัวอยู่ที่โคราช แล้ว
โกรธกับผัวเผ่นมาอาศัยอยู่ที่บ้านคลองเตย เพราะชอบกับบุตรีคุณไฉนซึ่ง
อยู่ที่บ้านคลองเตย จะด้วยเหตุอย่างใดก็ไม่ทราบ เรียกกันเป็นสมญาว่า
"นะ" ภายหลังออกจากบ้านคลองเตยหายไป เข้าใจว่ากลับขึ้นไป
โคราช บัดนี้ส่งสมุดมาให้ลอย ๆ เป็นเรื่องไปไหว้พระธาตุลิงคุตร แต่
ผิดที่แท้เป็นพระเกศธาตุ แต่งเป็นคำกลอน ดำเนินเรื่องเป็นเดินทาง
บก เกล้ากระหม่อมอ่านดูเห็นว่าดีอยู่บ้าง จึงได้ส่งมาถวายคราวนี้ด้วย
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

◎ ◎ ◎

บ้านซินนามอน บีนัง
วันที่ ๒๙ เมษายน พุทธศักราช ๒๔๘๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

พอหม่อมฉันรับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๒๔ เมษายน ก็ลงมือ
เขียนตอบในเช้าวันจันทร์ที่ ๒๖ ที่ได้รับนั้น หมายว่าจะเขียนให้เสร็จ
ในวันเดียว เพราะวันอังคารที่ ๒๗ หม่อมฉันจะแปรสถานขึ้นไปพักอยู่
โฮเต็ลแครก Crag Hotel ที่บนเขา แต่พนักงานพิมพ์ดีดเขาจะอยู่ที่ซินนา
มอนฮอล หม่อมฉันจึงรับเขียน แต่ก็ไม่แล้วในวันเดียว ต้องเอาขึ้นมา
เขียนบนเขาอยู่นั่นเอง เหตุที่หม่อมฉันจะแปรสถานนั้น เพราะตกซินนา
มอนฮอล จะต้องเปลี่ยนกระดานพื้นเรือนซึ่งผุอยู่หลายแห่ง จึงหนีเสียง
ปืงปังมาหาที่สงัดอยู่อย่างหนึ่งกับจะให้พวกแม่ครัวและคนรับใช้ซึ่งเห็นดี

เหนื่อยมาก เมื่อรับเสด็จสมเด็จพระพันวัสสาได้พักสำราญอิริยาบทสักคราวหนึ่งด้วย หม่อมฉันกะว่าจะไปอยู่บนเขาสัก ๒ สัปดาห์ พอให้เสร็จการซ่อมแซมเรือนแล้วจะกลับลงมา แต่จดหมายเวรไม่ต้องทรงหยุดในระหว่างนั้น

เรื่องรับเสด็จสมเด็จพระพันวัสสา นับว่าเป็นการเรียบร้อยอย่างดีที่สุดซึ่งจะเป็นได้ ด้วยโปรดทั้งที่ประทับและอากาศที่บีนังตลอดจนกระบวนที่จัดรับเสด็จทุกอย่าง พอประทับแรมตลอดราตรีก็ออกพระโอษฐ์ชมว่าที่ซินนามอนฮอลนั้นอยู่สบายมาก สังเกตดูพระฉวีตั้งแต่เสด็จมาก็เปล่งปลั่งขึ้นทุกวัน เขาว่าน้ำหนักพระองค์ก็เพิ่มขึ้นสักสองสามปอนด์ ประทับอยู่ ๙ วัน จึงเสด็จลงเรือกำปั่นยนต์พีโอเนียไปจากบีนังเมื่อวันที่ ๒๔ เรือจะไปแวะเมืองกวาลาลุมปูรและเมืองมะละกาก่อน จะไปถึงสิงคโปร์วันที่ ๒๗ เจ้านายที่บันดุงก็จะเสด็จมาถึงสิงคโปร์วันที่ ๒๖ คอยเฝ้าอยู่ที่นั่น จากเมืองสิงคโปร์เรือพีโอเนียจะตรงไปกรุงเทพ ฯ เห็นจะเสด็จกลับไปถึงราววันที่ ๑ หรือที่ ๒ พฤษภาคม

แขกของหม่อมฉันที่จะมีต่อไปตอนนี้คือ พระนางสุวัฒนากลับจากชวาว่าจะพาเจ้าฟ้าหญิงมารดน้ำสงกรานต์ประทานหม่อมฉัน แต่พระองค์ท่านมีจดหมายบอกมาจากเมืองสิงคโปร์ ว่าเธอจะไม่มาพักที่ซินนามอนฮอลด้วย เกรงจะเป็นทำเทียมสมเด็จพระพันวัสสา หม่อมฉันจึงคิดว่าเมื่อมาถึงจะเชิญขึ้นไปเลี้ยงกลางวันที่บนเขา นางในที่เคยมาพักณซินนามอนฮอลแต่ก่อนนั้นพระสุจริตสุดาเคยมาอยู่ครั้งหนึ่ง ๒ วัน พระองค์หญิงวัลลภาเคยมาอยู่ครั้งหนึ่ง ๕ วัน หม่อมฉันก็รับอย่างเป็นถูกให้อยู่กับ

เจ้าหญิงก็เรียบร้อยดีไม่มีความลำบากอย่างใด ต่อมาพระนางฉักษมีมา
เมื่อเร็ว ๆ นี้ก็เป็นแต่แวะมาหาครู่หนึ่งแล้วก็กลับไป ไม่มีครั้งใดที่ต้อง
จัดมากเหมือนสมเด็จพระพันวัสสาเสด็จมา แต่ก็ไม่มีครั้งใดที่จะทำให้
หม่อมฉันกับทั้งครัวเรือนรื่นรมย์ยินดีเหมือนกับรับเสด็จสมเด็จพระพันวัส-
สา ด้วยเห็นท่านทรงสบายและชอบพระหฤทัยจริง ถึงออกพระโอษฐ์ตรัส
แก่ลูกหญิงแล้วมาตรัสแก่หม่อมฉันว่า บีหน้าถ้าไม่มีอะไรขัดข้องจะเสด็จ
มาอีก การสิ้นเปลืองทางหม่อมฉันก็ไม่หนักหนาอย่างไร ด้วยท่าน
ตรัสสั่งให้ใช้เงินท้ายที่นั่งทั้งหมด อย่าให้หม่อมฉันต้องเข้าเนื้อ จนต้อง
กราบทูลวิงวอนขอถวายเครื่องเสวยเป็นส่วนที่หม่อมฉันสนองพระคุณ ทั้ง
การแจกจ่ายก็ประทานทั่วหน้าถึงตา

หม่อมฉันขอขอบพระคุณท่านที่ทรงพระอุตสาหะไปประทานเพลิงศพ
ใหญ่ภรรยาหม่อมฉัน รายการที่ทรงเล่ามาก็ถูกใจหม่อมฉันมาก

เรื่องมีผู้คิดทำที่ใส่ศพแผลงไปต่าง ๆ นั้น หม่อมฉันไม่ติเตียน
เพราะเห็นว่าตรงตามหลักความคิดคนในสมัยนี้ ซึ่งนิยมการทิ้งแบบเก่า
ทุกอย่าง ถ้าจะว่าดูกลับเป็นคุณโดยนัยอันหนึ่ง ซึ่งให้เกิดสนุกในการคิด
รูปร่างที่ใส่ศพประกวดกัน คงจะทำกันแพร่หลายขึ้น โกศและหีบศพ
หลวงอย่างโบราณจะได้ผ่อนพักไม่สึกหรอ

เรื่องนุ่งขาวนุ่งดำในการศพนั้น ถ้าว่าตามความเห็นของหม่อมฉัน
เห็นว่าควรจะใช้แต่ในการศพญาติที่นับอยู่ใน ๗ ชั่วโคตร แม้เพียงใน ๗
ชั่วโคตร บางทีก็เกิดลำบาก หม่อมฉันนึกได้ถึงครั้งพระพระศพทูล
กระหม่อมปราสาท พระองค์เจ้าจันทรสุเทพ ไม่กล้าไปถวายพระเพลิง

เพราะเธอเป็นชั้นที่ ๓ ทูลกระหม่อมปราสาทเป็นชั้นที่ ๔ แต่ถ้านับญาติ
ก็ยังชิดกันอยู่ใน ๗ ชั่วโคตร เกิดปัญหาอีกครั้งหนึ่งเมื่อศพสมเด็จพระ
พุทธโฆษา (ม.ร.ว. เริญ อิศรางกูร) วัดระฆัง เจ้านายผู้ชายบาง
พระองค์จะทรงขาว เพราะนับลงมาจากสมเด็จพระศรีสุดารักษ์ท่านเป็น
เชื้อสายลูกพี่ แต่เจ้านายผู้หญิงท่านไม่ยอมทรงขาว ด้วยท่านนับทาง
สมเด็จพระศรีสุริเยนทร์ว่าสมเด็จพระพุทธโฆษา ฯ เป็นเชื้อสายลูกน้อง
แม้นับทางโคตรกลับห่างออกไปถึง ๘ ชั่ว

เรื่องรกเจ้านั้นหม่อมฉันได้เล่าถวายสมเด็จพระพันวัสสา ว่าพระ
องค์ท่านเคยตรัสถามหม่อมฉันถึงคำที่เรียกราชาศัพท์ หม่อมฉันเข้าตาจน
ต้องรับว่าไม่รู้ พระองค์ท่านตรัสแก่พระองค์ธานี. เธอไปถามคุณท้าว
วรจันทร์ก็ไม่รู้ ต่อไปทูลถามสมเด็จพระพันวัสสาจึงได้ความว่า เรียก
“พระสกุล” พระองค์ท่านเคยตรัสเล่ามาให้หม่อมฉันทราบ ได้ทรงฟัง
ทรงพระสรวล ตรัสว่าอะไรลึบสวนยากถึงเพียงนั้น หม่อมฉันทูลว่ายังเห็น
จะมีแต่พระองค์เดียวที่เป็นผู้รู้

ปัญหา ๓ ข้อที่ตรัสถามมานั้น หม่อมฉันขนมาอยู่บนเขาไม่มี
หนังสือจะสอบจะทูลอธิบายถวายแต่ตามที่จำได้ ข้อ ๑ เรื่องพระพุทธ
สิหิงค์เคยมาอยู่วัดพระแก้วนั้น มีในเรื่องพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ ว่าเมื่อ
กรมพระราชวังบวร ฯ เสด็จสวรรคตแล้ว ผู้ร้ายงัดเข้าไปลักของเครื่อง
พุทธบูชาที่ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจึง
ดำรัสสั่งให้เชิญพระพุทธสิหิงค์ลงมาไว้ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และ
ยังอยู่ต่อมาในรัชกาลที่ ๒ ไม่ได้เชิญกลับไปวังหน้า รู้ได้ด้วยปรากฏ

(ดูเหมือนจะเป็นในพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อมเรือง ๑) ว่ากรมพระราชวัง ฯ รัชกาลที่ ๒ ตั้งพระแท่นเศวตฉัตรที่ในพระที่นั่งพุทไธสวรรย์ถึงรัชกาลที่ ๓ ก็ไม่ได้เชิญกลับขึ้นไป รู้ได้ด้วยพบร่างประกาศการปฏิสังขรณ์วัดพระศรีรัตนศาสดาราม (เห็นจะสำหรับจารึกแผ่นศิลา) แต่ฉบับที่หอพระสมุด ฯ ได้มาความค้างเขินอยู่ ถึงกระนั้นตอนพรรณนาถึงในอุโบสถ มีความปรากฏว่า พระพุทธสิหิงค์ตั้งอยู่บนฐานชุกชีทางด้านใต้ (ได้พบที่ไหนอีกแห่งหนึ่งแต่จำไม่ได้) ว่าเมื่อพระบางอยู่ในกรุงเทพ ฯ ในรัชกาลที่ ๑ ตั้งบนฐานชุกชีทางด้านเหนือ อาจจะเป็นมูลเหตุที่ทูลกระหม่อมทรงพระราชดำริตั้งพระสัมพุทธพรรณีบนฐานชุกชีทางด้านตะวันออก ต่อถึงรัชกาลที่ ๔ ทูลกระหม่อมจึงโปรดให้เชิญพระพุทธสิหิงค์กลับคืนไปวังหน้าเมื่อทรงตั้งพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว ข้อนมีรูปภาพกระบวนแห่เขียนไว้ที่ฝาผนังพระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาสเป็นสำคัญ

เรื่องสร้างวัดบวรสถานสุทธาวาสนั้น เรื่องเบื้องต้นมีอยู่ในพระราชนิพนธ์ของทูลกระหม่อมทรงพรรณนาถึงสิ่งซึ่งกรมพระราชวัง ฯ รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้าง ว่าตรงที่สร้างวัดบวรสถาน ฯ นั้น เดิมเป็นวัดรูปชีสร้างประทานนักชีผู้เป็นมารดาของนักองค์อีและนักองค์เภาอยู่ด้วยกันกับพวกชีที่เป็นบริวาร ถึงรัชกาลที่ ๒ เมื่อไม่มีชีอันสมควรจะทรงอุปการะกรมพระราชวัง ฯ จึงโปรดให้รื้อวัดชีทำเป็นสวนเลยกระต่ายครันถึงรัชกาลที่ ๓ กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพทรงสร้างวัดบวรสถานขึ้นตรงที่นั้น เพราะเหตุใดจึงทรงสร้างวัดบวร

สถาน ข้อนี้ไม่ปรากฏ ได้แต่สันนิษฐานว่าคงสร้างใช้บนหรือเฉลิมพระเกียรติที่เสด็จเป็นจอมพลไปปราบขบถเวียงจันทร์ได้สำเร็จ ข้อที่สร้างขึ้นในวังหน้า ก็น่าจะเป็นด้วยทรงพระดำริว่าที่ตรงนั้นเคยเป็นวัดอยู่แล้ว กรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๒ ไปรื้อเสีย จึงเป็นอัปมงคล พระชนม์สั้น ควรจะสร้างให้กลับเป็นวัดอย่างเดิมจะได้เป็นศิริมงคล ที่วังหน้ากรุงศรีอยุธยา (คือวังจันทร์เกษม) ก็มีวัดอยู่ในบริเวณวังถึง ๒ วัด คือวัดเสนาสน์ (เดิมเรียกวัดเสือ) กับวัดขมิ้น จะสร้างวัดขึ้นในวังหน้าก็ไม่ผิดประเพณีโบราณ แต่พระอุโบสถวัดบวรสถานสุทธาวาสแผนผังเป็นจตุรมุขผิดกับวัดอื่น เคยได้ยินเล่ากันมาว่าเจตนาเดิมจะให้มียอดเป็นปราสาท จนปรุงตัวไม้เครื่องยอดแล้ว พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งห้ามว่าไม่เคยมีปราสาทในวังหน้ามาก่อน จึงต้องทำเป็นหลังคาจตุรมุข นัยว่าแต่นั้นกรมพระราชวังบวร ฯ ก็หมองหมางกับพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ มาจนตลอดพระชนมายุ ข้อที่เรียกกันว่า "วัดพระแก้ววังหน้า" นั้น เห็นว่าเป็นคำคนทั้งหลายเรียกกัน เพราะเห็นว่าเป็นวัดอยู่ในวังเหมือนวัดพระแก้ววังหลวง มิใช่นามชนานและไม่เกี่ยวข้องอย่างใดด้วยพระแก้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงตรัสเล่าเมื่อครั้งจะแก้เป็นพระเมรุมาน ว่ากรมพระราชวังบวร ฯ ทรงหล่อพระพุทธรูปยืนขนาดสูงสัก ๖ ศอกไว้องค์ ๑ สำหรับจะตั้งในพระอุโบสถวัดบวรสถาน ฯ พระองค์นั้นยังไม่ทันสำเร็จ กรมพระราชวังบวร ฯ ประชวรหนัก ประทานแพรทรงสพักผืน ๑ มอบให้แก่พระองค์เจ้าดาราวดี พระอัคร-

ชายา ดำรัสสั่งว่าต่อไปภายหน้า ท่านผู้ใดมีศรัทธาทำให้สำเร็จ ให้ถวายแพรทรงสพักแก่ท่านผู้นั้นให้หมพระยืน พระองค์ดารา ฯ ได้นำแพรทรงสพักนั้นถวายแก่ทูลกระหม่อม เมื่อทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดบวรสถานสุทธาวาส และโปรดให้ประดิษฐานพระยืนองค์นั้นไว้ทิศเหนือด้านตะวันออกของพระอุโบสถ ปัญหาข้อสำคัญในเรื่องวัดบวรสถานมีอยู่อีกข้อหนึ่งที่ทำแผนผังพระอุโบสถเป็นจตุรมุข เจตนาเดิมจะทรงตั้งสิ่งอันใดเป็นประธานที่ตรงศูนย์กลางข้อนี้ไม่พบเค้าเงื่อน คิดก็ไม่เห็น พระพุทธรูปยืนที่ว่ามา ส่วนพระก็ย่อมไม่พอกับขนาดที่ การที่ทูลกระหม่อมทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดบวรสถานสุทธาวาสนั้น หม่อมฉันสันนิษฐานว่าทำเมื่อพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว ทูลกระหม่อมเสด็จขึ้นไปประทับแรมที่วังหน้าเนือง ๆ เหมือนอย่างทรงปกครองพระบวรราชวังด้วยอีกแห่งหนึ่ง ชะรอยจะเป็นพระบรมราโชบายบ้องกันมิให้พวกวังหน้าแตกเป็นพวกหนึ่งต่างหากเหมือนเมื่อครั้งรัชกาลที่ ๑ อย่างไรก็ตามทูลกระหม่อมทรงเลื่อมใสพระพุทธศิริงค์มาก ถึงโปรดให้ถ่ายแบบหล่อจำลองด้วยทองคำ เป็นขนาดย่อมไว้ ในพระพุทธมนเทียรองค์ ๑ หล่อด้วยทองสัมฤทธิ์เท่าองค์เดิมเป็นพระประธานวัดราชประดิษฐ์องค์ ๑ คงทรงปรารภถึงวัดบวรสถานสุทธาวาสที่ยังว่างพระประธาน จึงทรงพระราชดำริจะเชิญพระพุทธศิริงค์ไปไว้ที่วัดนั้นเหมือนอย่างเช่นพระแก้วมรกตในวังหลวง • รายการที่ทูลกระหม่อมทรงบูรณะว่าตามที่ปรากฏอยู่ต่อมา คือ ทำพระพุทธรูปยืนของกรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพ ให้

สำเร็จอย่าง ๑ เขียนฝาผนังเป็นรูปภาพเรื่องตำนานพระพุทธสิหิงค์ที่ห่าง
ช่องประตูหน้าต่างข้างบน (ดูเหมือน) เขียนรูปภาพเรื่องประวัติพระพุทธ
เจ้า ๗ พระองค์ หรือ ๒๘ พระองค์ หลังบานประตูหน้าต่างเขียนเทวรูป
"อย่างฮินดู" เช่นเดียวกับวัดสุทัศน์อย่าง ๑ ก่อฐานชุกชีขึ้นที่
ศูนย์กลางสำหรับตั้งเบญจาหรืออะไรต่อขึ้นไป เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธ
สิหิงค์อย่าง ๓ การค้างอยู่เพียงนั้น ก็สิ้นรัชกาลที่ ๔

ข้อ ๒ ที่ตรัสถามว่ามี "พระแก้ววังหน้า" หรือไม่นั้น เมื่อสมัย
หม่อมฉันหาหนังสือฉบับเขียนสำหรับหอพระสมุด ฯ พบร่างหมายรับสั่ง
ในรัชกาลที่ ๔ ฉบับหนึ่ง ว่าด้วยการแห่ "พระแก้วผลึก" จากพระอุโบสถ
วัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นไปยังพระบวรราชวัง แต่ในเวลานั้นหม่อม
ฉันไม่ได้เอาใจใส่สืบสวนต่อไป มาจนถึงรัชกาลที่ ๗ เมื่อโปรด ฯ ให้ราช
บัณฑิตยสภาจัดพิพิธภัณฑ์สถาน หม่อมฉันไปเห็นพระแก้วผลึกมีเครื่อง
ประดับองค์ ๑ ขนาดเท่า ๆ กับพระพุทธบุษยรัตน์ เป็นแต่เนื้อแก้วไม่ใส
สะอาดเหมือนพระพุทธบุษยรัตน์ตั้งอยู่ข้างหน้าพระพุทธสิหิงค์ ก็หวนนึก
ขึ้นได้ในทันใด ว่าพระแก้วผลึกองค์นั้นเองที่แห่ไปจากวัดพระศรีรัตน-
ศาสดารามเมื่อรัชกาลที่ ๔ แลคิดเห็นต่อไปตลอดเรื่อง ว่าพระแก้ว
องค์นั้นเดิมคงตั้งเรียงกับพระแก้วองค์อื่นที่บนชั้นเบญจาบุษบก พระ-
แก้วมรกตแต่รัชกาลที่ ๓ หรือก่อนนั้น ทูลกระหม่อมพระราชทาน พระ
บาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะได้ขนาดและละม้ายคล้ายคลึงกับ
พระพุทธบุษยรัตน์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ให้ไป

เป็นอย่างพระพุทธบุษยรัตน์ในวังหน้า หม่อมฉันคิดเห็นว่าสันกรณีทั้ง
ปวงอันหนึ่งในประวัติของพระแก้วองค์นั้นหมดแล้ว จะรักษาไว้ในพิพิธ-
ภัณฑ์สถานต่อไปดเสี่ยงภัยด้วยเป็นของมหัครภัณฑ์ หม่อมฉันจึงได้ส่ง
คืนกลับไปไว้ในพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามอย่างเดิม
ทูลมาเพียงนี้มากอยู่แล้ว ปัญหาข้อ ๓ ซึ่งว่าด้วยพระพุทธนรสีห์
อธิบายอยู่ข้างยืดยาวมาก ขอประทานผลัดไว้ทูลต่อไปสัปดาห์หน้า
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

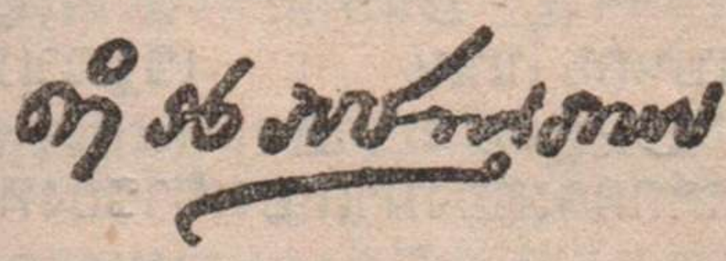

◎ ◎ ◎

บานชื่นนามอน บนง
วันที่ ๑ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

หม่อมฉันเพิ่งมารู้สึกตัวว่ากิจการที่รับเสด็จสมเด็จพระพันวัสสา
และที่แปรสถานขึ้นมาอยู่บนเขา เป็นเหตุให้ลืมวันประสูติไม่ได้ถวายพร
ไปเมื่อวันที่ ๒๘ ขอประทานอภัย และขอถวายพรพรด้วยจดหมายฉบับนี้
ให้ทรงเจริญพระชันษายั่งยืนต่อไปให้ช้านาน ทั้งให้พระเกียรติยศ
เกียรติคุณ ยั่งยืนอยู่ด้วยกัน ทรงเป็นสุขสำราญจงทุกประการเทอญ.
ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

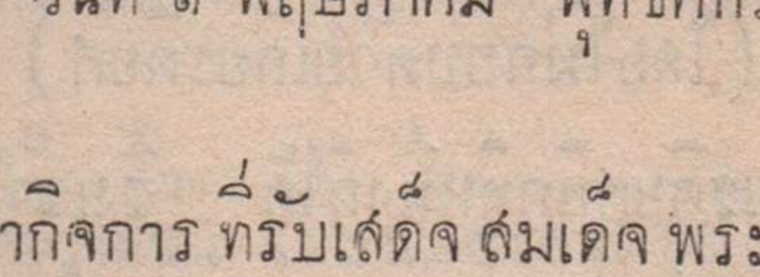

◎ ◎ ◎

ตำหนักปลายเนิน คลองเตย

วันที่ ๑ พฤษภาคม ๒๔๘๐

กราบทูล สมเด็จกรมพระยาดำรง ฯ ทราบฝ่าพระบาท

ลายพระหัตถ์ลงวันที่ ๒๒ เมษายน พร้อมด้วยรูปฉาย ได้รับประทานแล้ว

เรื่องทำที่ใส่ศพเป็นรูปแปลกประหลาดไป เห็นจะไม่มีทางยศศักดิ์อัครฐานปนอยู่ในนั้น เชื่อว่าเป็นทางแสดงปัญญาความคิดเท่านั้นเอง ถ้าทางยศศักดิ์จะต้องมาเกี่ยงเอาของหลวงของจริง ของทำขึ้นเองช่วยไม่ได้เลย ข้อที่มีผู้กราบทูลว่าที่ใส่ศพทำเป็นลูกกระสุนปืนใหญ่ก็ม เขาไม่เข้าใจว่าจะเอาศพไว้ในนั้นอย่างไรนั้น อาจจะไม่ใช่ศพ เป็นแต่กระดูกที่เผาแล้ว (โดยไม่กอบด้วยเกียรติยศ) เอามาใส่อะไร ทำพิธีเผาประกอบด้วยเกียรติยศอีกทีหนึ่งก็ได้ ซึ่งเข้าใจว่าเดียวนมพธเช่นนน การเผาชนิดนเป็นแต่ประชุมแขกมาทอดธูปเทียนชมาศพ ไม่มีการเบิดไฟ

เรื่องปราสาทตั้งแสดงพิพิธภัณฑ์ปารีส ตามพระดำรัสซึ่งตรัสไปว่าทำ "ตามเคย อย่าให้ขาดได้ตามรับสั่ง" นั้น ไปเข้าช่องซึ่งนึกสดใจ อย่แล้ว ตามที่ทราบ และจำได้ดเหมือน ได้ทำปราสาทแสดงพิพิธภัณฑ์ไปแล้ว ๓ ครั้ง ครั้งแรกนายตมาโญออกแบบทำ ถัดมานายตาเวลาออกแบบทำ ครั้งนช่างไทยออกแบบทำ ช่างไทยออกแบบอย่างไทย แพ้ฝรั่งออกแบบอย่างไทยมาก่อน ๒ คราวหลุดลุ่ย ที่เป็นดังนั้นเพราะฝรั่งเขาคิดจริง ฝ่ายเราคิดทำแต่ "ตามเคย"

พังตรัสเล่าถึงสมเด็จพระพันวัสสามาบีนัง ดูก็พรักพร้อมเป็นพระเกียรติยศดี แม้การเสด็จไปเที่ยวทอดพระเนตรสิ่งใด ๆ ก็ประกอบพร้อมด้วยยศศักดิ์อัครฐานสมควรแก่พระเกียรติยศทั้งนั้น แต่เมื่อนึกถึงตัวเองก็หาอยากได้เช่นนั้นไม่ เที่ยวไปอย่างตองตอยสนุกกว่า โรคอหิวาห์ทำพิษมาก เล่นเอากำหนดการไม่เป็นไปได้ตามกำหนด ทำความหนักให้มาตกอยู่แก่ฝ่าพระบาท

ชายไส่ทำเจ็บป่วด ได้ความคิดจากรูปทำด้วยฟางประดับ ซึ่งหม่อมเจ้าซอจากบีนังเอาเข้าไปให้เป็นของฝาก เธอเอาเป็นอย่างไปคิดทำบ้างด้วยใช้กลักไม้ขีดไฟ ตัดประดับแล้วเอามาให้ ทำรูปเป็นท่าเรือกรุงเทพ ฯ มีรูปเรือกลไฟจอดอยู่ริมฝั่ง มีเรือประทุกของส่งลอยอยู่ในแม่น้ำ ท่วงทีดีกว่าตัวอย่างเดิมขึ้นไปอีกมาก เพราะเธอเป็นช่างนักอย่างหนึ่ง แล้วยังเลือกตัดเอากลักไม้ขีดไฟนั้นประกอบให้มีสีต่าง ๆ แซมเข้าให้ด้วย เช่นตัดเอาตรงหน้ากลักไม้ขีดไฟซึ่งตพิมพ์ด้วยสีแดง เอามาบีดเป็นท้องเรือกำปั่นไฟเป็นต้น ดีมากทีเดียว

ยังตาเล็ก น้องแม่โต เป็นนายทหารจะไปประจำอยู่ที่โคกกระเทียม ก็ได้ส่งรูปฉายขยายใหญ่ลงมาให้ ชอบใจแกที่ตั้งใจดี แต่รูปที่ให้มานั้นไม่ทำให้เกิดปีติ เพราะเป็นรูปพระพุทธรูปเขาพระงาม ซึ่งเกล้ากระหม่อมอยากจะเติมคำเข้าเรียกว่าเขาพระไม่งาม ทั้งนั้นเป็นด้วยแกไม่มีเยื่อใยในทางช่าง นึกว่าพระ (ไม่) งามเป็นของสำคัญ ที่ลพบุรีมีของดีที่สำคัญอยู่เป็นอันมาก เช่นหากจะทำรูปพระมหาธาตุส่งมาให้ ก็จะมีใจปีติเป็นอันมาก

ข่าวในกรุงเทพ ฯ ไม่มีอะไรจะกราบทูล มีแต่การแต่งงานกับเผาศพ ซึ่งเป็นไปตามปกติทั้งนั้น

สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ท่านมาเดาคำขนสองคำ เห็นเข้าทีอยู่มาก คำนั้น "ข้าวเหนียว" กับ "ข้าวจ้าว" ท่านว่าข้าวเหนียวเหนียวเป็นของทำสำหรับกินกันทั่วพ้นเมือง ข้าวจ้าวทำจำเพาะสำหรับถวายจ้าว จ้าวคงโปรดเสวยข้าวอย่างนั้น เหตุที่มาเกิดเดาคำนั้นเพราะเคยท่านด้วยข้าวเหนียวมะม่วง

หญิงสิบพันก็ต้องการจะรู้อะไรมากมาย มาตั้งปัญหาถามหลายข้อหลายประการเช่นพระแก้วมรกตทำที่ไหนเป็นต้น ได้ตอบเธอว่าตำนานมีกล่าวไว้ในประกาศถือน้ำยาวดูเอาสิ ถ้าจะเอาแน่นอนกันแล้วก็เหลือแต่ไม่รู้เท่านั้น แล้วได้ตักเตือนเธอว่า ถ้าอยากรู้มากต้องเรียนแต่น้อย ถ้าเรียนมากยิ่งไม่รู้มากขึ้นทุกที พระยาเทวาภิบาลคนหนึ่งนั้นหนักไปในลัทธิทางโหราศาสตร์ ซึ่งต่างครูต่างอาจารย์กับญญัติไว้ต่างกันขัดกัน ต้องแนะนำด้วยคำเดียวกันกับหญิงสิบพัน ว่าอยากรู้มากจงเรียนแต่น้อย แม้เรียนมากยิ่งไม่รู้มากขึ้นทุกที.

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

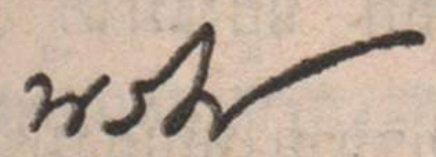

◎ ◎ ◎

บ้านสินนามอน บีนัง

วันที่ ๖ พฤษภาคม พุทธศักราช ๒๔๘๐

ทูล สมเด็จกรมพระนริศ ฯ

จดหมายฉบับนี้ความต่อจดหมายฉบับลงวันที่ ๒๙ เมษายน จะทูลวิสัชนาปัญหาที่ตรัสถามอีกข้อหนึ่ง

ข้อ ๓ คือเรื่องตำนานพระพุทธนรสีห์นั้น จะเป็นเมื่อปีใด เวลานี้หม่อมฉันจำไม่ได้และไม่มีอะไรจะสอบ อ้างได้แต่ว่าปีที่พระเจ้าเชียงใหม่อินทวิชยานนท์ถึงพิราลัย หม่อมฉันขึ้นไปตรวจราชการมณฑลพายัพเป็นครั้งแรก นึกจำนงใจไปว่าจะหาพระพุทธรูปโบราณแบบเชียงแสนที่งามมาไว้บูชาสักองค์ ๑ แต่อยากได้ขนาดเชื่อง ๆ หน้าตักราวสักศอก ๑ เพราะพระขนาดย่อมมีกันอยู่มากแล้ว เมื่อหม่อมฉันไปถึงเมืองเชียงใหม่ วันหนึ่งไปวัดพระสิงห์ (คือวัดที่เคยประดิษฐานพระพุทธสิหิงค์) เข้าไปในวิหารหลวง เห็นพระพุทธรูปหล่อขนาดที่อยากได้ ตั้งอยู่บนฐานชุกชีหลายสิบองค์ ยังบริบูรณ์บ้างชำรุดบ้าง เห็นได้ว่าเป็นของเขาเก็บจากที่อื่นเอามารวมรักษาไว้ หม่อมฉันขึ้นไปบนฐานชุกชีเที่ยวเลือกดู เห็นองค์ ๑ ลักษณะงามถูกใจ สั่งให้เชิญลงมาพิจารณาดูก็ยิ่งเห็นงาม เป็นแต่ชำรุดทางข้างพระขนองด้วยทองผุเป็นช่องอยู่แห่งหนึ่ง พอจะบูรณะปฏิสังขรณ์ให้คืนดีได้ หม่อมฉันจึงขอต่อเจ้าอินทวโรรสสุริยวงศ์ เมื่อยังเป็นเจ้าอุปราชรั้งเมืองเชียงใหม่ เธอก็อนุญาตตามประสงค์จึงเชิญลงมากรุงเทพ ฯ แล้วส่งไปวานพระพุฒาจารย์ (มา) วัดจักรวรรดิราชาวาส เมื่อยังเป็นที่พระมงคลทิพมุนีปฏิสังขรณ์ ท่านให้พระเปี่ยมช่างหล่อของท่านเป็นผู้ทำ แกะตัดเอาทองชะนวน ซึ่งช่างหล่อเดิมทิ้งให้ติดอยู่กับฐานตามประเพณีหล่อพระในมณฑลพายัพ มาหลอมหล่อตามบีดช่องที่ชำรุดให้คืนดี แล้วขัดชักเงาทั้งองค์พระ เมื่อขัดแล้วปรากฏขึ้นอีกอย่างหนึ่ง ว่าสีทองสัมฤทธิ์ที่หล่อพระพุทธนรสีห์เขาผสมดีสีงามยิ่งนัก

เมื่อปฏิสังขรณ์สำเร็จแล้วหม่อมฉันรับมาตั้งไว้ใน "โรงเรียน" (อันใช้เป็นท้องพระโรง) ที่บ้านเก่าเชิงสะพานดำรงสถิต ครั้งนั้นประจวบเวลาสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เริ่มทรงสร้างวัดเบญจมบพิตร โปรดให้หม่อมฉันหาพระพุทธรูปโบราณขนาดใหญ่ที่จะตั้งเป็นพระประธานในพระอุโบสถซึ่งจะทรงสร้างใหม่ ก็ไม่พบพระงามถึงขนาด จึงทรงพระราชดำริจะให้หล่อจำลองพระพุทธชินราชเป็นพระประธาน มีพระราชประสงค์จะใคร่ได้พระพุทธรูปขนาดย่อมลงมาอีกองค์ ๑ เพื่อจะตั้งเป็นพระประธานในพระอุโบสถซึ่งสร้างขึ้นใช้ชั่วคราว แล้วจะเอาไปตั้งเป็นพระประธานสำหรับการเปรียญ ตรัสถามหม่อมฉันว่า "เห็นพระงาม ๆ ขนาดที่ต้องการมีที่ไหนบ้าง" หม่อมฉันคิดหาที่อื่นไม่เห็น จึงกราบทูลว่าพระขนาดที่ต้องพระราชประสงค์นั้น หม่อมฉันได้มาจากเมืองเชียงใหม่องค์ ๑ ได้บูรณะปฏิสังขรณ์เสร็จแล้ว ตั้งบูชาอยู่ที่บ้าน ถ้าโปรดก็จะถวาย ครั้นถึงวันเสด็จลงไปทอดพระเนตรพระบรม (สถิล) ธาตุที่เมืองสมุทรปราการ เสด็จแวะทอดพระเนตรพระองค์นั้นที่บ้านหม่อมฉัน พอเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นก็โปรดมาก ตรัสสั่งเจ้าพระยาธรรมาในทันใด ว่าให้จัดยานมาสกับเครื่อง สูงกลองชนะและกระบวนแห่มารับพระไปยัง (ที่ไหนหม่อมฉันจำไม่ได้แน่แต่เข้าใจว่า) พลับพลาที่ประทับในสวนดุสิต แล้วทรงขนานนามว่าพระพุทธนรสีห์ พอสร้างพระอุโบสถชั่วคราวแล้วก็โปรดให้แห่เป็นกระบวนใหญ่ มีทั้งกระบวนเชลยศักดิ์และกระบวนหลวง เชิญพระพุทธนรสีห์ไปประดิษฐานเป็นพระประธานที่วัดเบญจมบพิตร ต่อมาทรงพระราชดำริว่า พระพุทธนรสีห์เป็นของวิเศษเกินศักดิ์ พระประธาน

สำหรับการเปรียญ จึงโปรดให้หล่อจำลองพระพุทธนรสีห์ขึ้นอีกองค์ ๑ สำหรับวัดเบญจมบพิตร เดียวนี้ตั้งเป็นประธานอยู่ในวิหารสมเด็จ เชิญองค์พระพุทธนรสีห์กลับไปประดิษฐานไว้เป็นประธานที่ห้องพระบนพระที่นั่งอัมพรสถาน ยังอยู่ทีนั่นมาจนบัดนี้

เนื่องกับเรื่องพระพุทธนรสีห์ ยังมีเรื่องพระพุทธรูปอีกองค์ ๑ เป็นพระประหลาด พวกชาวบ้านของหม่อมฉันเรียกกันว่า “พระพุทธวิวาท” ควรจะเล่าถวายให้ทรงทราบด้วย เมื่อหม่อมฉันขึ้นไปมณฑลพายัพครั้งนั้นยังไม่มีรถไฟสายเหนือ ต้องไปเรือจากกรุงเทพ ฯ ไปขึ้นเดินบกที่เมืองอุตรดิตถ์ เมื่อพักอยู่ที่เมืองอุตรดิตถ์หม่อมฉันไปที่วัดพระมหาธาตุ เห็นพระพุทธรูปขนาดที่หม่อมฉันอยากได้ วางนอนอยู่บนพระหัตถ์พระประธานใหญ่ในวิหารหลวงองค์ ๑ หม่อมฉันถามพวกกรมการว่าเหตุไฉนจึงเอาพระไปวางนอนไว้เช่นนั้น เขาเล่าให้ฟังว่าพระพุทธรูปองค์นั้นเดิมอยู่วัดหนึ่งในแขวงเมืองอุตรดิตถ์นั้น (ชื่อไรหม่อมฉันลืมเวลานี้นึกไม่ออก) เป็นพระศักดิ์สิทธิ์อย่างแปลกประหลาด ถ้าใครไปสักการะบูชาก็มักเกิดวิวาทบาดทะเลาะกัน จนพวกเด็กโตนถูกศิษย์วัดเอาเป็นเครื่องเล่น เช่น เวลามีงานบวชนาคมักไปถวายสักการะบูชาเตรียมไว้ สำหรับดูพวกกระบวนแห่นาควิวาทชกต่อยกัน ก็ได้ดูจริง เป็นเช่นนั้นมาจนพวกชาวบ้านตำบลนั้นพากันรังเกียจ คืนวันหนึ่งพระองค์นั้นหายไป ที่หลังมาเห็นอยู่บนพระหัตถ์พระประธานวัดมหาธาตุนั้นก็ไม่มีใครกล้าจับต้อง วางนอนอยู่เช่นนั้นมานานแล้ว หม่อมฉันสั่งให้ยกลงม

ดู ก็เห็นเป็นพระงามพอใช้ ขอพวกกรรมการเชากยินยอมให้ด้วยยินดี
หม่อมฉันจึงจุดธูปเทียนบูชาแล้วให้เชิญมายังที่พัก พอถึงเวลาเย็นวันนั้น
ได้ความว่าพวกคนเรือที่ตาม ไปเมืองท่งยังด้วย ไปเกิดชกกันขึ้นที่วัด
มหาธาตุก็เห็นขัน แต่พวกที่ไปกับหม่อมฉันดูเหมือนจะเชื่อศักดิ์สิทธิ์
ของพระองค์นั้นโดยมาก เมื่อกลับลงมาถึงกรุงเทพ ฯ หม่อมฉันส่งไป
วานพระพุฒาจารย์ (มา) ซ่อมแซมพร้อมกันกับพระพุทธนรสีห์ แต่
พระพุทธวิวาทไม่มีชำรุด จึงขัดเกลาแล้วมาก่อนพระพุทธนรสีห์หลาย
เดือน หม่อมฉันก็ให้ตั้งไว้ที่โรงเรียน ต่อมาได้สักเดือนหนึ่งหรือสอง
เดือน วันหนึ่งหม่อมฉันไปหามารดา ท่านถามว่าได้ยินว่าไปได้พระที่ทำให้
เกิดวิวาทลงมาหรือ หม่อมฉันรับว่าได้มาจริง แต่ข้อที่ว่ามักทำให้เกิด
วิวาทนั้น เป็นแต่พวกชาวเหนือเชื่อกันอย่างเหลวไหลเท่านั้น ท่านว่า
"ที่ไหน มันจะมีจริงดังเขาว่าบ้างดอกกระมัง" แต่ก่อนมาที่บ้านก็อยู่กัน
เป็นปกติ ตั้งแต่ได้พระองค์นี้มาผู้คนเกิดวิวาทกันเนือง ๆ ท่านบอกชื่อ
คู่วิวาทได้ถึง ๔ คู่แล้วขอให้หม่อมฉันส่งพระองค์นั้นไปไว้เสียที่อื่น หม่อม
ฉันก็ส่งไปถวายพระพุฒาจารย์ไว้ที่วัดจักรวรรดิ์ แต่นั้นมาอีกหลายเดือน
หม่อมฉันพบพระพุฒาจารย์ ถามท่านว่าพระองค์นั้นท่านเอาไปตั้งไว้ที่
ไหน ท่านตอบว่าให้เขาไปเสียแล้ว เพราะจะเอาไว้ทนไม่ไหว ตั้งแต่ได้พระ
องค์นั้นไปที่ในสำนักของท่านมักเกิดหยุกหยิกต่าง ๆ ดูไม่เรียบร้อยเลย
แม้จนลูกศิษย์ก็ตีหัวเจ็กขายเจียมอ มีคนมาเห็นพระองค์นั้นเขาชอบใจ
ขอท่าน ๆ ก็เลยให้เขาไปเสีย ต่อมาอีกช้านานเมื่อพระพุฒาจารย์

ถึงมรณะภาพแล้ว มีกรมการเมืองอุตรดิตถ์ที่เคยไปวัดมหาธาตุทุ่งยั้งกับ
หม่อมฉันถึงมาหาคนหนึ่ง หม่อมฉันนึกขึ้นถึงพระพุทธวิวาทคิดว่าส่งคน
ขึ้นไปวางนอนไว้บนพระหัตถ์พระประธานอย่างแต่เดิมเห็นจะดี ให้ไปสืบ
ถามที่วัดจักรวรรดิก็ไม่มีใครรู้ว่าพระพุฒาจารย์ท่านให้ผู้ใดไป พระองค์
นั้นก็เลยสูญหายไป เป็นเรื่องประหลาดดังนี้ มูลที่เห็นจะมาแต่พวกที่
ไปกับหม่อมฉันเอาเรื่องพระองค์นั้นตามที่กรมการเขาเล่า ประกอบกับ
เหตุที่คนเรือเผอิญไปชกกันให้เห็นสม มาเล่าในกรุงเทพ ฯ จึงเกิดความ
ระแวงแล้วเลยอุทิศเหตุที่เกิดขึ้นถวายเป็นอภินหารของพระองค์นั้น

ยังมีเรื่องเนื่องกับที่ตรัสมาในลายพระหัตถ์ฉบับก่อน อีกเรื่อง ๑
พระองค์ประดิษฐานเธอส่งสมุดพิมพ์เรื่องเมืองลานช้างมาประทานหม่อม
ฉัน ๓ เล่ม แทนของรดน้ำสงกรานต์ พ.ศ. ๒๔๘๐ ตรัสมาในลาย
พระหัตถ์ว่าท่านได้ทรงแนะนำให้ส่งมาให้หม่อมฉันด้วย จะทูลข้อที่พระ
บางในรูปฉายเป็นพระทรงเครื่องก่อน พระบางที่จริงเป็นพระครองผ้าหา
ได้ทรงเครื่องไม่ มีรูปหล่อจำลองไว้ที่วัดจักรวรรดิจะไปทอดพระเนตร
เมื่อใดก็ได้ เครื่องต้นเป็นของชาวเมืองหลวงพระบางทำเป็นเครื่องประดับ
เพิ่มขึ้นใหม่ ใคร ๆ ที่เคยเห็นพระบางเคยบอกหม่อมฉันเป็นอย่าง
เดียวกันว่าไม่งามเลย แต่แรกหม่อมฉันนึกสงสัยว่าเหตุใดจึงไม่ทำพระ
สำหรับเป็นศรีเมืองให้งดงาม ต่ออ่านพงศาวดารลานช้างจึงรู้เหตุ ใน
หนังสือนั้นว่า กาลครั้งหนึ่งเชิญพระบางลงเรือล่องลงมาทางแม่น้ำโขง
เรือล่มพระบางจมน้ำหายไป แต่พระบางกระทำปาฏิหาริย์กลับไปอยู่ที่เดิม
มิได้เป็นอันตราย เป็นเรื่องอย่างกับพระเขียวแก้วที่เกาะลังกา ที่แท้พระ

บางองค์นั้นเป็นแต่พระแทนองค์พระบางเดิมเท่านั้น

สำหรับตำราเมืองลานช้าง ที่คัดลำเนาเอามาพิมพ์ไว้ก็ไม่ใช่ของเก่าที่เดียวรวมของเก่าที่ยังเหลือเป็นกระเส็นกระสายมาคละกับของใหม่ซ้อนพึงเห็นได้ในลำเนาสัญญาบัตรมีใช้คำว่า "สัญญาบัตร" อันเป็นคำซึ่งทูลกระหม่อมทรงประดิษฐ์ขึ้น และนามเจ้าแผ่นดินว่า "ศิศะวงศ์" ก็คือพระเจ้าหลวงพระบางองค์ที่ทรงราชย์อยู่ในบัจจุบันนี้ ส่อว่ามิใช่แบบสัญญาบัตรอย่างโบราณ หนังสือ ๓ เล่มนี้จะมีประโยชน์อยู่ที่จะหาคำภาษาไทยเก่า ๆ ซึ่งเขายังใช้อยู่ทางนั้น แต่ในทางความรู้เรื่องประเพณีเก่าในลานช้าง หม่อมฉันนับถือพระพรหมมุนี (อ้วน) ว่ารู้มากกว่าใคร ๆ ที่หม่อมฉันรู้จักทั้งนั้น ถ้าท่านทรงพบปะลองซักถามดูเถิด

ความที่เขียนทูลมาข้างต้นจดหมายฉบับนี้ หม่อมฉันได้เขียนไว้แต่ก่อนรับลายพระหัตถ์ฉบับลงวันที่ ๑ พฤษภาคม แล้ว ทนจะทูลสนองความบางข้อในลายพระหัตถ์ฉะบับต่อไป

เรื่องการรับเสด็จสมเด็จพระพันวัสสา ซึ่งท่านทรงพระดำริว่าดูเป็นอย่างยศศักดิ์อยู่บ้างนั้น มีความจำเป็นด้วยสมเด็จพระพันวัสสาดำรงพระยศเป็น "สมเด็จพระอัยยิกาเจ้า" Queen Grand Mother ก่อนจะเสด็จมาทูตอังกฤษในกรุงเทพ ฯ ก็บอกมายังเจ้าเมืองปีนัง กระทรวงการต่างประเทศก็สั่งมายังกงซุลเยเนอราลสยาม ให้รับเสด็จอย่าให้เสียพระเกียรติยศ ทั้งเจ้าเมืองและกงซุลเยเนอราลปรึกษาหม่อมฉัน ๆ ได้บอกเขาว่าพระประสงค์จะเสด็จอย่างไปรเวต จึงงดการพิธีรับเสด็จ เช่นเจ้า

เมืองมาเผ้าและการอื่น ๆ ได้หลายอย่าง ถึงกระนั้นก็ยังต้องรักษาพระเกียรติยศบ้าง เมื่อถึงคราวพระองค์ท่านเสด็จมาขอจงทรงวางพระหฤทัยเถิด ว่าหม่อมฉันจะพยายามรับเสด็จอย่างตอกต่อยให้สมพระประสงค์ทุกอย่าง ขอแต่อย่าประทับอยู่น้อยวันนัก ให้มีเวลาชื่นใจหลายวันสักหน่อย

เรื่องพระพุทธรูป (ไม่) งามที่เมืองลพบุรีนั้น มีเรื่องต้นที่หม่อมฉันจะเล่าถวายได้บ้าง เดิมเมื่อต้นรัชกาลที่ ๖ เวลาหม่อมฉันยังว่าการกระทรวงมหาดไทย ท่านอุบาลี (จันท) วัดบรมนิวาศ มาขอพระราชานุญาตจะสร้างพระโตที่วัดเพิ่มเสนหา อันอยู่ใกล้ ๆ กับพระปฐมเจดีย์ หม่อมฉันถามว่า "พระปฐมท่านมีความผิดอย่างไรเจ้าคุณจึงคิดจะไปทำโทษท่าน" เพราะธรรมดาเจดีย์สถานย่อมอาศัยความเคารพนับถือของประชาชน ถ้าท่านไปสร้างพระโตขึ้นที่นั่นก็เสมือนจะไปแข่งแย่งลาภสักการะของพระปฐมเจดีย์ เห็นควรแล้วหรือ ท่านจนถ้อยคำสำนวนก็ยอมรับว่าไม่ทันคิด ต่อมาจึงแปรไปสร้างพระโตที่ไหล่เขาแห่งหนึ่งในแขวงเมืองลพบุรี ภูเขานั้นเดิมมีชื่อว่า "ไม้ (หรืออะไรหม่อมฉันจำไม่ได้) งาม" เมื่อสร้างพระโตแล้วเปลี่ยนคำต้นชื่อภูเขานั้นเป็น "พระ" จึงได้เรียกกันว่า "เขาพระงาม" แล้วเรียกพระโตองค์นั้นว่า "พระงาม" ตามชื่อภเขา ต่อมาท่านอุบาลี (จันท) มีความสามารถในการบอกบุญเรี่ยไรไม่มีใครเสมอในสมัยของท่าน หม่อมฉันได้เคยเห็นฤทธิ์ของท่านด้วยตนเองเมื่อเรี่ยไรสร้างพระโตองค์นั้น เช้าวันหนึ่งหม่อมฉันไปหามารดาตามเคย เห็นท่านอุบาลีมานั่งอยู่ก่อน หม่อมฉันถามถึงกิจธุระที่ท่านมา ท่านบอกว่ามาเพื่อ

จะบอกบุญสร้างพระโต หม่อมฉันตอบว่าหม่อมฉันไม่ศรัทธาในการสร้างพระโตนั้น ถ้าเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ของโบราณหรือสร้างสิ่งอันใดซึ่งจะเป็นประโยชน์จึงจะเข้าด้วย ท่านกินอยู่ต่อวันหลังหม่อมฉันจึงทราบว่าเมื่อหม่อมฉันกลับมาแล้ว ท่านชี้แจงแก่มารดาจนเกิดศรัทธาถวายค่าปูนซีเมนต์ถึง ๕๐๐ บาท พระโตองค์นั้นหม่อมฉันไม่เคยเข้าใกล้ได้เห็นแต่เมื่อผ่านไปในรถไฟและเคยส่องกล้องดูจากท้องพรหมมาส

วินิจฉัยเรื่องข้าวเหนียวกับข้าวจ้าวของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์นั้น หม่อมฉันยังเป็นอุเบกขา ไม่รับรองหรือคัดค้านทั้ง ๒ สถาน จะทูลอธิบายถวายตามที่ทราบพอเป็นเค้า พวกชาวมณฑลพายัพและมณฑลอีสาน ชอบกินข้าวเหนียวเป็นปกติ พวกชาวมณฑลอื่นใต้ชอบกินข้าวจ้าวเป็นปกติ เพราะฉะนั้นนาในมณฑลข้างเหนือจึงปลูกข้าวเหนียวเป็นพื้น ปลูกข้าวจ้าวแต่บางแห่ง นาทางมณฑลข้างใต้ก็ปลูกข้าวจ้าวเป็นพื้น ปลูกข้าวเหนียวแต่บางแห่ง เพราะเหตุใดพวกชาวมณฑลข้างเหนือจึงชอบกินข้าวเหนียว หม่อมฉันไปพบเค้าเงื่อนเมื่อไปมณฑลพายัพครั้งแรก เวลานั้นต้องเดินทางด้วยใช้ช้างม้าเป็นพาหนะและต้องมีลูกหาบขนของ เมื่อถึงที่พักแรมหม่อมฉันสังเกตเห็นพวกลูกพักนั้งเตานึ่งข้าวเหนียวใส่กล่องสานสำหรับตะพายทุกวัน แต่เวลาเช้าหามีใครนึ่งข้าวเหนียวอย่างเราหุงข้าวจ้าวไม่ หม่อมฉันถามเขาบอกว่านึ่งข้าวเวลาเย็นวันละครั้งเดียวกินพอกินในวันหนึ่งตลอดวัน ถามต่อไปว่าเหตุใดจึงชอบกินข้าวเหนียว เขาบอกว่ากินข้าวเหนียวหิวช้ากว่ากินข้าวจ้าว ได้ความเพียงนี้ไม่ได้สืบสาวกระแสความต่อไป พิเคราะห์คำที่เรียกว่าข้าว

เหนียวเป็นคำของชาวใต้ หมายความว่าเหนะหนะเท่านั้น ในมณฑล
พายัพดูเหมือนเขาเรียกกันแต่ว่า "ข้าว" ถ้าคำว่าข้าวเจ้าหมายความว่า
ข้าวพระยาเสวย ก็น่าจะเรียกกันในมณฑลพายัพก่อน เพราะผู้ดีไม่ต้อง
ทำการหนักกินได้วันละหลายเวลา จึงเรียกข้าวพรรค์นี้ว่าข้าวผู้ดี ที่ทูล
มานี้โดยเดา ถ้าจะหาหลักฐานต่อไปจะต้องหาคนชาวมณฑลพายัพมา
ไล่เลียง เสียดายที่พระราชายาสิ้นพระชนม์เสีย หาไม่มีจดหมายไปทูลถาม
ก็จะได้ความละเอียด

ที่บังเวลานี้เขากำลังเตรียมการฉลองราชาภิเษกพระเจ้ายอร์ชที่ ๖
กำหนดว่ามีงาน ๗ วัน สังเกตดูรายการก็เป็นอย่างเดียวกันกับเมื่อฉลอง
รัชกาลพระเจ้ายอร์ชที่ ๕ แปลกแต่คราวนี้จะมีดอกไม้เพลิงเพิ่มขึ้นอีกอย่าง
หนึ่ง หม่อมฉันจะกลับลงไปอยู่ซินนามอนฮอล วันที่ ๑๑ พฤษภาคม

ควรมิควรแล้วแต่จะโปรด

พิมพ์ที่กองการพิมพ์สลากกินแบ่งรัฐบาล พ.ท. หม่อมเจ้าสมภพ เกษมศรี
ผู้พิมพ์โฆษณา

ห้องสมุดกลาง จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย